

Univerzita Karlova

Filosofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Kristýna Kumpfová

Situace československých Němců v první polovině 20. století ve Šluknovském výběžku

Conditions of the Czechoslovak Germans in the first half of the 20th century in
the Region Šluknov

Praha 2019

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D.

Poděkování:

Za vedení práce a rady děkuji doc. PhDr. Janě Čechurové, Ph.D. Mnohokrát děkuji pracovníkům archivů, kteří se mi ochotně věnovali a zprostředkovali mi dostupné materiály. Vřelé díky patří i paní Helze Hoškové a Günterovi Zenknerovi za poskytnutí svých vzpomínek a také mé rodině.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Říčanech, dne 1. 3. 2019.

Kristýna Kumpfová

Klíčová slova:

českoslovenští Němci, Šluknovsko, Sudety, Wehrmacht, odsun Němců

Keywords:

Czechoslovak Germans, Šluknov Region, Sudetenland, Wehrmacht, Expulsion of Germans

Anotace

Práce se zabývá postavením občanů německé národnosti v regionu Šluknovsko od počátku 20. století v rámci Rakousko-Uherska, v nově vzniklé Československé republice, v době okupace, respektive připojení k Třetí říši, a v době po osvobození Československa. Šluknovský výběžek v první polovině 20. století byl poměrně specifický region s velmi výrazným německým osídlením, ekonomicky a kulturně autarkní.

Připojení regionu k Třetí říši mělo zásadní vliv na život tamního obyvatelstva, který bude ilustrován na osudech konkrétních osob. Následná obměna populace po druhé světové válce měla pro tento region výrazné ekonomické i sociokulturní důsledky.

Cílem práce je popsat změny postavení Němců v konkrétním regionu během bouřlivého půlstoletí od příslušníků vládnoucího národa za Rakousko-Uherska, přes tolerovanou menšinu v Československu, nadřazenou rasu v době Třetí říše až po vyhnance z vlastního území.

Abstract

This Bachelor thesis deals with the status of the citizens of German nationality in the region Šluknovsko from the beginning of the 20th century in the framework of Austria-Hungary, in the time of newly established Czechoslovak republic, during the time of the occupation, specifically after the joining to the Third Reich and in the period after the liberation of Czechoslovakia. Šluknovsko was a relatively unique region with a significant German settlement, economically and cultural self-sufficient.

The joining the Third Reich had great influence over the lives of the local people which will be represented by real life accounts of people from that time. Following change of the population after the world war two had significant economic and social and cultural consequences for this region.

The target of the thesis is to describe the changes of the position of German people in the concrete region during the stormy half-century – from ruling nation during the Austro-Hungarian monarchy, to tolerated minority in the Czechoslovakia, to superior race in the Third Reich, to being exiled from their own territory.

OBSAH

ÚVOD	10
1. ŠLUKNOVSKO	13
1.1 HOSPODÁŘSKÝ VÝVOJ NA ŠLUKNOVSKU	14
1.2 ŠKOLSTVÍ	17
1.3 KULTURA	18
1.4 OBCE VE ŠLUKNOVSKÉM VÝBĚŽKU	22
2. ŠLUKNOVSKO NA SKLONKU MONARCHIE A ZA PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY.....	26
2.1 ČESKÉ ZEMĚ NA POČÁTKU 20. STOLETÍ	27
2.1.1 <i>Taaŕffeho vláda – ústup z privilegované pozice</i>	27
2.1.2 <i>Badeni – pokus o sblížení s Čechy</i>	28
2.1.3 <i>Prerůstání německého nacionalismu v šovinismus</i>	29
2.1.4 <i>Odlišný vývoj v různých částech českých zemí</i>	29
2.2 ŠLUKNOVSKÝ REGION 1900-1914	30
2.2.1 <i>Ekonomický vývoj šluknovského regionu</i>	31
2.2.2 <i>Politický život ve šluknovském regionu</i>	35
2.2.3 <i>Vzpomínky pamětníků</i>	37
2.3 PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A ŠLUKNOVSKO	38
2.3.1 <i>Vojáci ze Šluknovska</i>	39
2.3.2 <i>Život na Šluknovsku za války</i>	40
2.4 SHRNUTÍ	44
3. ŠLUKNOVSKO V DOBĚ PRVNÍ REPUBLIKY.....	45
3.1 VZNIK ČESKOSLOVENSKÉHO STÁTU	45
3.1.1 <i>Katastrofální situace na Šluknovsku</i>	48

3.2 PROMĚNA POSTAVENÍ NĚMCŮ	52
3.2.1 Němci na Šluknovsku a česká menšina	54
3.2.2 Vzpomínky pamětníků	57
3.3 OBDOBÍ 20. LET A JEJICH ODRAZ NA ŠLUKNOVSKU	58
3.3.1 Hospodářský vývoj a situace na Šluknovsku	58
3.3.2 Vývoj německé politiky – od negativismu k aktivismu	62
3.4 KRIZE VE 30. LETECH A JEJICH PROJEVY NA ŠLUKNOVSKU	64
3.4.1 Velká hospodářská krize	64
3.4.2 Šluknovsko zasažené velkou hospodářskou krizí	64
3.4.3 Politické důsledky hospodářské krize	65
3.4.4 Politický vývoj na Šluknovsku	67
3.5 SHRNUÍ	69
 4. CESTA K MNICHOVU A PRŮBĚHROKU 1938 NA ŠLUKNOVSKU	70
4.1 VÝVOJ V LETECH 1935-1938	70
4.1.1 Úspěch SdP ve volbách 1935.....	70
4.1.2 Únorová dohoda	71
4.1.3 Vzestup SdP.....	71
4.1.4 Vyvrcholení událostí v roce 1938	72
4.2 ŠLUKNOVSKÝ REGION V ROCE 1938	74
4.2.1 Vojenské opevnění a Šluknovský výběžek	74
4.2.2 Šluknovsko před zářím 1938	76
4.2.3 Povstání henleinovců na Šluknovsku	77
4.3 SHRNUÍ	86
 5. ŠLUKNOVSKO SOUČÁSTÍ ŘÍŠSKÉ ŽUPY SUDETY A ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY..	87
5.1 ŠLUKNOVSKO V RÁMCÍ ŘÍŠSKÉ ŽUPY SUDETY	87
5.1.1 Příchod Wehrmachtu	87

5.1.2	<i>Návštěvy Adolfa Hitlera</i>	88
5.1.3	<i>Nová správa</i>	90
5.1.4	<i>Doplňovací volby do Reichstagu</i>	91
5.1.5	<i>„Glaichsaltizace“ a německá jurisdikce</i>	93
5.1.6	<i>Ekonomika</i>	94
5.1.7	<i>Nálada sudetských Němců</i>	95
5.2	DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA	96
5.2.1	<i>Válečná ekonomika</i>	97
5.2.2	<i>Koncentrační tábory</i>	98
5.2.3	<i>Sudetoněmečtí vojáci</i>	99
5.2.4	<i>Život za války na Šluknovsku</i>	100
5.2.5	<i>Konec války a osvobození regionu v roce 1945</i>	101
5.3	VZPOMÍNKY PAMĚTNÍKŮ ZE ŠLUKNOVA	104
5.3.1	<i>Osud rodiny Alfreda Kumpfa</i>	104
5.3.2	<i>Vzpomínky Helgy Hoškové</i>	105
5.3.3	<i>Vzpomínky Güntera Zenknera</i>	106
5.4	SHRNUTÍ	107
6.	POVÁLEČNÉ OBDOBÍ NA ŠLUKNOVSKU	108
6.1	ODSUN NĚMCŮ A JEHO PRŮBĚH NA ŠLUKNOVSKU	109
6.1.1	<i>Excesy a divoký odsun na Šluknovsku</i>	111
6.1.2	<i>Organizovaný odsun Němců ze Šluknovska</i>	113
6.1.3	<i>Ti, kdo směli zůstat – antifašisté, specialisté, smíšená manželství</i>	115
6.2	VZPOMÍNKY PAMĚTNÍKŮ NA POVÁLEČNOU DOBU	118
6.2.1	<i>Vzpomínky Petra Kumpfa st.</i>	118
6.2.2	<i>Vzpomínky Helgy Hoškové</i>	120
6.2.3	<i>Vzpomínky Güntera Zenknera</i>	121

6.3 DŮSLEDKY ODSUNU PRO ŠLUKNOVSKO	122
6.3.1 <i>Noví osídlenci</i>	122
6.3.2 <i>Fukov</i>	125
6.3.3 <i>Šluknovští Němci v Německu</i>	126
6.4 SHRUTÍ	129
ZÁVĚR	130
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	133
SEZNAM OBRÁZKŮ	139
SEZNAM TABULEK	141

Úvod

Téma česko-německých vztahů ve středoevropském kontextu je námětem mnoha historických prací, protože téměř osmisetleté střetávání českého a německého etnika ve velké míře ovlivňovalo politický, ekonomický, právní či sociokulturní vývoj na území českých zemí.

Tato práce si klade za cíl zmapovat vývoj situace německy mluvících obyvatel v konkrétní části českého území – ve Šluknovském výběžku v první polovině 20. století.

V šesti kapitolách je sledován vývoj regionu od počátku 20. století až do poválečného období po roce 1945. V úvodní kapitole je představen region Šluknovsko. Vymezení tohoto území je dle účelu značně rozdílné, ale v této práci je pojem vztažen na celý Šluknovský výběžek až po obce Chřibská, Krásné Pole a Jiřetín pod Jedlovou. Úvodní kapitola popisuje jeho geografické podmínky, které ovlivnily celkový vývoj Šluknovska, a v krátkosti pojednává o jeho historii, ekonomice a kultuře do konce 19. století.

Navazující druhá kapitola se věnuje posledním rokům existence Rakousko-uherské monarchie a období první světové války. Ústřední myšlenkou této kapitoly je potenciální ohrožení německé hegemonie v rámci monarchie a s tím spojené rozkolísání identity českých Němců v protikladu s rozvojem šluknovského regionu.

Třetí kapitola je zaměřena na život československých Němců v nové republice až do roku 1935. V chronologickém sledu zde budou popsána jednotlivá období od reálné ztráty privilegované pozice při vzniku Československa, přes narušení etnické homogenity příchodem české byrokratické správy a mocenských složek, složité hledání nové identity až po vítězství nacionálního politického proudu, s dopadem na život obyvatel Šluknovska.

Následující čtvrtá kapitola navazuje na události 30. let a popisuje vývoj zakončený Mnichovskou dohodou. V této kapitole jsou rozebírány příčiny příklonůk nacionálně socialistickému Německu, s čímž souvisí proměna nálad a postojů německého etnika v regionu.

V páté kapitole je nastíněn vývoj Šluknovska v rámci Říše a během druhé světové války. V jednotlivých podkapitolách jsou popisovány následky přechodu z demokratického státního zřízení do státního útvaru, naprosto podřízeného bezohledné totalitní moci, na jednotlivé skupiny obyvatel šluknovského regionu.

Poslední kapitola pojednává o odsunu německého obyvatelstva ze Šluknovska, o novém osidlování a důsledku těchto změn pro region. Zvláštní podkapitola je věnována nostalgické vzpomínce na obec Fugau, jejíž zánik a vymazání z map je příznačné memento pro další osud česko-německých vztahů. Závěr kapitoly popisuje osud vysídlenců a jejich vztah k původní šluknovské domovině.

Hlavní pramenná základna vztahující se ke Šluknovskému výběžku se nachází ve Státním okresním archivu Děčín. Mnoho užitečných pramenů jako jsou matriky, obchodní a živnostenské rejstříky a Adressbuchy jsou dnes již dostupné online na stránkách archivu. Pro potřeby práce byly prostudovány fondy Okresních národních výborů Šluknov, Varnsdorf a Rumburk, kde se nacházel bohatý materiál pro poválečné období. Bohužel důležitý pramenný materiál jako je lokální tisk, již v současnosti není v tomto archivu přístupný kvůli špatnému stavu, takže bylo potřeba se spolehnout na sekundární literaturu. Některé exempláře tiskovin se dochovaly v lokálních institucích – například deník *Abwehr* ve Varnsdorfském muzeu. Zároveň mnoho materiálu se nedochovalo vlivem válečných událostí, nebo některé dokumenty jsou uloženy v německých archivech.

Přínosné materiály k situaci na počátku 20. let na Šluknovsku se nacházejí v Archivu Kanceláře prezidenta republiky. V Národním archivu a VÚA – VHA v Praze jsou k dispozici dílčí situační zprávy zasílané z okresů výběžku na ústřední orgány do Prahy. Informace k bouřlivému roku 1938 byly čerpány z Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu v Praze. Zde se ve fondu č. 308 nacházejí podrobné zprávy příslušníků Finanční stráže ze všech obcí regionu, ze kterých lze rekonstruovat události podzimu 1938.

Pro pochopení a dokreslení atmosféry života tamních obyvatel bylo využito několika rodinných archivů. V práci jsou zaznamenány vzpomínky Alfreda Kumpfa, Petra Kumpfa st., Helgy Hoškové a Güntera Zenknera. Vzhledem k velkému časovému odstupu se v případě posledních tří zmiňovaných jmen jedná o jedny z posledních pamětníků událostí minulého století, kteří jsou potomky původních německých obyvatel. Pravdivost jejich informací lze posuzovat pouze souladem se zprávami z jiných ověřených zdrojů nebo z úředních dokumentů. Z tohoto důvodu jsou vzpomínky uváděny ve zvláštních subkapitolách.

Sekundární literatura na téma českých Němců a česko-německých vztahů je velmi bohatá. Z autorů, kteří se zabývají obecným náhledem na německou problematiku v českých zemích,

můžeme zmínit například Detlefa Brandese,¹ Jana Křena,² Václava Kurala,³ Piotra Majewskiho,⁴ Karla Richtera,⁵ Matěje Spurného,⁶ Johanna Wolfganga Brügela,⁷ Volkera Zimmermanna.⁸ O vývoji česko-německých vztahů v poválečném období napsali publikace například František Čapka spolu s Lubomírem Slezákem a Jaroslavem Vaculíkem,⁹ Andreas Wiedemann¹⁰ či Tomáš Staněk ve spolupráci s Adrianem von Arburgem.¹¹

Regionální historiografie vztahující se přímo ke Šluknovskému výběžku je taktéž rozsáhlá. Základní přehlednou publikací je Vlastivěda Šluknovského výběžku, kterou editoval Jaroslav Melichar. K historii jednotlivých obcí byly vydány publikace, jejichž autory jsou místní historici. Zde v práci byly využity publikace o Varnsdorfu,¹² Rumburku,¹³ Šluknově,¹⁴ Mikulášovicích,¹⁵ Jiřikově¹⁶ a Dolní Poustevně¹⁷. Pozornost si také zasluhuje publikace Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska, jejímž autorem je Mgr. Jan Němec. Rozsáhlé vlastivědné dílo vztahující se k raným dějinám Šluknovska sepsal na konci 19. století Josef Fiedler, učitel ze Šenova, a tato publikace byla s úpravami vydána Josefem Rydvačem pod názvem Šluknovsko 1898¹⁸. K historii Šluknovska vychází taktéž články v lokálních periodikách, například v Děčínských vlastivědných zprávách či v Mandavě.

¹BRANDES, Detlef: *Cesta k vyhnání 1938-1945*. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska, Praha, 2002; *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*, Praha, 2012.

²KŘEN, Jan: *Konfliktní společnosti*. Češi a Němci 1780-1918. Praha, 2013.

³KURAL, Václav: *Konflikt místo společnosti? Češi a Němci v Československém státě (1918-38)*, Praha, 1993.; *Místo společnosti konflikt! Ústav mezinárodních vztahů*, Praha, 1994.

⁴MAJEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848-1948*. Dějiny jednoho nacionalismu, Brno, 2014.

⁵RICHTER, Karel: *Sudety*, Praha, 1994.

⁶SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my*, Praha, 2011.; *Zmizelé Sudety*. Nakladatelství Českého lesa, Domažlice, 2006.

⁷BRÜGEL, Johann Wolfgang: *Ceši a Němci 1918-1938*. Academia, Praha, 2006.

⁸ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*, Praha, 2001.

⁹ČAPKA, František. SLEZÁK, Lubomír. VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno, 2005.

¹⁰WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“. Osidlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-52. Prostor, Praha, 2016.

¹¹ARBURG, Adrian von. STANĚK, Tomáš: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951*. SUSÁ, 2010.

¹²Kolektiv autorů: *Varnsdorf*. Město průmyslu a zahrad. Varnsdorf, 2003.

¹³SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999.

¹⁴TRANTINA, Boris: *Historie Šluknova*. Tiskárna A. Gall, Šluknov, 2005. *Velká retrospektivní kniha o městě Šluknov*. G2 studio s.r.o., Plzeň, 2009.

¹⁵KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016.

¹⁶KARLÍČEK, Petr a kol. *Jiřikov*. Dějiny města. Jiřikov, 2014.

¹⁷BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008.

¹⁸RYDVAL, Jaroslav: *Šluknovsko 1898*, Ústí nad Labem, 2012. Původní název vlastivědné knihy *Heimatskunde des politischen Bezirkes Schluckenau 1898*.

1. Šluknovsko

Šluknovský výběžek je nejsevernější oblastí naší republiky. Nachází se v okrese Děčín a spadá pod Ústecký kraj. Je ohraničen Českosaským Švýcarskem, Lužickými horami a německou Horní Lužicí. Samotný výběžek ovšem nemá přirozenou hranici, jeho území vybíhá za hory a je jimi oddělen od české kotliny. Vzhledem k okolním horám panuje na Šluknovsku drsnější klima, které ovlivňovalo vývoj tamního osídlení. Jedná se o oblast, kde se střetávaly tři kulturní okruhy – český, saský a lužický. Název dostal dle nejsevernějšího města Šluknov. Největšími městy ovšem jsou Varnsdorf a Rumburk. Dalšími obcemi nacházejícími se na území šluknovského regionu jsou Jiříkov, Krásná Lípa, Mikulášovice, Velký Šenov, Dolní Poustevna, Chřibská, Staré Křečany, Dolní Podluží, Vilémov, Horní Podluží, Rybníště, Lipová, Jiřetín pod Jedlovou, Lobendava a Doubice.

Obrázek 1: Mapa Šluknovského výběžku¹⁹

Jednalo se o velmi specifický region s většinovým německým osídlením. Šluknovsko bylo relativně ekonomicky i kulturně autarkní, a ačkoli dnes se jedná o zaostalé území České republiky, dříve to byl jeden z nejprůmyslovějších regionů českých zemí.

¹⁹<http://www.region-sluknovsko.cz/img/vybezek.png> 27. 10. 2018

Díky archeologickým nálezům víme, že tato oblast byla obývána už v pravěkých dobách. Souvislejší osídlení vzniká však až od 6. století, kdy do tohoto regionu pronikají Slované, převážně z kmene Děčanů. Ale již v 11. století za vlády Vratislava II. toto území, tehdy zvané Záhvozd,²⁰ osidlují první němečtí kolonisté původem z Durynska a Frank. Následující vlna, které dominovali obyvatelé z Fríska, proběhla ve 12. století, ale hlavní kolonizace je spjata až se 13. stoletím. Hospodářským a správním centrem intenzivní kolonizace se stal Šluknov. Vznikla řada osad a síť osídlení, která přetrvala až do 20. století. Němečtí osadníci dostávali práva a výsady, jaké měli ve své původní vlasti. Obce obývané německým obyvatelstvem byly spravovány buď dle práva norimberského či magdeburského.²¹ Kolonizace byla plně podporována Berky z Dubé, kteří byli držiteli tolštýnsko-šluknovského panství. Za vlády Karla IV. je Šluknovsko již plně rozvinutou oblastí, ve které je naprosto potlačen slovanský ráz. V dobách středověku bylo území Šluknovska silně provázáno s Žitavou (Zittau) a jejím okolím a saským hradem Hohnstein. Období husitství se této oblasti dotklo jen mizivě a 16. století zde proběhlo klidně. Naopak třicetiletá válka zasáhla silně šluknovský region. Mnohokrát tudy táhla vojska, která území drancovala a vypalovala. V rámci Pražského míru z 30. 5. 1635 byla Sasku odstoupena Lužice a Šluknovsko se stalo pohraniční oblastí. V ten samý rok dostává Šluknovsko do majetku císařský plukovník Jan Kryštof Löbel z Krainburgu, který notnou měrou přispěje k rekatolizaci území. Jelikož se v některých oblastech výběžku prosadilo luteránství, muselo během časů protireformace mnoho obyvatel opustit toto území a odejít do nedalekého sousedního Saska. Důvodem úspěšné rekatolizace bylo působení jezuitského řádu a pořádání mnoha katolických misií v této oblasti.²² Po třicetileté válce nastalo těžší období pro obyvatele výběžku, protože byl zasažen několikrát morovými epidemiemi a selskými povstáními z důvodu zvyšující se bídě poddaného obyvatelstva. Přestože Šluknovsko nejednou sloužilo jako nástupní prostor pro invazní armády, paradoxně konflikty, například sedmiletá válka či napoleonské války, znamenaly podnět k rozvoji textilní výroby. 19. století znamenalo nepřetržitý hospodářský, kulturní i sociální rozvoj, který zařadil Šluknovsko mezi nejvyspělejší oblasti českých zemí.

1.1 Hospodářský vývoj na Šluknovsku

Primárním zdrojem obživy obyvatel Šluknovska bylo zemědělství a chov dobytka. Díky německým přistěhovalcům se zde zároveň začalo rozvíjet tkalcovství. Plátenictví se rozšířilo

²⁰ V raném středověku se území výběžku říkalo Záhvozd, kraj za hvozdem, protože bylo od zbytku Čech odděleno hlubokými lesy.

²¹ TRANTINA, Boris: *Historie Šluknova*. Tiskárna A.Gall, Šluknov, 2005, str. 6.

²² RYDVAL, Jaroslav: *Šluknovsko 1898*, Ústí nad Labem, 2012, str. 123.

po celém výběžku do 14. století. Domácí výroba sukna se stala nezbytnou součástí života tamních obyvatel. Obchod s textilním zbožím byl v 16. století ovládnut norimberskými obchodníky, kteří byli později vytlačeni obchodníky hamburskými a anglickými.²³ V 17. století se Šluknovsko proslavilo tzv. „rumburskou vébou“, což byla hrubší bělená tkanina v plátnové vazbě a sloužila k výrobě ložního prádla.²⁴

První manufakturou na území Šluknovského výběžku byla barvírna v Lipové založená v roce 1708. Velký rozmach manufaktur nastává po ztrátě Slezska ve válce o rakouské dědictví. Na konci 18. století je Šluknovsko spolu s Prahou a Ostravskem nejhustěji obydlenou oblastí na území českých zemí. V té době se textilní výroba rozšiřuje z plátenictví i na zpracování bavlny. Centrem tohoto odvětví se stává Varnsdorf, kde byl také instalován v roce 1804 ve firmě Josefa Hanische první parní stroj na Šluknovsku.

První továrny vznikají na Šluknovsku ve třicátých letech 19. století. K největšímu průmyslovému rozvoji regionu dochází po roce 1850, kdy se Šluknovsku začalo přezdívat „Böhmisches Niederland“. Ve východní části regionu se koncentrovalo bavlnářství, jehož centry byly Varnsdorf a Rumburk. Naopak na západě Šluknovska se nacházely spíše továrny na výrobu stuh či prýmků (Mikulášovice, Lipová, Velký Šenov, Vilémov), umělých květin (Mikulášovice, Poustevny, Šluknov), drobnou kovovýrobu (Mikulášovice, Lipová, Velký Šenov, Vilémov) a výrobu knoflíků (Velký Šenov).

Obecně v této oblasti dominovala textilní výroba se širokou škálou výrobků, ať už se jednalo o pouhé zpracování surovin (bavlna, vlna, plátno), nebo zhotovování konečných výrobků jako například punčochy a jiné pletené zboží, nitě, stuhy, prýmky a podobně. Pro ilustraci, kolem roku 1850 se ve výběžku nacházelo přibližně 50 bavlnářských závodů. Centrem výroby se stal již zmíněný Varnsdorf, pro který se vžil název „Malý Manchester“. Blízkému Rumburku se pro jeho výstavnost a velké množství zábavních podniků přezdívalo „Malá Paříž“. Spolu s textilnictvím se zde hojně rozvíjelo i obuvnictví a výroba knoflíků.

Kromě textilního průmyslu se ve Šluknovském výběžku nacházela různorodá škála průmyslových podniků. Z potravinářství zde dominovaly pivovary, nacházely se zde továrny na kávové náhražky či mlýny na koření. Ze strojírenství bychom mohli jmenovat podniky na výrobu motorů, motocyklů, fotoaparátů či rozmanitou kovovýrobu. Zvláště významným

²³ MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 81.

²⁴ LAHMER, Robert: *Industrielle Briefe aus Nordböhmen*. Warnsdorf Ed. Strache 1886, str. 12.

odvětvím bylo nožířství, kterým prosluly Mikulášovice – těm se díky této výrobě začalo přezdívat „Severočeský Solingen“. V okolí obce Chříbská se koncentrovala sklářská výroba. Mohli bychom zde najít i podniky pro vybrané spotřební zboží jako byly klavíry či umělé květiny.²⁵

Šluknovský výběžek měl dobré surovinové předpoklady. Od středověku se zde těžilo stříbro a rudy různých kovů. Dokonce v raných dobách se po určitou dobu na Lučním potoce rýžovalo zlato. Rozvoj důlní činnosti nastává ve větším měřítku od přelomu 15. a 16. století. Z hornin se zde těžil lužický syenit, čedič, křemen, vápenec nebo stavební písky. Výrazné zastoupení měly i dřevařské podniky. Ve varnsdorfsko-seifhennerdorfské oblasti se rozvinula hlubinná těžba hnědého uhlí, které bylo důležité pro rozvoj tamního průmyslu v 19. století.²⁶

Průmyslová revoluce si vynutila rozvoj v mnoha dalších oblastech hospodářství. Především bylo potřeba vybudovat dobré dopravní spojení, aby výběžek byl propojen se zdroji surovin i odbytišti výrobků. V roce 1852 byla naplánována trať vedoucí z Bakova nad Jizerou přes Českou Lípou do Rumburku. První vlak, který přijel na území Šluknovska, dorazil v roce 1869 právě do Rumburku. Ve stejný rok přijel i první vlak z Děčína do Varnsdorfu. Brzy následovala další výstavba železniční sítě. V roce 1871 byla otevřena trať do Žitavy, 1873 propojen Rumburk s Jiříkovem a Šluknovem, 1876 byla vystavena trať Varnsdorf-Seifhennersdorf, 1884 trať Šluknov-Mikulášovice, 1904 trať Mikulášovice-Dolní Poustevna, 1905 trať z Dolní Poustevny přes Sebnitz až do Bad Schandau.

Pro zvyšující se nároky průmyslu na finance byly zakládány peněžní ústavy, nejstarší takovou institucí byla Spořitelna ve Šluknově, založená v roce 1852. K rozvoji průmyslu a obchodu výrazně přispívají průmyslové výstavy. V letech 1847 a 1871 se uskutečnily výstavy v Rumburku, v roce 1863 v Mikulášovicích a v roce 1903 ve Šluknově. Ve Varnsdorfu proběhla zemědělsko-průmyslová výstava v roce 1896.

Nejstarší poštovní úřad byl založen v Rumburku roku 1777, ale poštovní spojení mělo město již od roku 1603. Druhý nejstarším poštovním úřadem je ten v Lobendavě z roku 1797. Od roku 1810 byla v okolí Šluknova místní šlechtou zřízena doprava osob a pošty dostavníky. Ve Šluknově samotném byl poštovní úřad založen roku 1848. Ve Varnsdorfu byla pošta

²⁵ NĚMEC, Jan: *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska*. Rumburk, 2012.

²⁶ MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 15.

zřízena již 1836. Další úřady následovaly 1851 v Lipové, 1862 v Jiřetíně, 1864 ve Vilémově, 1868 v Dolní Poustevně, 1885 v Jiříkově a 1894 ve Fukově.²⁷

Dalšími vymoženostmi průmyslové revoluce zaváděné na Šluknovsku byly elektřina, telegraf a telefon. Na přelomu 19. a 20. století odebírali spotřebitelé a továrny ve výběžku primárně elektřinu z elektrárny Hirschfelde nedaleko Žitavy. V roce 1856 bylo instalováno první telegrafní spojení mezi Rumburkem a Šluknovem. První telefon si nechal zřídit továrník Anton Klinger, aby propojil své továrny v Brtníkách, Mikulášovicích a Starých Křečanech.

S rozvojem dopravních možností se do Šluknovského výběžku dostávají i jiné způsoby transportu, než je železnice. V roce 1897 se objevil ve Varnsdorfu první benzinový automobil. V roce 1910 jsou zprovozněny první autobusové linky – první linkou byla trať Rumburk – Seifhennersdorf – Varnsdorf – Studánka. V roce 1913 se nad výběžkem objevila vzducholod' a pořádaly se první přelety letadel. O rok později je založen první autoklub „Deutschböhmischer Automobil Klub“ v Krásné Lípě.²⁸

1.2 Školství

Nejstarší školy ve Šluknovském výběžku byly založeny již ve středověku a na počátku raného novověku. Největší vlna zakládání škol proběhla v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století. Existovala zde síť farních, obecných a měšťanských škol. Vzhledem k průmyslovému profilu celého výběžku byly pro potřeby zakládány různé odborné školy na podporu industriálního vzdělávání.

V Rumburku byly první školy měšťanské z let 1573 a 1587. V roce 1857 zde vznikla hudební škola a 1883 průmyslová odborná škola tkalcovská. Od roku 1892 se objevují snahy o založení gymnázia, ke kterému došlo až 1905-6.²⁹

Ve Varnsdorfu byla založena první škola pravděpodobně již na konci 15. století, ale první zmínka je z roku 1518. S průmyslovým rozvojem a stoupajícím počtem obyvatel vyvstala v 19. století velká potřeba rozšíření škol. V roce 1869 byla založena měšťanská škola pro chlapce, v roce 1877 měšťanská dívčí škola. V letech 1876-77, 1897-98, 1899-1900 následovala výstavba dalších škol. Z roku 1875 pochází škola pro dívky založená Mariánským ústavem. V roce 1901 vznikla vyšší reálná škola. Z odborných škol je třeba

²⁷ RYDVAL, Jaroslav: *Šluknovsko 1898*, Ústí nad Labem, 2012, str. 212-213.

²⁸ MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, 83-85.

²⁹ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 98-99.

zmínit odbornou textilní školu (1873), městskou obchodní školu (1892) a živnostenskou školu (1890).³⁰

Ve Šluknově byla založena nejstarší škola na území Šluknovského výběžku, a to v roce 1346. V roce 1871 zde vznikla měšťanská škola, od roku 1895 rozdělená na chlapeckou a dívčí. V 19. století vznikly ve Šluknově i dvě odborné školy – odborná tkalcovská škola (1875) a zemědělská škola (1883), která byla první školou tohoto typu v Čechách.³¹

V Dolní Poustevně byla založena škola v roce 1780, ale dlouho neměla řádnou budovu. Ta byla postavena až v roce 1879. V Horním Podluží existovala obecní škola od roku 1824, ale byla zrušena ve 20. století. Obdobný osud potkal základní školu v Doubici a Jiřetíně. V Chříbské byla nejstarší škola založena v roce 1528 a v roce 1909 k ní přibyla měšťanská škola. V Krásné Lípě vznikla první škola v 16. století, v roce 1839 byla založena nedělní průmyslová škola a 1875 odborná škola punčochářská. O škole v Lipové existuje první zmínka z roku 1792. V roce 1881 byla tato škola rozšířena na čtyři třídy. V roce 1893 zde byla založena měšťanská škola. V Lobendavě vznikla škola v dobách reformace, a ještě v roce 1640 se tu mělo učit v duchu reformačním. Na konci 19. století byla tato škola čtyřtřídní, ale ve 20. století byla zrušena. Ve Velkém Šenově byla obecní škola založena roku 1600.³² V Mikulášovicích byla obecní škola založena také v roce 1600 a v roce 1885 k ní přibyla měšťanská škola. V roce 1874 v této obci vznikla škola kreslení a modelování. Vzhledem k oborovému zaměření zdejšího průmyslu byla v Mikulášovicích založena roku 1890 odborná škola kovoprůmyslu. V Jiříkově byla škola založena už v roce 1400 a v roce 1885 přibyla měšťanská škola. Ve Vilémově vznikla škola roku 1773 a ve Fukově 1798.³³

1.3 Kultura

Ve Šluknovském regionu se nikdy neprosadil žádný typ lidového kroje. Běžné oblečení podléhalo dobové módě. Až ve 20. století se v rámci celoněmeckého fenoménu prosazují u oblečení myslivecké prvky. Četné spolky měly samozřejmě své vlastní uniformy, například střelci či dobrovolní hasiči, ale větší rozšíření uniformního oblečení přichází až po roce 1938 s nástupcem nacionálního socialismu.³⁴

³⁰ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 214-16.

³¹ *Velká retrospektivní kniha o městě Šluknov*. G2 studio s.r.o., Plzeň, 2009, str. 6.

³² MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 131-181.

³³ RYDVAL, Jaroslav: *Šluknovsko 1898*, Ústí nad Labem, 2012, str. 128-139.

³⁴ TRANTINA, Boris: *Historie Šluknova*. Tiskárna A. Gall, Šluknov, 2005, str. 19.

Vzhledem k uzavřenosti regionu se zde vyvinulo specifické německé nářečí. Šluknovská němčina nezní čistě hornoněmecky. Vychází z durynsko-franckého dialektu. Dokonce i v rámci samotného výběžku se vyskytují rozdíly mezi jednotlivými částmi.³⁵ Je pro ni typická změkčilá a mírně šišlavá výslovnost. Z vyprávění pamětníků bych uvedla pár příkladů pro ilustraci. Německý výraz „glauben“ (věřit) se ve šluknovské němčině vyslovuje jako „klojben“, slovní spojení „Komm her“ (pojď sem) bylo vyslovováno jako „kom ár“, nebo „einbischen“ (trochu) se ve šluknovské němčině řeklo „apisl“ či „apišl“.

Asi nejvýraznější kulturní prvek v tomto regionu je takzvaný dům s podstávkou. Tyto domy můžeme nalézt ojediněle po Evropě, například ve středním Německu, ale jejich největší výskyt je právě v severních Čechách a v Lužici. Podstávka však není přesný výraz pro tento styl. Ve středověku v němčině tyto domy byly označovány slovem „Umschrot“, což vycházelo ze slovesa „schroten“, v překladu znamenající otesávat či tesařsky zpracovávat.

Dům vznikl smíšením hrázděného domu, tento typ byl přinesen německými kolonisty do Českých zemí, a slovanského srubu. *„Před roubenými stěnami stojí zvláštní dřevěná konstrukce – podstávka. Tvoří ji rám z trámu obíhající srub, svislé sloupy nesoucí rám a konečně složité výztužné prvky skládající nakonec mezi sloupy nízké oblouky. Při pohledu na roubenou stěnu to vše působí jako slepé arkády, z nichž hledí okna.“*³⁶ Takováto konstrukce vznikla pravděpodobně už ve 13. století, ale první archivní prameny jsou doloženy až od 15. století. Během staletí, kdy se region stal rozptýlenou manufakturou, v rámci rozvoje textilní výroby stoupala potřeba větších patrových domů a dům s podstávkou se stal téměř nutností. Sama vrchnost pochopila budoucnost regionu v řemesle, nikoli zemědělství, a začala podporovat prodej pozemků na výstavbu těchto domů. Nejvíce domů s podstávkou vzniklo během 18. a první poloviny 19. století. I když se později obyvatelé obcí stávali dělníky, nepřestali lpět na těchto domech, protože při řádné péči se domy po delší době nesesouvaly ani nebortily. O jejich oblíbenosti svědčí fakt, že se stavěly až do začátku první světové války. Za celou dobu stavitelství těchto domů vznikaly různé typy přízemních či patrových domů různých velikostí. Typické pro tyto domy je oblíbenost dekorativních prvků, ať se jednalo o bohaté faktorské domy či o chudá stavení.

³⁵ RYDVAL, Jaroslav: *Šluknovsko 1898*, Ústí nad Labem, 2012, str. 281.

³⁶ MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 211.

Obrázek 2: Podstávkový dům v Lipové, č. 424.³⁷

Na Šluknovsku existoval bohatý náboženský život. Výraznou roli zde zastávalo katolictví. Kališnictví se v tomto regionu absolutně neuchytilo. Proniklo sem však luteránství, které se zakotvilo v některých oblastech, ale ve druhé polovině 17. století byl výběžek rekatolizován skrz katolické misie a vynucený odchod protestantů do sousedního Saska.

Nejvýraznějším fenoménem regionu jsou křížové cesty. V průběhu 18. - 20. století jich bylo vystavěno celkem 14. Nejstarší křížovou cestou je pašijová cesta ve Šluknově, vystavěná v letech 1738-1756. Její součástí jsou četné kaple a umělé jeskyně. Druhou a zároveň nejznámější křížovou cestou je tato v Jiřetíně pod Jedlovou, vystavěná v letech 1759-1764. Následovaly křížové cesty ve Vilémově z let 1765-1766, v Brtníkách a Jiřikově z let 1817-1826. Další cesta se nachází v centru obce ve Starých Křečanech a je postavena v klasicistním stylu. Její výstavba probíhala v letech 1825-1833. Následně byly vystavěny křížové cesty u Lobendavy na Annabergu z let 1829-1834, ve Velkém Šenově z roku 1856, v Krásné Lípě z let 1857-1859, která však byla těžce poškozena v druhé polovině 20. století, a v Království z roku 1859. Nedochovala se křížová cesta ve Fukově, která byla postavena v roce 1881 a byla srovnána se zemí spolu s obcí. Dnes je zde symbolicky vyznačena v rámci pietní obnovy hřbitova. V Rumburku vznikla křížová cesta v letech 1889-1900

³⁷http://lobendava.chata-sumava.cz/public/gallery/Lobendava-25_1.jpg 17. 11. 2018

a ve Varnsdorfu v letech 1911-12 v novogotickém stylu. Nejmladší křížovou cestou nalezneme na vrchu Jáchymov u Lobendavy z roku 1914.

Vedle křížových cest je region bohatý i na poutní místa, kam se konaly náboženské poutě v hojném počtu. Dochované sakrální památky byly stavěny od 17. století a jedná se různá boží muka, kříže, sochy, kaple či kapličky.³⁸

Samozřejmou součástí náboženského života jsou kostely, které se nacházejí v každé obci. Tyto kostely se po roce 1989 staly předmětem zájmu vysídlených sudetských Němců, kteří dodnes přispívají na jejich opravy. O těchto projektech bude podrobněji zmíněno v závěrečné kapitole.

Zvláštním rysem německého etnika byl spolkový život. První spolky na Šluknovsku byly zakládány již v 18. století, ale valná většina z nich vznikla v 19. století. Nejčastějšími spolky, které se nacházely v každé obci, byli ostrostřelci či střelecké společnosti, dobrovolní hasiči, vojenští veteráni a dobročinné spolky. Hojně zakládanými byly taktéž pěvecké a tělocvičné spolky. Dalšími typy organizací byly například profesní (téměř každá profese od dělníků po advokáty měla svůj spolek), divadelní, křesťanské, turistické, vzdělávací a školní, spořitelní nebo spolky pro podporu chudých, sirotků a nemocných či na ochranu zvířat a přírody. Nejznámější vzdělávací organizací na Šluknovsku byl Humboldtův spolek v Rumburku, založený v roce 1865. Vzhledem k hospodářské vyspělosti regionu se zde nacházely také různé zemědělské a průmyslové spolky. Významným spolkem byl Horský spolek pro nejsevernější Čechy, založený roku 1885 v Krásné Lípě. Šlo o jeden z nejstarších turistických spolků v Čechách. Od 70. let 19. století se objevují i politické, dělnické a národní spolky.³⁹

Seznamy spolků byly vedeny v publikacích zvané „Adressbuch“, každoročně vydávané pro jednotlivá města nebo celé okresy. Pro ilustraci v Adressbuchu vydaném pro okresy Rumburk a Šluknov z roku 1923 bylo zaznamenáno 94 spolků v Rumburku, 63 v Krásné Lípě, 8 v Doubici, 73 ve Šluknově, 42 v Jiříkově, 16 ve Starých Křečanech, 16 ve Filipově, 13 v Království, 6 v Rožanech, 43 ve Velkém Šenově, 9 v Lobendavě, 41 v Mikulášovicích, 21 v Dolní Poustevně, 13 v Horní Poustevně, 12 ve Vilémově a 15 v Brtníkách.⁴⁰

³⁸ JABURKOVÁ, Iva. MÁGROVÁ, Klára: *Křížové cesty Šluknovska*. Římskokatolická farnost – děkanství Rumburk, 2011.

³⁹ RYDVAL, Jaroslav: *Šluknovsko 1898*, str. 370-513.

⁴⁰ *Adressbuch für die politischen Bezirke Rumburg und Schluckenau*. Vydal Nowey&Schenider, 1923. Dostupné na: <http://vademecum.soalitomeric.cz>. 26. 1. 2019.

Specifikem tohoto regionu byly spolky velikonočních jezdců. Pořádaly takzvané velikonoční jízdy křížáků, které navazovaly na starodávnou tradici. Původně šlo o pohanský zvyk, kdy jízda měla ochránit dané území před zlými duchy. Křesťanství tento zvyk přejalo, ale pozměnilo jeho obsah. Pořádala se procesí v čele s křížem a místo vyhánění zlých duchů měla jízda požehnat úrodě a oslavit zmrtvýchvstání Krista. Tento obyčej se uchoval a v některých místech stále uchovává pouze na Šluknovsku a Lužici, oblastech obývaných původně Lužickými Srby, od kterých tradice vzešla. Na Šluknovsko se zvyk dostal po třicetileté válce. Spolky velikonočních jezdců vznikly v Lipové (1706), Starých Křečanech (1742), Velkém Šenově (1757), Vilémově (1773) a Mikulášovicích (1845).⁴¹

1.4 Obce ve Šluknovském výběžku⁴²

Pro lepší orientaci v geografii vybraného regionu bude zde uveden stručný přehled obcí, které se na jeho území nacházejí.

Název obce	Německý název	Charakteristika
Dolní Podluží	Niedergrund	Obec přímo sousedící s územím Německa. Původně šlo o středověkou lánovou ves a první zmínky o ní se datují do roku 1363. Proslavila se lidovou architekturou.
Dolní Poustevna	Niedereinsiedel	Je nejzápadnějším městem Šluknovského výběžku, které přímo navazuje na německé město Sebnitz. Vzniklo pravděpodobně na přelomu 13. a 14. století. Proslavilo se zejména výrobou umělých květin. Dnes je její součástí původně samostatná obec Horní Poustevna.
Doubice	Daubitz	Jednalo se o téměř čistě německou obec. V roce 1830 zde žilo 846 obyvatel.
Horní Podluží	Obergrund	Dodnes je to malá obec, která za největšího rozkvětu měla maximálně 1600 obyvatel. Vznikla na důležité cestě do Lipové a Žitavy. Také zde se koncentrovaly podniky textilního charakteru.
Chřibská	Kreibitz	Jde o jednu z nejstarších obcí na Šluknovsku. Toto město se proslavilo sklárnou, jejíž výroba funguje nepřetržitě od roku 1414. V roce 1869 dosáhl počet obyvatel čísla 5800.

⁴¹ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 84.

⁴² Celý přehled obcí pochází z publikací MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 128-185 a RYDVAL, Jaroslav: *Šluknovsko 1898*, Ústí nad Labem, 2012, str. 344-536.

Jiřetín pod Jedlovou	Georgenthal	Jiřetín byl téměř čistě německá obec, protože z více jak 2000 obyvatel tvořili 95% Němci. Ve středověku se zde těžilo stříbro, ale kvůli chudým zdrojům byla těžba nevýnosná, a tak se obec přeorientovala na textilní výrobu. Významnou památkou je křížová cesta z 18. století.
Jiříkov	Georgswalde	Založen původně jako slovanská osada, ale za kolonizace převládlo německé obyvatelstvo. Během reformace se zde uchytilo luteránství, ale po třicetileté válce byli obyvatelé násilně obráceni na katolictví. Jiříkov bylo typické vyložené průmyslové město. Již od 14. století se zde zpracovával len a od 17. století byly zakládány manufaktury. V roce 1830 dosáhl počet obyvatel 4500 a tím se stalo jednou z největších obcí na severu Čech. Dnes pod Jiříkov spadá dříve samostatná obec Phillipsdorf (Filipov).
Krásná Lípa	Schönlinde	Nacházela se v nehostinné krajině kvůli hustým hvozdům. Z toho důvodu byla tato oblast dlouho neosídlena. Prvními obyvateli byli až němečtí kolonisté, kteří sem přišli v rozmezí 12. a 13. století. Největší rozsah měla obec v roce 1910, kdy zde žilo 6930 obyvatel. Nejvýznamnější odvětví průmyslu bylo textilnictví. V okolí města bylo vystavěno množství umělých kanálů právě kvůli rozvíjejícímu se průmyslu.
Lipová	Hainspach	Byla to významná obec z politického hlediska. Už od roku 1572 byla sídlem vrchnostenského soudu a od roku 1850 sídlem soudního okresu. Postupně se stala sídlem všemožných úřadů a institucí, jako například berního úřadu, finanční stráže, četnictva, vikářství, děkanského úřadu. Lipová ležela na důležité hraniční cestě do Sohlandu. I v této obci se značně rozvíjel průmysl. V roce 1708 zde byla založena první textilní barvírna na Šluknovsku. Kromě textilnictví zde byly zakládány podniky lehkého strojírenství a kamenolomy. V době největšího rozkvětu měla obec asi 3600 obyvatel.
Lobendava	Lobendau	Dnes je to nejsevernější obec na českém území. O jejích počátcích nejsou přesné informace. Prvními obyvateli byli pravděpodobně saští dřevorubci. Obec byla zbudována na solné stezce a z toho důvodu se Lobendava stala sídlem celního úřadu. V této oblasti jsou naprosto nepříznivé podmínky

		pro zemědělství, a tak se tamní obyvatelé museli orientovat na řemeslnou a později na průmyslovou výrobu. Největší zastoupení zde mělo textilnictví, dále výroba nožů a ozdobných předmětů. Protože v okolí Lobendavy nevedla železnice, byla zde vystavěna rozvinutá silniční síť.
Mikulášovice	Nixdorf	Mikulášovice vznikly původně jako osada uhlířů, ale v 19. století se rozvinuly v typické průmyslové město. Nejvíce prosluly výrobou nožů a díky tomu získaly přezdívku „severočeský Solingen“.
Rumburk	Rumburg	Rumburk se postupem času vyvinul v přirozené administrativní, kulturní a dopravní centrum Šluknovského výběžku. Byl založen ve 13. století na obchodní cestě. Velký věhlas si získal díky speciální látce zvané rumburská véba. Od 17. století sem pronikali nejdříve hamburští a následně angličtí obchodníci. Bouřlivý vývoj zažil Rumburk v 19. století, kdy se stal průmyslovým centrem regionu. Z hlediska národnostního složení byl Rumburk téměř výhradně německý.
Rybniště	Teichstadt	Obec vznikla v 15. století a byla osídlena převážně německým obyvatelstvem. Největší počet obyvatel dosáhl čísla 1896 a z toho bylo jen 495 příslušníků české národnosti
Staré Křečany	Alt Ehrenberg	Šlo o původně téměř německou obec, která měla až 5000 obyvatel. Dnes pod Staré Křečany spadá dříve samostatná obec Zeidler (Brtníky).
Šluknov	Schluckenau	Šluknov je nejsevernější město Čech. Ve středověku zažilo masivní kolonizaci, zejména za vlády krále Přemysla Otakara I. Rozvíjelo se zde nejvíce soukenictví a plátenictví. Po rozmachu manufaktur se zde rozvíjela ve velkém průmyslová výroba. V roce 1900 mělo město 5100 obyvatel, z nichž se pouze 15 hlásilo k české národnosti. Dnes město Šluknov zahrnuje dříve samostatné obce Königswalde (Království), Neu Grafenwald (Nové Hrabčcí), Fürstenwalde (Knížecí) a Rosenhain (Rožany).
Varnsdorf	Varnsdorf	Obec vznikla v oblasti, která byla původně osídlena lužicko-srbskými kmeny, ale během velké kolonizace zde převládlo německé obyvatelstvo. Varnsdorf se stal největším městem Šluknovska a dodnes je zváno „městem textilu“, protože obyvatelé se od počátku zabývali textilní výrobou. V 19. století

		zde kromě textilnictví byl významný i potravinářský a strojírenský průmysl. Protože se do tohoto města soustředilo bavlnářství, získalo si přezdívku „malý Manchester“. Velkým impulzem k průmyslovému rozvoji bylo železniční spojení s Děčínem vybudované do roku 1869.
Velký Šenov	Gross-Schönau	Jedná se o další příklad obce, ze které se vyvinulo tradiční průmyslové město. V 18. století zde byly hojně zakládány manufaktury. V roce 1830 zde byla založena nejstarší továrna na stuhy na českém území. Kromě textilnictví byla významná výroba knoflíků a předmětů z oceli. Jeho součástí je dříve samostatná obec Kaiserswalde (Císařský)
Vilémov	Wölmsdorf	Získal si přídomek „stuhařská obec“, protože se v rámci rozvoje textilní výroby přeorientoval na výrobu stuh. V době největšího rozkvětu měla obec 1471 obyvatel.

Mezi obce Šluknovského výběžku dříve patřil i Fukov (Fugau), kterou však potkal osud zaniklé obce. Nacházel se v malém severním výběžku Šluknovska a sousedil se saským Oppachem. Fukov byl původně nejsevernější obcí Čech. Vesnice vznikla poblíž řeky Sprévy, která právě ve Fukovském výběžku jako jediném území protíná českou zem. O osudech této vesnice bude podrobněji popsáno v kapitole Poválečné období na Šluknovsku, kde jí bude věnována subkapitola.

2. Šluknovsko na sklonku monarchie a za první světové války

Rakousko-uherská monarchie vstupuje do dvacátého století jako slábnoucí velmoc a jako mnohonárodnostní stát s celou řadou vnitřních problémů. Někdejší hegemon na evropské scéně, ovládající prostřednictvím Svaté říše římské národa německého většinu německojazyčného prostoru, a dále části střední, jižní a východní Evropy a část balkánského poloostrova, nezachytil první vlnu politických, kulturních a ekonomických změn, která proběhla na západě kontinentu. Průmyslová revoluce, která Velké Británii umožnila stanout na pozici světové velmoci, do Rakousko-Uherska přichází s téměř půlstoletým zpožděním. Potlačení revolučních procesů v roce 1848 a následné dočasné posílení absolutního způsobu vlády zbrzdilo demokratizační procesy.

Významným faktorem, který predestinoval vývoj Rakousko-Uherska, bylo jeho národnostní složení. Na začátku 20. století bylo Rakousko-Uhersko se svojí rozlohou 622 321 km² (respektive 676 615 km² po anexi Bosny) druhým největším státem Evropy po Rusku, co do počtu obyvatel bylo na třetím místě v Evropě (45,4 milionu obyvatel na konci roku 1900). Na jeho území žilo „...dvanáct rozličných národů příslušejících k pěti různým vyznáním náboženským...“⁴³

Zatímco v Zálitavské části dominantní maďarské etnikum dosahovalo téměř 50 % a postupovalo tvrdě maďarizačně a práva Slováků, Rumunů a Srbů značně omezovalo, v Předlitavsku (oficiálně Království a země na říšské radě zastoupené) tvořilo německé etnikum pouze 23 %. Němci zaujímali dominantní část společnosti pouze v Dolních a Horních Rakousích. V Čechách a na Moravě byli Němci menšinou, ale ve Slezsku tvořili většinu. V roce 1910 žilo v Čechách 4,304 mil. Čechů (62,6 %) a 2,478 mil. Němců (35 %), na Moravě to bylo 1,869 mil. Čechů (70,41 %) a 719 tis. Němců (27,62 %), ve Slezsku 180 tis. Čechů (24,33 %), 326 tis. Němců (43,9 %) a 235 tis. Poláků (31,72 %).⁴⁴ Demografie v letech 1880-1910 se rovněž vyvíjí příznivěji pro Čechy – přírůstek Čechů v zemích Koruny české činí 23,1 %, Němců 19,2 %, a navíc nastává příklon Židů k Čechům.⁴⁵

Přestože německé etnikum dominovalo v politické, hospodářské i kulturní oblasti, nemělo vzhledem k demografickému složení populace dostatečně silnou pozici k prosazení násilné germanizace. Německé pozice oslabovala navíc nejednotná identita kolísající mezi

⁴³ Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Svazek 21, Praha, 1904, str. 221.

⁴⁴ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918-1938)* I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). Libri, Praha, 2000, str. 88.

⁴⁵ Kolektiv: *Sudety pod hákovým křížem*. Albis International, Ústí nad Labem, 2002, str. 16.

rakušanstvím a němectvím. Proto na rozdíl od Uher v Předlitavsku docházelo k větším národnostním třenicím. *To byl výsledek zcela protichůdných činitelů: na jedné straně se mezi Austroněmci, zejména liberálními, stále udržovalo přesvědčení o vlastní superioritě, na druhé straně se neplnoprávné národy ukázaly příliš životné, než aby se poněmčení dalo považovat i nadále za reálné*.⁴⁶

2.1 České země na počátku 20. století

Díky německému vlivu česká společnost vstupuje do 20. století hospodářsky i kulturně vyspělá, ale v nerovnoprávném postavení rámci Rakousko-Uherska. Na konci první dekády se sociální struktura a úroveň vzdělanosti české společnosti téměř neliší od Němců žijících v Českých zemích.⁴⁷ V této době se čeští podnikatelé již úspěšně uplatňovali i v odvětvích, která byla doménou německého kapitálu, zejména v textilním a chemickém průmyslu. České země tak dosahovaly dvojnásobného přírůstku kapitálu akumulovaného v bankách (13 % ročně), než byl průměr v celém Předlitavsku (6 % ročně).⁴⁸

V důsledku postupující industrializace pokračuje příliv venkovského obyvatelstva do měst, kde se mění národnostní složení a města se počestňují. Školská autonomie z roku 1873 umožnila rozvoj národního školství, zavedení Stremayrových jazykových nařízení v roce 1880 připustilo v klíčových oborech státní správy Čech a Moravy češtinu jako tzv. vnější úřední jazyk, což znamenalo odstranění značné části jazykové diskriminace řadového českého obyvatelstva. Toto vše, podpořené účastí Čechů na vládě, urychlilo vznik české státní byrokracie.⁴⁹

2.1.1 Taaffeho vláda – ústup z privilegované pozice

Prioritou vlády Eduarda hraběte Taffeho v roce 1879 bylo ukončit českou pasivní rezistenci. Staročeská strana se vrací do Říšské rady s nově definovaným cílem – bojem za rovnoprávné postavení Českých zemí v Předlitavsku.

Češi se za jeho vlády postupně přibližují pozici státního národa s právem spolupodílet se na státní moci, byť pouze na elementární úrovni. S postupným překonáváním politických

⁴⁶ KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918*. Praha, Karolinum, 2013, str. 170.

⁴⁷ MAJEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848-1948*. Dějiny jednoho nacionalismu. Conditio humana, Brno, 2014, str. 98.

⁴⁸ HLAVÁČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století*. Proměny společnosti v moderní době. Historický ústav AV ČR, Praha, 2014, str. 399.

⁴⁹ KOŘÁLKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914*. Argo, Praha, 1996.

bariér se Čechům otevírá nový prostor k rozvoji a alespoň v Čechách začínají dominovat v zemských institucích a ve společenském a kulturním životě.⁵⁰

Z tohoto společenského vzestupu Čechů a zároveň z pokroku Německa byli Němci v Českých zemích frustrováni. Český vzestup totiž neohrožoval německé národní zájmy, ale jejich tradiční privilegia. To byl hlavní důvod, proč se němečtí liberálové nikdy neztotožnili s Taaffehovládou. Jejich konzervativní soukmenovci ovládali vládu, ale liberálové byli odstaveni od moci, což liberální část německé veřejnosti nesla těžce. Jakýkoli ústupek Čechům ze strany vlády byl považován za útok na německou národní podstatu. Němci v českých zemích se pod dojmem triumfu slovanství začali odvracet od monarchie. Rakušanství bylo nahrazováno němečtím. To velmi komplikovalo proces vytváření národního smíru, a naopak přispívalo k vzájemné odluce. Na konci 19. století tedy probíhala národní dezintegrace, přestože *„civilizačně, sociálně, duchovně a politicky byli Češi svým německým krajanům bližší než ostatním Slovanům a česko-moravští Němci byli Čechům též v mnohém bližší než třeba Němcům alpským“*.⁵¹

Na konci Taaffeho vlády i na české straně panovala nespokojenost, zejména jak nebyla naplňována všechna očekávání, a přes jeho vstřícnost k českým požadavkům politickou scénu v českých zemích ovládla opoziční mladočeská strana. Tím byla podlomena stabilita Taaffeho koalice. Taaffe se ještě pokusil nahradit Staročechy v koalici německými liberály, ale bez úspěchu. Když v roce 1893 koalice neuspěla v Říšské radě s předloženou volební reformou, Taaffeho vláda padla.

2.1.2 Badeni – pokus o sblížení s Čechy

Kazimír Felix hrabě Badeni (předseda vlády v letech 1895–1897) si byl vědom české snahy získat prostor pro dynamický rozvoj v rámci monarchie, a rozuměl jí, a proto chtěl pro Čechy vytvořit status druhého státního národa, tedy stejnou pozici jako měli haličští Poláci.

Proto navrhoval uplatnit Stremayrova jazyková nařízení (vnější úřadování v češtině) v mnohem širším měřítku (tzv. Badeniho jazyková nařízení), a tím zavést češtinu i do vnitřního úřadování v případě českých podání. Pro státní úředníky bez ohledu na národnost byla navrhována povinnost prokázat do 4 let potřebnou znalost obou zemských jazyků. Pro Čechy by to znamenalo uspokojení většiny jazykových požadavků, de facto plnou

⁵⁰ HLAVÁČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století*. Proměny společnosti v moderní době. Historický ústav AV ČR, Praha, 2014, str. 83.

⁵¹ KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství*. Češi a Němci 1780-1918. Praha, Karolinum, 2013, str. 187-191.

implementaci češtiny do státní správy, ale pro Němce v českých zemích by to byl další sestup z privilegovaných pozic.⁵² Nelze se tedy divit, že při schvalování v parlamentu narazil na tvrdou německou opozici. Zásadním německým argumentem bylo znevýhodnění oproti Němcům v rakouských zemích. Jejich argumentace postupně nabývala na agresivitě, v parlamentu docházelo ke slovním, ale i fyzickým potyčkám. Celá záležitost vyvrcholila, když Badeniho slovně napadl a hrubě urážel německý nacionalistický poslanec Karl Hermann Wolf. Badeni jej vyzval na souboj, při kterém byl zraněn.⁵³

2.1.3 Přerůstání německého nacionalismu v šovinismus

Němečtí liberálové začali trvale obstruovat Říšskou radu. Jejich protičeské vášně pronikly do veřejného života ve formě protičeských manifestací, v pohraničních oblastech byly dokonce české menšiny pronásledovány. Nevraživost, která byla cítit ve veřejném sektoru, se začala objevovat i v občanském životě. Reakcí obyvatelstva byl rostoucí hospodářský nacionalismus projevovaný bojkotem podniků a obchodů nepřátelské strany.⁵⁴ Důsledkem byla hluboká krize parlamentarismu v Předlitavsku a významné narušení česko-německých vztahů.

V první dekádě 20. století německý nacionalismus v monarchii přerůstá v šovinismus jako důsledek trvalého sestupu z kdysi privilegovaných a vládnoucích pozic. Němci, zejména v Českých zemích, sledovali impozantní růst vilémovského Německa, ke kterému vzhlíželi jako ke svému ideálu, zatímco oni v monarchii museli neustále přistupovat na kompromisy s neněmeckými národy, kterými pohrdali. Jejich pouto k monarchii sláblo a bylo postupně nahrazováno příklonem k Německu, ve kterém viděli svou budoucnost. Politika hledání národního smíru se měnila v politiku „zdolání toho druhého“.⁵⁵

2.1.4 Odlišný vývoj v různých částech českých zemí

Každodenní česko-německý antagonismus byl záležitostí především v českém vnitrozemí. Výrazně odlišná byla situace na Moravě, kde byl roku 1905 uzavřen tzv. Moravský pakt (německy Mährischer Ausgleich), který de facto řešil národnostní rozpory. Důvodem byla jednak skutečnost, že zde Němci neobývali jednolitá území, ale byli rozptýleni do jazykových ostrovů po celém území Moravy, a jednak ochota obou stran nalézt konsenzus. Češi umožnili

⁵² KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914*. Argo, Praha, 1996, str. 167.

⁵³ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Svoboda, Praha, 1982. str. 461-463.

⁵⁴ JANČÍK, Drahoř. KUBŮ, Eduard: *Nacionalismus zvaný hospodářský*. Střety a zápasy o nacionální emancipaci / převahu v českých zemích (1859-1945), str. 31.

⁵⁵ KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství*. Češi a Němci 1780-1918. Praha, Karolinum, 2013, str. 226-229.

Němcům nadstandardní politické zastoupení vzhledem k jejich počtu a Němci se zase vzdali svého výsadního postavení výměnou za poskytnuté záruky k jejich ochraně jako menšiny.⁵⁶

Trochu jiná situace panovala také na územích s téměř výlučně německým osídlením. Jednou z těchto oblastí byl právě Šluknovský výběžek, jehož poměry budou popsány v následujícím textu.

2.2 Šluknovský region 1900–1914

Jak bylo zmíněno v první kapitole, Šluknovský výběžek se velmi dlouho vyvíjel téměř autarkně. Jeho etnickou homogenitu nenarušil ani fenomén „Unterwanderung“. Tímto termínem byla označována migrace Čechů za výdělkem do německých oblastí. Zde je nutné připomenout, že industrializace v Českých zemích začala již ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století právě v německých oblastech, tedy v severních a severozápadních Čechách a severní Moravě a Slezsku, a to zejména ze dvou důvodů. Tím prvním byl německý element, vybavený kapitálem a progresivním myšlením, druhým pak výskyt základních surovin, především uhlí a některých rud. Industrializace s sebou zpočátku nesla zhoršení životních podmínek vznikajícího proletariátu, což vedlo ke zpomalení populačního růstu. Ten naopak nepolevoval v českých oblastech, kde stále ještě dominovalo zemědělství a na něj navázané potravinářské obory. Rostoucí počet obyvatel české národnosti byl jednou z příčin zmíněného Unterwanderungu. Češi začali migrovat ze zemědělských oblastí do průmyslových regionů. Tím se mnoho německých oblastí stávalo smíšenými. Města jako Praha, Plzeň či České Budějovice byla počestřována, v severních Čechách v oblasti Duchcova, Teplic a Mostu vzrostl do začátku 20. století počet Čechů čtyřnásobně. Příliv Čechů do německých oblastí znamenal i rozvoj českého školství. V Němcích to ale vyvolávalo pocit ohrožení z české expanze.⁵⁷

Ve šluknovském regionu s výjimkou Varnsdorfu k podobnému vývoji nedocházelo. Etnická homogenita regionu zůstala zachována dokonce i v období po vzniku Československé republiky, byť sem byli dosazováni čeští úředníci a příslušníci mocenských složek.

Důvodů, proč si region po celou dobu existence až do nuceného vysídlení v roce 1945 uchoval německý ráz, je několik. Byla to zejména historicky upevňovaná a upřednostňovaná silná ekonomická i kulturní vazba na oblast německé Lužice. Navíc

⁵⁶ FASORA, Lukáš. HANUŠ, Jiří. MALÍŘ, Jiří: *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Matice moravská, Brno, 2006.

⁵⁷ KOŘÁLKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Argo, Praha, 1996, str. 147.

za hradbou Lužických hor, která region oddělovala od zbytku českého území, se nalézaly další oblasti s většinovým německým osídlením, okresy liberecký, českolipský a děčínský, a v pomyslné druhé vlně teplický, ústecký a litoměřický, což bylo více než padesátikilometrové pásmo, které „Unterwanderung“ dokonale absorbovalo.

Ochota Čechů jít za prací do plně německého prostředí, když mohli zůstat v prostředí, kde se český živel již částečně uchytil, také nebyla velká. A pokud už nějací Češi do regionu přišli, ať již jako partneři ve smíšených manželstvích, nebo dokonce i české rodiny za prací, tak se až na výjimky dokázali s německým prostředím sžít. Svědčí o tom nejen vyprávění pamětníků, ale i údaje o sčítání lidu, kde se Češi na základě „obcovací“ řeči hlásili k německé příslušnosti.⁵⁸

2.2.1 Ekonomický vývoj šluknovského regionu

Významným charakteristickým rysem šluknovského regionu byl jeho specifický ekonomický vývoj. Šluknovsko se v dobách monarchie řadilo k nejprůmyslovějším regionům země. Ekonomická struktura se zde utvářela po několik staletí a předurčovalo jí několik faktorů.

Výraznou roli pro rozvoj Šluknovského výběžku hrála jeho vazba na Sasko. Odtud přicházeli odborníci na daná řemesla, později případní podnikatelé, dostávaly se z něj na Šluknovsko technické a technologické novinky, a hlavně to bylo jedno z důležitých odbytišť výrobků a zároveň zdroj některých surovin.⁵⁹

Ve šluknovském regionu se rovněž setkáváme s fenoménem průmyslových vesnic, které se vyskytovaly již od 60. let 19. století téměř v celém severním německojazyčném pohraničí. Ve vesnicích, které neměly příliš příznivé podmínky k zemědělské výrobě, vyrůstaly průmyslové podniky, které zajišťovaly obživu svým obyvatelům. To zabraňovalo vyliďňování venkova a struktura obcí v regionu zůstávala po celou dobu neměnná. Ale právě díky průmyslovému rozmachu těchto obcí docházelo k nárůstu jejich populace. Dle sčítání lidu, uskutečněném v roce 1910, žilo ve Šluknovském výběžku dohromady 126 746 obyvatel.⁶⁰

⁵⁸ MAJEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848-1948. Dějiny jednoho nacionalismu*. Conditio humana, Brno, 2014, str. 88.

⁵⁹ MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 64-80.

⁶⁰ <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015>, 21. 1. 2019.

Na sklonku monarchie bylo mnoho těchto obcí povýšeno na města – Velký Šenov 1907, Jiříkov 1914, Mikulášovice 1916, Dolní Poustevna 1918.⁶¹

Silná orientace na textilní průmysl a další obory lehkého průmyslu, zaměřené na výrobu spotřebního zboží a potravin, zejména ve šluknovském okrese měla za následek nižší koncentraci proletariátu v jednotlivých provozech. Navíc mnoho firem bylo rodinného typu, které k zaměstnancům mívaly poněkud jiný, méně formální vztah než velké korporace, které zaměstnávaly stovky a tisíce dělníků. Proto i fluktuace dělníků byla nižší, a pokud z regionu lidé odcházeli za prací, tak z velké části do sousedního Saska. V ekonomické struktuře regionu na začátku 20. století měli významné postavení živnostníci, tato forma podnikání zde byla vzhledem k povaze převažujících výrob velmi rozšířená. Ve šluknovském okrese bylo v letech 1905-1919 evidováno 1108 živnostníků,⁶² naopak v rumburském okrese bylo ve stejném období evidováno živnostníků pouze 289.⁶³ To dokládá, že především v Rumburku a Varnsdorfu byly soustředěny sofistikovanější výroby vyžadující již vyšší formu organizace – tovární výroby.

Průmyslový rozvoj tohoto regionu v průběhu 19. století umožnil přeměnu přehlížené pohraniční oblasti v hospodářsky silný region. Textilní průmysl byl ve šluknovském výběžku stěžejním odvětvím. Textilní výroba byla rozprostřena po celém území šluknovského výběžku. Byly zakládány firmy, ze kterých se později vyvinuly i velké továrny zaměstnávající stovky dělníků, nebo zde vznikaly menší podniky, které navazovaly na tradici faktorského systému a zaměstnávaly mnoho domácích tkalců. Největšími podniky byly v Rumburku firma Julius Pfeifer & Söhne, která se orientovala na bavlněné látky a sukno, nikoli plátno. Její pozdější zaměření bylo na povlaky, dekorativní látky, přikrývky a koberce. Ve Varnsdorfu působily například firma G.A. Fröhlich's Söhne, tkalcovna a přádelna Franze Hanische, tkalcovny bratří Richterů. Ve šluknově největší podnik založil roku 1867 Wilhelm Weber. Působil zde také tkalcovský rod Pietschmannů, který se ve městě usadil již v 16. století.

⁶¹ MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj šluknovska, Šluknov, 2008.

⁶² *Register für freie Gewerbe*. 1896-1904, *Freie Gewerbe-Register* 1909-1919, *Handwerksmäsiges Gewerbe-Register* 1909-1919. SOkA Děčín, Fond: Okresní úřad Šluknov (Zn. OKÚ ŠLU), pomocné číslo 2 a 4, NAD 975. Dostupné na: <http://vademecum.soalitomerice.cz>

⁶³ *Register für freie Gewerbe*. 1902-1919, *Register über konzessionierte Gewerbe*. 1902-1919. SOkA Děčín, Fond: Okresní úřad Rumburk (Zn. OKÚ RBK), pomocné číslo 3 a 12, NAD 97. Dostupné na <http://vademecum.soalitomerice.cz>

Dalšími velkými podniky byly firma Gebrüder Lang v Jiřetíně, firma Ignaz Richter's Söhne v Dolním Podluží či podnik Hielle & Wünsche v Krásné Lípě.⁶⁴

Specializovanými obory textilního průmyslu byly výroba stuh, punčoch, nití a knoflíků. V prvně jmenovaném oboru dominovala firma Pohl's Enkel v Mikulášovicích, kterou roku 1864 založila podnikatelka Amalia Pohl, a podnik Petters & Kumpf, jako jedna z největších stuháren na Šluknovsku, založená v roce 1902 ve Vilémově.⁶⁵ Největší a nejvýznamnější pletárnou ve Šluknovském výběžku se stala firma Julius Kunert ve Varnsdorfu.⁶⁶

Jedinečnou produkcí, která se ve velkém v rámci monarchie rozvíjela pouze v tomto regionu, byla výroba sparterií.⁶⁷ Tato výroba byla dlouhou dobu doménou domácích tkalců. Nejvíce se výroba koncentrovala v Starých Křečanech, Mikulášovicích a Brtníkách.

Rozvoj dalších průmyslových odvětví přicházel v souladu se základními principy průmyslové revoluce – inovace přinášely nové výrobky, a tedy i nové podnikatelské příležitosti, a tyto byly realizovány v oblastech, kde již existovala kvalifikovaná pracovní síla, technické (strojní) kapacity, dopravní infrastruktura, zdroje surovin a další výrobní předpoklady.

Jedním z nejproslulejších odvětví na Šluknovsku byla výroba umělých květín. Kolébkou tohoto oboru byly Mikulášovice, odkud pochází první zprávy o této výrobě z 20. let 19. století. Dlouhou dobu se výroba udržela v rodinné tradici. Významnými rodinami působícími v tomto oboru byli Kündigerovi, Zabelovi, Pilzovi a Endleovi. Původně se umělé květiny vyráběly pro místní církevní slavnosti, ale brzy se staly šluknovské výrobky poptávanými v Sasku. Tam si je kupovali hlavně Lužičtí Srbové, kteří je používali na ozdobu svých krojů.⁶⁸

Pro Šluknovsko, stejně jako pro zbytek německého pohraničí, byla typická dřevovýroba, orientující se na výrobu sofistikovanějších produktů jako byly například hudební nástroje, nábytek nebo hračky, a sklářství. Výroba skla byla koncentrována v okolí Chřibské, která

⁶⁴ LAHMER, Robert: *Industrielle Briefe aus Nordböhmen*. Warnsdorf Ed. Strache 1886, str. 14-21.

⁶⁵ SKLENÁŘ, David: *Historie a současnost stuhařských firem ve Šluknovském výběžku*. Vilémov, 2015.

⁶⁶ NĚMEC, Jan: *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska*. Rumburk, 2012.

⁶⁷ Jednalo se o výrobu různých produktů z lýka, které byly exportovány hlavně do Lužice. Nejstarší zmínky o tomto řemesle pocházejí ze 17. století, kdy se započalo s výrobou sítí. Od 18. století se zhotovovaly sparterie, čili lýtkové tkaniny, ze kterých se následně vyráběly rohože, prostírání, krabice, tapety nebo klobouky.

⁶⁸ RYDVAL, Jaroslav: *Šluknovsko 1898*, Ústí nad Labem, 2012, str. 201.

fungovala původně jako centrum severočeského obchodu se sklem, než její roli později převzaly Nový Bor a Kamenický Šenov.⁶⁹

Převaha lehkých odvětví průmyslu zajistila, že zdejší krajina nenesla takové poškození jako oblasti, kde sídlilo velké množství továren těžkého průmyslu. Přesto na Šluknovsku také fungovaly podniky chemického průmyslu či strojírenství. Od 90. let 19. století byly na území Šluknovska zakládány filiálky zahraničních firem převážně ze Saska a Slezska, orientující se na strojírenskou výrobu. Příkladem je drážďanská strojírna Arno Plauert ve Varnsdorfu, která odkoupila původní závod Otty Petschkeho z roku 1895. Jinými velkými podniky ve Varnsdorfu, kam bylo strojírenství koncentrováno, byl podnik Richarda Kocha vyrábějící od roku 1912 dřevoobráběcí stroje značky „RIKOW“, nebo firma Emil Spiegel & Co. pro výrobu vozů od roku 1899.⁷⁰

Na Šluknovsku byly taktéž zakládány podniky vyrábějící dopravní prostředky. Od roku 1892 Hermann Kaiser vyráběl ve Varnsdorfu první kola. Jeho podnik převzal roku 1899 Reinhold Mai, který začal vyrábět kola značky „Fortuna“. Ve Varnsdorfu od 90. let 19. století vyráběl Fritz Ramisch kola a motocykly značky „Falke“. V Rumburku započal roku 1909 vyrábět automobily vlastní konstrukce Wenzel Krause.

V roce 1907 byla založena firma G.Richter & Co., která vyráběla široké spektrum chemikálií od univerzálních olejů po tuky a nátěry. Největší varnsdorfskou chemickou továrnou byl podnik Carla Diessnera vyrábějící barvy a laky. Na Šluknovsku se vyráběly různé druhy olejů, kosmetika, mazadla, mýdla či kancelářské potřeby jako inkoust, lepidla či razítkové barvy. Nechyběly ani podniky pro výrobu léků, léčiv a drogistického zboží.

O vyspělosti tamního průmyslu a kvalifikovanosti zdejšího obyvatelstva vypovídá fakt, že se na Šluknovsku od konce 19. století objevují podniky zaměřené dokonce i na výrobu elektrotechniky. Tyto firmy vyráběly například elektrická tlačítka, zvonky, elektrické hodiny, bateriové přístroje. Nejvíce elektroinstalačních závodů se nacházelo ve Varnsdorfu, například firma Otto Bartel založená roku 1896. V Rumburku od roku 1898 fungoval podnik Karla Liebsche a ve Šluknově závod Franze Wünscheho, který od roku 1909 vyráběl elektrická kamna, žehličky a elektrické trouby.⁷¹

⁶⁹ LAHMER, Robert: *Industrielle Briefe aus Nordböhmen*. Varnsdorf Ed. Strache 1886, str. 28.

⁷⁰ NĚMEC, Jan: *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska*. Rumburk, 2012, str. 96.

⁷¹ JOZA, Petr. NĚMEC, Jan: *Historie a současnost podnikání na Děčínsku a Šluknovsku*. Žehušice: Městské knihy, 2012.

2.2.2 Politický život ve šluknovském regionu

Smířlivá politikapředlitavských vlád k Čechům na přelomu 19. a 20. století měla ve šluknovském regionu negativní ohlas. Přestože přímo v regionu nedocházelo téměř k žádným etnickým konfliktům, neboť jak již bylo uvedeno, podíl českého obyvatelstva se pohyboval v řádech jednotek procent – například při sčítání lidu 1910 bylo registrováno v rumburském okrese 29 220 Němců a pouze 71 Čechů,⁷² ale i tak v regionu sílily protičeské postoje. Zejména po vyhlášení Badeniho jazykových nařízení 5. 4. 1897 se zvedla vlna odporu, němečtí úředníci se na rozdíl od českých obávali skládání zkoušek z češtiny a důsledná realizace tohoto nařízení by měla za následek dosazování českých úředníků i do regionů s nízkým podílem českého obyvatelstva, tedy i na Šluknovsko.⁷³

Reakce obyvatel regionu je podrobně zdokumentována v dobovém tisku. Již od začátku roku 1897 se projednávaná nařízení objevovala v regionálních denících. 30. ledna 1897 sděloval varnsdorfský list „Abwehr“, že „v Čechách a na Moravě by měla být jazykovým nařízením čeština zavedena, jako vnitřní úřední jazyk. To bude mít za následek, že u všech německých okresních soudů v Čechách se bude muset úřadovat česky. To musí a budou Němci obzvlášť bránit.“ O několik dnů později noviny již přinášejí alarmující zprávu: „V Rakousku se stahují mraky nad němectvím a svobodomyšlností a následkem úskočné slovansko-reakcionářské politiky snášejí bouři...“ Badeni se sice snažil mírnit obavy Němců v projevu ze dne 31. 3. 1897 slovy: „Věřte mi, že vláda nepředkládá tato nařízení lehkovážně a s pohrdáním pocity Němců v Čechách. Vláda si je vědoma, že nařízení žádají od Němců obět' a jejich první dopad bude bolestivý. Ale tato obět' bude položena v zájmu Němců, pokroku, v zájmu země a říše. Nařízení jsou jedinou podmínkou pro vstup mladočechů do všem extrémním složkám uzavřené vládní většiny, ve které liberální Němci zaujmou náležité postavení.“⁷⁴

V reakci na toto prohlášení Abwehr uveřejňuje jednoznačné německé stanovisko: „Pro nás Němce v Čechách přichází v úvahu pouze jediná odpověď na vábení hraběte Badeniho: Nikdy! Doufáme, že se prokáže solidarita Němců v Rakousku v případě, že bude nám Němcům v Čechách nařízení nuceno“. Městské rady jednotlivých obcí ve šluknovském regionu vydávají tiskem též svá prohlášení, například 10. 4. 1897: „Městská rada Krásné Lípy vidí ve vydaných jazykových nařízeních těžké poškození a znerovnoprávnění Němců v Čechách

⁷² SMETANA, Jan: *Rumburk. Město v českém Nizozemí*. Rumburk, 1999, str. 110.

⁷³ BOROVIČKA, Michael; KAŠE, Jiří, a kol. *Velké dějiny země Koruny české (1890–1918)*. Svazek XII. b. Praha, Paseka, 2013, str. 115–116.

⁷⁴ ŠOLC, Radim: *Ohlas Badeniho jazykových nařízení v německém tisku Děčína a Varnsdorfska*. In *Děčínské vlastivědné zprávy*. Časopis pro vlastivědu Děčína a Šluknovska. Roč. 21, č. 1, 2011, str. 24.

a ohrazuje se proti ní ... Městská rada žádá všechny německé poslance největším úsilím a všemi možnými prostředky o zrušení těchto nařízení, která Němce v jejich vlastní rodné vlasti vzdalují od dosažitelnosti úřadů v obecní správě a soudnictví“. V následujících dnech takováto prohlášení učinila snad všechna města a obce s německou většinou v Čechách.⁷⁵

V poslední třetině 19. století proniká politika mezi široké vrstvy obyvatelstva. Vznikají politické spolky, které zastupují různé politické názory a proudy. Vznik těchto spolků byl umožněn demokratickou ústavou, vydanou 21. 12. 1867. Prvním takovým spolkem byl tzv. Německý ústavní spolek, založený 31. 12. 1868. Již v jeho názvu bylo obsaženo to, co bylo poté rozvedeno v jeho stanovách – *„rozhodné trvání na základním státním zákonu z 21. prosince 1867, vysvětlování občanských práv a povinností, svobodomyšlné rozvíjení ústavních principů.“* Hlavním posláním tohoto spolku bylo *„probouzení a posilování německého národního povědomí a hájení i podpora německé národnosti“.*

Není bez zajímavosti, že v roce 1871 se spolek zabýval vztahem Rakouska k nově vzniklé německé říši a vztahem Němců v habsburské monarchii k vlastnímu státu a že při rozpravě o politické situaci v zemi zde byl předpovídan rozpad rakouského státu.

Zapojení širokých mas do politiky vedlo ke vzniku hnutí za sociální povznesení dělnictva. Jedním z iniciátorů tohoto hnutí ve šluknovském regionu byl rumburský evangelický farář Christian Brünnich, který v roce 1868 začal vydávat noviny Nordböhmsche Arbeiterzeitung. Jeho činnost byla reakcí na krizi bavlňářského průmyslu, která v 60. letech postihla právě tuto oblast. V rámci tohoto hnutí vznikaly svépomocné, podpůrné spolky. Tyto spolky se nazývaly konzumní, většinou měly vlastní pekárnu a vznikly téměř ve všech větších obcích.⁷⁶

Sociálně demokratické myšlenky se rychle prosadily i v průmyslovém Varnsdorfu, ve Šluknově i dalších městech. Celoregionálním tiskem pro oblast Šluknovska se staly noviny Nordböhmsche Volksstimme⁷⁷ (od roku 1904 pouze Volksstimme), vydávané od roku 1897 Josefem Reyzlem a Antonem Augstonem.⁷⁸

Dalším politickým proudem, jehož vznik je dokonce spojen se šluknovským regionem, bylo křesťansko-sociální hnutí. Jeho počátky lze datovat do poslední třetiny 19. století

⁷⁵ ŠOLC, Radim: *Ohlas Badeniho jazykových nařízení v německém tisku Děčínska a Varnsdorfska*. In Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska. Roč. 21, č. 1, 2011, str. 25.

⁷⁶ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 103.

⁷⁷ Tyto noviny se v roce 1924 staly oficiálním tiskem celé německé sociální demokratické strany v ČSR a jejich vydávání se přesunulo do Prahy.

⁷⁸ Kolektiv autorů: *Varnsdorf*. Město průmyslu a zahrad. Varnsdorf, 2003, str. 181.

do Varnsdorfu, kde od roku 1870 působil jako kaplan Ambros Opitz. Založil tiskárnu a začal od roku 1873 vydávat katolicky orientované noviny Nordböhmisches Volksblatt. Význam tohoto periodika začal brzy přerůstat regionální rámec. Jako Oesterreichische Volkszeitung se tyto noviny po roce 1887 prosadily nejenom v německých částech Čech a Moravy, ale i v alpských zemích. Ambros Opitz inicioval založení asi stovky spolků, z nichž nejznámější byl Christlichsozialer Verband für Deutschböhmen, který ale od počátku vedl další z propagátorů křesťansko-sociálních myšlenek Josef Böhr. Kromě již zmíněných novin stál Ambros Opitz též roku 1893 u zrodu vídeňských novin Reichpost, z nichž se postupně stalo jedno z nejčtenějších periodik v německy mluvících oblastech státu. V letech 1895-1902 byl poslancem zemskému sněmu za volební okrsek Jiřikov – Šluknov.

S kombinací silícího dělnického hnutí a rostoucích národnostních vášní se počátkem 80. let 19. století objevují první myšlenky nacionálního socialismu, které se prosazují ve vznikajících dělnických organizacích. Ve šluknovském regionu byla takováto dělnická nacionálně socialistická strana založena v Rumburku. Z těchto organizací v roce 1897 vznikl Svaz německých tovaryšských a dělnických sdružení v Rakousku, který se na konferenci 15. listopadu 1903 v Ústí nad Labem prohlásil za Německou dělnickou stranu v Rakousku, která byla formálně vytvořena na ustavujícím sjezdu v Trutnově 15. 8. 1904 a později přijala název Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei Österreichs (DAP). Ve Šluknovském výběžku, a zejména v Rumburku, měla od počátku významnou podporu.

Na přelomu 19. a 20. století dochází v českých zemích k postupnému rozpadu dvou hlavních politických proudů, liberálního i nacionálního. Politická scéna se proměňuje a více diverzifikuje. Z obou původních hnutí se profilují nové politické strany s celostátní působností, které významně zasahují i do politického života na Šluknovsku. Vedle v té době již tradičních stran sociálně demokratické a křesťansko-sociální vstupují na politickou scénu kromě výše zmíněné DAP také Fortschrittspartei (Pokroková strana, nástupci liberálů), z nacionalistů pak vzešlé Alldeutsche (Všeněmci), Radikale Partei (Radikální strana) a relativně umírněná Volkspartei (Lidová strana). V rámci pozdější fúze části Všeněmců a Pokrokové strany vzniká v roce 1905 Deutsche Agrarpartei (Německá agrární strana).⁷⁹

2.2.3 Vzpomínky pamětníků

Ze šluknovského regionu pochází též rodina mých předků. *„Rodina Kumpfů vlastnila v 19. století statek v obci Rosenhain (Rožany), v těsném sousedství Šluknova a na samé*

⁷⁹ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrád.* Varnsdorf, 2003, str. 209.

hranici se Saskem. Anton Kumpf byl za Rakousko-uherské monarchie státním úředníkem, sloužil u finanční stáží. Tato pracovní pozice byla spojena s profesním a hmotným růstem, byla pod penzí a představovala v té době pro rodinu i určitou společenskou prestiž. Nicméně zároveň to byla polovojenská organizace, spadající pod ministerstvo vnitra. Údělem mladších členů sboru bylo strpět neustále překládání z místa na místo – Anton Kumpf postupně sloužil v Georgswalde, Zeidleru a Maffersdorfu. Pro povolení k sňatku musel mít odpracovaný určitý počet let (ten individuálně určoval nadřízený na základě stanoviska Zemského finančního ředitelství), což Anton splnil až v roce 1910, přestože v té době již měl se svojí družkou, Antonii von Laske, syna Alfréda, který se narodil v roce 1905. V závěru války sloužil ve zmíněném Maffersdorfu, kde jeho syn Alfréd v roce 1919 dokončil základní školu. Anton se poté vrátil do domovské obce Šluknov, kde byl za první republiky v roce 1926 předčasně pensionován. Moji německou babičku jsem nikdy nepoznal, zemřela v roce 1935.“⁸⁰

2.3 První světová válka a Šluknovsko

Velká válka započala v létě 1914 a její záminkou se stal atentát na následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este v Sarajevu. Rakousko-uherská monarchie vstupuje do války po boku Německa v rámci aliance zvané Trojspolek, jehož součástí byla ještě Itálie zachovávající neutralitu. Válka vypukla kvůli dlouhodobému napětí mezi evropskými státy a vzrůstající snahou podřídit si co největší území světa pod svoji kontrolu. Vzhledem k tomu, že v Evropě několik desetiletí panoval mír a válčilo se pouze na „vzdálených bojištích“, například na Balkáně, byla válka přivítána většinou s nadšením. Nikdo nečekal, že se z lokálního konfliktu mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem stane jeden z největších a nejděsivějších konfliktů historie. Byl to nový typ války, který si vyžádal mobilizaci všech druhů zdrojů, ať už lidských nebo ekonomických. Totální válce muselo být vše podřízeno, a to s sebou neslo obrovský dopad na civilní obyvatelstvo.

Na Šluknovsko se první informace o atentátu a počátku války dostaly telegramy na místní úřady. Mezi obyčejné obyvatelstvo se zprávy rozšířily pomocí velkých deníků, jako byly například Rumburger Zeitung nebo varnsdorfský Abwehr. V Jiřikově se dne 3. 7. 1914 konala smuteční bohoslužba za zavražděného arcivévodu a jeho manželku Žofii.⁸¹

⁸⁰ Rodinný archiv Kumpfů. Vzpomínky Petra Kumpfa st., dne 1. 7. 2018.

⁸¹ Kolektiv autorů: *Jiřikov*. Dějiny města. Jiřikov, 2004, str. 59.

I v tomto regionu byla většinově válka přijímána s nadšením a vlasteneckými náladami. Ale již při prvních odvozech se objevuje smutek a strach z nadcházejících bojů. Mikulášovický učitel a lokální historik Josef Bartmann později vzpomínal, že obyvatelé Mikulášovic, když se dozvěděli o vypuknutí války, nebyli veselí.⁸² Definitivní vystřízlivění přichází s nárůstem zpráv o padlých a raněných a se zhoršující se situací domácího obyvatelstva.

2.3.1 Vojáci ze Šluknovska

Před první světovou válkou se na Šluknovsku nenacházela stálá posádka rakousko-uherské armády. Při mobilizaci vyhlášené 25. 7. 1914 rukovali obyvatelé Šluknovska zejména ke dvěma plukům IX. armádního sboru. Muži byli odváděni k pěšímu pluku č. 42 se sídlem v Terezíně a k zeměbraneckému pěšímu pluku č. 9 sídlícímu v Litoměřicích. Do druhého jmenovaného pluku rukovaly spíše starší ročníky, protože se předpokládalo, že domobrana bude působit spíše v týlu. Někteří šluknovští muži byli začleněni do praporu polních myslivců č. 1, rovněž z Terezína. V těchto jednotkách bylo mužstvo z 86 % tvořeno Němci a 14 % připadalo na ostatní národnosti, hlavně na Čechy. Pěší pluk č. 42 byl vyslán na srbské bojiště a v jeho řadách se také objevili první padlí ze Šluknovska, kteří na srbskou frontu dorazili v polovině srpna 1914. Naopak zeměbranecký pluk č. 9 zamířil na ruskou frontu a účastnil se bojů u Komarowa, kde ale utrpěl 60% ztráty. Do bojů bylo v průběhu let 1914 – 1918 odvedeno několik tisíc Němců z obcí na Šluknovsku.⁸³

Ze zpřístupněných materiálů Vojenského historického archivu vyplývá, že z mužů odvedených ze Šluknovska jich téměř 2000 padlo.⁸⁴

Obec	Počet padlých		Počet obyvatel 1910		Procentní podíl
Šluknov (Schluckenau)	156		5604		2,78 %
Císařský (Kaiserswalde)	40		2152		1,86 %
Království (Königswalde)	78		3524		2,21 %
Rožany (Rosenheim)	25		940		2,66 %
Knížecí (Fürstenwalde)	2		156		1,28 %
Nové Hrabčcí (Neu Grafswalde)	9		155		5,81 %

⁸² KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 143.

⁸³ DOMALÍP, Hynek: *Šluknovsko, vojenští vysloužilci a Velká válka*. Klub českých turistů, Krásná Lípa, 2012, str. 9-10.

⁸⁴ <http://www.vuapraha.cz/node/69>, leden 2019.

Velký Šenov (Gross Schönaau)	79	3592	2,20 %
Mikulášovice (Nixdorf)	109	7025	1,55 %
Lobendava (Lobendau)	26	1712	1,52 %
Severní (Hilgersdorf)	23	1545	1,49 %
Dolní Poustevna (NiederEinsiedel)	54	4613	1,17 %
Lipová (Hainspach)	51	3091	1,65 %
Fukov (Fugau)	19	739	2,57 %
Vilémov (Wölmsdorf)	8	1238	0,65 %
Rumburk (Rumburg)	319	16397	1,95 %
Staré Křečany (Alt Ehrenberg)	92	3415	2,69 %
Jířkov (Georgswalde)	156	7900	1,97 %
Filipov (Phillipsdorf)	20	2260	0,88 %
Varnsdorf (Varnsdorf)	289	23220	1,24 %
Jířetín (Georgenthal)	32	3172	1,01 %
Rybniště (Teichstadt)	10	1763	0,57 %
Chřibská (Kreibitz)	68	1710	3,98 %
Horní Podluží (Obergrund)	22	1501	1,47 %
Dolní Podluží (Niedergrund)	54	3485	1,55 %
Krásná Lípa (Schönlinde)	100	6930	1,44 %
Celkem	1841	107839	1,71 %

Ze zkoumání kartotéky padlých vyplynula zajímavá četnost některých jmen (Richter 53x, Müller 47x, Klinger 28x, Pietschmann 22x, Kindermann 19x, Kumpf 15x), což svědčí o existenci rozvětvených rodů obývajících území již od doby velké kolonizace.

2.3.2 Život na Šluknovsku za války

Válka na jednu stranu přinesla omezování slavností a svátků, ale na druhou stranu právě v této době pronikají na německá území monarchie oslavy říšskoněmeckých svátků a událostí. Začaly se například slavit 27. ledna narozeniny německého císaře Wilhelma II. Pro podporu nacionalistického ducha mezi obyvatelstvem se konaly takzvané „vlastenecké večery“, při kterých se zpívaly rakouské a německé písně. Různé nacionální organizace, mezi něž se řadil i Spolek Němců v Čechách, vydávaly vlastenecké projevy a vyzývaly obyvatele k aktivní účasti na žních a při péči o raněné z front. Již zmíněný učitel Josef Bartmann z Mikulášovic směřoval své žáky během války k vlastenectví a utužování přátelských vztahů s Německem, jakožto spojencem monarchie. Na jaře 1916 inicioval, aby byla německému kancléři zaslána *„gratulace a srdečného blahopřání u příležitosti jeho vlastenecké řeči*

v říšském sněmu“. K překvapení školy dorazila 16. 6. 1916 odpověď z kancléřství, kde stálo „Učitelé a žáci! Vřelé díky a přátelské pozdravy zasílá Theobald von Bethmann-Hollweg“.⁸⁵

Válka si postupně začala nárokovat čím dál více zdrojů. Rodiny zasílaly svým příbuzným na frontách balíčky obsahující potraviny, peníze či oblečení. Byly organizovány různé akce, z nichž můžeme jmenovat Zwanzighellertage, kdy se vybíral dvacetník jako příspěvek pro armádu, nebo Zigarrenwochen, kdy bylo sbíráno kuřivo pro vojáky, nebo veřejné sbírky na oblečení. Obyvatelé mohli přispívat na pomoc vojákům i prostřednictvím Červeného kříže. Stát, protože potřeboval finance na vedení války, začal upisovat takzvané válečné půjčky. Výzvy k upisování válečných půjček byly inzerovány v denním i periodickém tisku.

Obrázek 3 Inzerát na válečnou půjčku ve WarnsdorferBote.⁸⁶

Kromě toho byly pro válku rekvírovány od obyvatel monarchie potraviny, koně, pneumatiky a od roku 1917 byly zabavovány zvony, aby byly následně roztaveny pro výrobu válečného materiálu. Od roku 1915 Červený kříž pořádal sbírku Gold für Eisen, kdy byly od obyvatel vybírány šperky pro podporu válečných účelů.⁸⁷ Ve Šluknově se 18. 8. 1915 pořádala akce pobíjení městského znaku ocelovými hřeby. Vybrané peníze z této akce byly darovány na podporu válečným invalidům, vdovám a sirotkům po padlých vojácích.⁸⁸

S nárůstem bojových operací začal vzrůstat i počet raněných, a tudíž i potřeba nových vojenských lazaretů. Ty byly na Šluknovsku zakládány již od srpna 1914, a to hlavně ve Varnsdorfu, Rumburku, Šluknově, Dolním Podluží, Mikulášovicích a Krásné Lípě. Hned

⁸⁵ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 152.

⁸⁶ *Warnsdorfer Bote*. Deutscher Kalender für Heimat und Volk für das Jahr 1916. Vydal Eduard Strache, Warnsdorf, 1915. Dostupné na: <http://vademezum.soalitomeric.cz> 26. 1. 2019

⁸⁷ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 253.

⁸⁸ DOMALÍP, Hynek: *Šluknovsko, vojenští vysloužilci a Velká válka*. Klub českých turistů, Krásná Lípa, 2012, str. 18.

během prvního roku války přivážely vlaky četné transporty raněných. Jedním z nich byl i transport, který 28. 11. 1914 přijel do Mikulášovic, kde pro pacienty vznikl speciálně Hilfshospital „Hotel Deutsches Haus“. Často jako ošetřovatelky v lazaretech pracovaly ženy dobrovolnice, které se přihlásily k Červenému kříži, nebo členky ženské skupiny Spolku Němců v Čechách.⁸⁹ Brzy kapacity nemocnic ve městech nestačily pro vzrůstající počet raněných, a tak pro potřeby lazaretů byly použity soukromé kliniky, budovy některých škol, a dokonce některých továren. Od roku 1915 byly v obcích na Šluknovsku zakládány čestné hroby pro padlé. Vedle toho vznikaly i takzvané síně slávy, kde v nějaké veřejné místnosti byly vystaveny fotografie padlých spolu s krátkými životopisy, ve kterých byla zvlášť zdůrazněna hrdinská smrt.⁹⁰

Další skupinou lidí, která se objevila nově na Šluknovsku, byli utečenci před frontou. Když v roce 1914 podnikla ruská armáda ofenzivu a pronikla až na Halič a Bukovinu, z tamních oblastí prchalo před vojsky a frontou domácí obyvatelstvo – Poláci, Rusíni a Židé. Někteří z těchto utečenců našli útočiště právě na Šluknovsku. Například do Varnsdorfu jich během dvou vln v srpnu a listopadu 1914 přišlo asi 400. Největší část tvořili haličští Židé, o které se starala varnsdorfská židovská obec. Kromě Varnsdorfu byli utečenci umístěni i do dalších obcí, jako Dolní Poustevna, Jiříkov, nebo Mikulášovice.

V hospodářské oblasti dochází k přechodu od mírové výroby na válečnou. Mnoho podniků vydělalo na armádních zakázkách a rozšiřovalo svoji produkci, a tím i zaměstnávalo více lidí. Šluknovsko dodávalo rakousko-uherské armádě hlavně uniformy, boty a různé řemeny. Některé firmy přeorientovaly výrobu na zbraně, v Mikulášovicích se vyráběly zákopové bodáky, nebo ve Varnsdorfu strojírenské závody vyráběly granáty. Válečná konjunktura ale nevydržela dlouho. Hospodářství monarchie nebylo dostatečně připraveno na dlouhotrvající a vyčerpávající válku. Záhy se objevují zásobovací krize, které postihují zejména velké průmyslové oblasti, Šluknovsko nevyjímaje. Je zaváděno přidělové hospodářství a s postupujícími roky se přiděly neustále snižovaly. Lidé si museli vystačit s náhražkami a šizenými potravinami. Se zhoršující se situací musela města začít nakupovat potraviny a prodávat je za dotované ceny. Obce s podporou některých průmyslníků zřizovaly válečné kuchyně či veřejné vývařovny. Ve Varnsdorfu jich byly zřízeny čtyři vývařovny, a to v letech 1915, 1917 a 1918.

⁸⁹ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 147.

⁹⁰ DOMALÍP, Hynek: *Šluknovsko, vojenští vysloužilci a Velká válka*. Klub českých turistů, Krásná Lípa, 2012, str. 17.

Vedle oficiální ekonomiky se začal vzdmáhat černý trh, kde se ale zboží prodávalo za vysoko nadsazené ceny. Často se snažili lidé shánět potraviny a jiné zboží z vnitrozemí, ale zároveň mnoho lidí pašovalo zboží ze Saska, kde byla situace o něco lepší. Šlo však o nebezpečné akce, protože od roku 1914 byla státní hranice uzavřena. Nebyla nouze jen o potraviny, dalším silně nedostatkovým zbožím bylo uhlí. Situace se natolik zhoršovala, že sama městská zastupitelstva volala po nějakém řešení ze strany státu, ale nedostávalo se jim odpovědí. V roce 1917, kdy byly obnoveny schůze říšské rady ve Vídni, zde vystoupil poslanec Franz Kindermann, který interpeloval za větší přiděly potravin a uhlí pro severní Čechy, které byly označeny za oblast nouze. Jeho snahy o pomoc však nebyly vyslyšeny. Ani návštěva císaře Karla I. v Děčíně v březnu roku 1918 nezměnila nic na katastrofální situaci, i když se setkal s delegacemi zastupujícími Šluknovský výběžek.⁹¹ O zoufalosti tamního regionu svědčí i zvláštní žádost obyvatel Šluknova z 1. 4. 1918 adresovaná přímo Wilhelmu II., ve které německého císaře informovali o nedostatku potravin a hrozící krizi kvůli radikalizaci obyvatel.

Se zvětšující se bídou a rozšířením zejména tyfových epidemií, vzrůstala nespokojenost obyvatel. Ani Šluknovsku se nevyhnuly hladové bouře, které zde propukaly od roku 1917. Největší z nich se udály 4. - 5. 4. 1917 ve Šluknově, 13. 4. 1917 ve Starých Křečanech, 16. 4. 1917 v Rumburku a 17. 4. 1917 ve Chřibské. Mezi tím proběhla 6. - 9. 1917 stávka ve Varnsdorfu a 10. dubna téhož roku demonstrace v Lipové. Obrovské demonstrace se pořádaly v Jiřikově, kde hrozil hladomor. Dne 25. 7. 1917 se tu konala demonstrace 1600 osob a další velká demonstrace proběhla 12. 3. 1918, kdy se jí účastnilo přes 300 žen. Demonstrační průvody se nevyhnuly ani obcím, jako byly například Dolní Poustevna nebo Mikulášovice. V Rumburku propukly sociální nepokoje poprvé 5. 2. 1917. Počet průvodů stoupal během jara a léta 1917 a dne 21. 7. demonstrovalo už tisíc osob. K hladovým bouřím se začali přidávat i dělníci, kteří stávkovali. Velká revolta hladovějícího obyvatelstva proběhla 17. 4. 1918, při které rozlícený dav útočil na domy a rozbíjel okna.⁹² V období hladových bouří propukla i takzvaná Rumburská vzpoura, kdy nešlo o protihabsburský odboj Čechů, ale vzpouru vojáků kvůli špatnému zásobování.⁹³ Obyvatelé, kteří si přáli konec válečného

⁹¹ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 253.

⁹² OTÁHALOVÁ, Libuše: *Souhrnná hlášení Presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915-1918*. Československá akademie věd, Praha, 1957.

⁹³ ŠEDIVÝ, Ivan: *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*. NLN, Praha, 2014, str. 141.

utrpení, projevovali sympatie ke vzbouřeným vojákům a při potlačení vzpoury některé české vojáky ukrývali, dávali jim jídlo a civilní šaty.⁹⁴

Na konci války bylo Šluknovsko rovněž zasaženo epidemií španělské chřipky. Padali jí za obět' hlavně hladem zesláblí lidé. Dle zpráv z Mikulášovic na konci října 1918 zemřel průměrně jeden občan města každý den.⁹⁵

2.4 Shrnutí

Obyvatelé Šluknovského výběžku byli sice na začátku 20. století ušetřeni následků česko-německého konfliktu, vývoj v regionu probíhal relativně poklidně, a dokonce vstup monarchie do války vítali stejně jako ostatní Němci s nadšením. Pak nastalo rychlé vystřízlivění a utrpení obyvatel Šluknovska se nijak nelišilo od útrap obyvatelstva ostatních částí monarchie. A když celé to válečné šílenství skončilo, panovala tu bída, řádily epidemie a 28. října 1918 Němci (nejen ve šluknovském regionu) přišli o svůj stát. Monarchie se rozpadla a na jejích troskách vznikaly nástupnické státy. Němci ve Šluknovském výběžku se stali občany Československé republiky. Ze dne na den přestali být Austroněmci, českými Němci, privilegovanou skupinou v Předlitavsku, a stali se pouhou národnostní menšinou ve státě Čechoslováků, ve státě národa, kterým tak pohrdali.

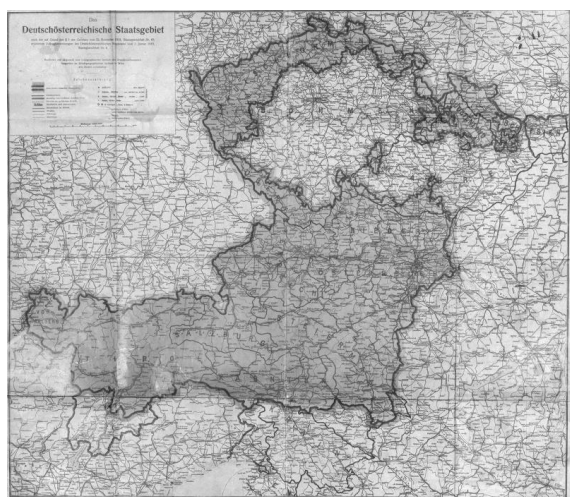
⁹⁴ MAREK, Jindřich: *Hraničářská kalvárie*. Svět křídel, Cheb, 2004, str.16.

⁹⁵ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 151.

3. Šluknovsko v době první republiky

3. 1 Vznik československého státu

Před koncem první světové války, kdy ještě doznívaly poslední výstřely na frontách, nabraly události na území Rakousko-Uherska v říjnu 1918 rychlý spád. Nejen Češi, ale i Němci žijící v habsburské monarchii, respektive jejich politické reprezentace, začaly jednat. Císař Karel I. ve snaze zachránit rozpadající se říši vydal 16. 10. 1918 manifest, kterým sliboval federalizaci říše, ale tento dokument jen napomohl k odluce národů od monarchie. Odpovědí německých poslanců říšské rady bylo vyhlášení vzniku Deutschösterreich a jeho prozatímního národního shromáždění dne 21. října. Němečtí poslanci vydali prohlášení, ve kterém se udávalo, že „*stát zamýšlí zahrnout do své moci všechny kraje s německým osídlením, zejména Sudety. Bude se stavět proti jakékoli anexi oblastí osídlených německými zemědělci, dělníky, občany, kterou by provedly jiné národy.*“⁹⁶ V čele nově vzniklého rakouského státu stanul Vollzugausschuss (Výkonný výbor), ze kterého se později vyvinul Staatsrat (Státní rada). Již o dva dny později vystoupil německý poslanec Karl Renner s žádostí o vytvoření provincie Deutschböhmen v rámci Deutschösterreich. Tato provincie byla zřízena rychle pod tlakem československého převratu, který proběhl 28. října. O den později se ve Vídni sešli němečtí poslanci z Čech a vyhlásili provincii Deutschböhmen. Jejím hlavním městem se stal Liberec, který měl sloužit jako sídlo zemské vlády. Zemským hejtnanem byl jmenován nacionalista Rudolf Lodgman von Aeuern a jeho zástupcem sociální demokrat Josef Seliger.⁹⁷

Obrázek 4: Mapa Deutschösterreich⁹⁸

⁹⁶ MAJEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848-1948. Dějiny jednoho nacionalismu*. Conditio humana, Brno, 2014, str. 155.

⁹⁷ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918-1938) I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Libri, Praha, 2000, str. 37

⁹⁸ <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/10250795.jpg> 27. 12. 2018

Deutschböhmen zahrnovala území západních, severních a severovýchodní Čech osídlené Němci od oblasti Domažlic nedaleko hranic s Bavorskem až po Kladskou kotlinu u hranic s pruským Slezskem. Jejího příkladu následovali němečtí politici ze severní Moravy a Slezska, kteří proklamovali provincii Sudetenland, pod kterou mělo patřit opavské Slezsko, německé osídlení na severní Moravě, německojazyčná enkláva u Svitav a úzký pás osídlení v Orlických horách a ve východních Čechách. Hlavním městem Sudetenlandu se stala Opava. Později, 3. listopadu, vznikla Deutschsüdmähren s centrem ve Znojmě, která byla připojena k Dolnímu Rakousku. Jako poslední byla vyhlášena Böhmerwaldgau s hlavním městem v Kaplici, ale existovala pouze de iure, nikoli de facto, protože tamní oblast se připojila k Hornímu Rakousku. K Deutschösterreich se také přihlásili Němci z jazykových ostrovů Jihlava, Brno a Olomouc. Pro většinu českých Němců Deutschösterreich nebyl konečný stát, nýbrž jen prostředek pro budoucí sjednocení s Německou říší. Prozatímní národní shromáždění 12. 11. 1918 jednoznačně projevilo touhu připojit se k Říši.⁹⁹

Vyhlášení Deutschösterreich vyplývalo z teze o právu národů na sebeurčení. Problémem bylo, že pokud by čeští Němci dostali možnost rozhodnout o své státní příslušnosti, nepřímou by se tím zpochybnilo české historické státní právo a nároky Čechů na německojazyčné území českých zemí. Zástupci států Dohody ale dali jasně najevo, že nepřipustí absolutní aplikaci této teze, protože by tím poraženému Německu dopomohli k zvětšení jeho území a jeho celkovému posílení. Navíc české právo na sebeurčení se vztahovalo k národu jako celku a podřizovala se mu „jen“ německá menšina. Zároveň sama Německá říše po válce řešila přednostně hrozící ztrátu Pomořanska, Slezska, Alsaska a Lotrinska a jejich postoj k otázce Deutschösterreich byl nejednoznačný.

Skončení války a rozpad Rakousko-Uherska byl obecně doprovázen zvýšenou mírou radikalizace a vzepjetí nacionalismu. Sami Češi, kteří se radovali ze svého nového státu, brali národní požadavky poražených Němců jako velkou drzost: *„Začali si v touze po moci nad všemi válku, říkali, a byli poraženi. Musí přece pykat. A oni by chtěli snad ještě víc, než kdyby zvítězili? Směšné. Němci naopak říkali: válku jako světovou jsme nezačali, za svoje válečné vlastenectví se nestydíme, za vlast bojuje každý poctivý občan. Doopravdy poražení jsme byli a nebyli, byla to divná porážka, ale my jsme ji přijali. Neřídíme se ničím jiným, než*

⁹⁹ HOUŽVIČKA, Václav: *Návraty sudetské otázky*. Karolinum, Praha, 2005, str. 105.

*hlavním heslem vítězů, pro jehož uplatnění prý tu válku vedli: Wilsonovým heslem o sebeurčení národů. Musí přece platit pro všechny – nebo je to podvod a nástroj tisku?*¹⁰⁰

Českoslovenští politici se zpočátku pokusili vyjednávat s německými politiky, ale tato jednání byla podmíněna německým souhlasem s historickými hranicemi českých zemí, což Němci odmítali. Když se nepovedlo získat souhlas německých politiků s československou jurisdikcí nad celými českými zeměmi, bylo z československé strany v polovině listopadu zahájeno obsazování pohraničí vojskem. K tomuto kroku se povedlo Benešovi získat svolení dohodových států. Přestože Deutschösterreich na svém území organizoval ozbrojené složky,¹⁰¹ k vážným střetům při postupu československé armády nedocházelo. Výjimkou byla přestřelka v Mostě. Hlavní město provincie Deutschböhmen, Liberec, bylo obsazeno 12. 12. 1918. Členové zemské vlády byli donuceni prchnout přes Drážďany do Vídně. K masivnímu odporu mezi německým civilním obyvatelstvem nedošlo, protože lidé byli příliš vysílení válkou a dezorientováni zhroucením Rakousko-Uherska, a navíc vídeňská vláda nevydala výzvu k boji proti československým jednotkám. 19. prosince zaslal francouzský ministr zahraničí Stephen Pichon nótu, že se hranice vyřeší definitivně na Pařížské mírové konferenci a do té doby německá území zůstanou v rámci historických hranic českých zemí. Obdobné nóty zaslala i britská a italská vláda.¹⁰²

Příchod československé armády do německého pohraničí, ačkoli proběhl bez větších ozbrojených střetů, byl zdrojem neklidu a četných problémů. Situaci zhoršovali českoslovenští úředníci a jiní státní zaměstnanci, se kterými se Němci dostávali do konfliktů. K vzrůstu nacionalistických nálad na straně Němců přispívalo též odstraňování německých národních symbolů (vlajek, pomníků, uličních tabulí), nucení německých úředníků k přísaze československému státu, domovní prohlídky a jiné akce ze strany československé státní moci. Vyvrcholením nespokojenosti byl konflikt ohledně voleb do Národního shromáždění v Deutschösterreich. Ty byly vypsány v únoru 1919 a českoslovenští Němci se jich chtěli taktéž zúčastnit, ale Československo konání voleb v souladu s československým ústavním pořádkem na svém území zakázalo. Reakcí německých stran na zákaz byla výzva ke generální stávce, která byla vyhlášena 4. 3. 1919. Stávka byla doprovázena demonstracemi v mnoha

¹⁰⁰ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918-1938)* I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). Libri, Praha, 2000, str. 38-40.

¹⁰¹ Vznikaly jednotky nazvané *Volkswehr*. Jednalo se o dobrovolné německé milice, které měly být základem ozbrojených složek Deutschböhmen a měly případně bojovat proti cizí síle, která by chtěla německé území obsadit.

¹⁰² BRÜGEL, Johann Wolfgang: *Češi a Němci 1918-1938*. Academia, Praha, 2006, str. 110.

obcích pohraničí, při nichž došlo i ke střetům s československými vojáky a ke střelbě do demonstrujících. Demontrace si vyžádaly život 57 obětí a přes 100 osob bylo zraněno.¹⁰³

4. březen se následně stal symbolickým výročním dnem pro sudetské Němce.¹⁰⁴ Tato tragická událost poprvé v historii Československa silně zatížila česko-německé vztahy a zároveň znamenala konec německého převratu v Českých zemích. Saint Germainskou smlouvou ze září 1919 se oblasti obývané českými Němci definitivně připojily k československému státu a čeští Němci se stali pouhou menšinou v „českém moři“.

3.1.1 Katastrofální situace na Šluknovsku

Ještě na počátku října 1918 dávaly obce ve šluknovském regionu najevo svoji věnost Rakousko-Uhersku. Příkladem může být Varnsdorf, jehož městská rada dne 4.10. zaslala císařské kanceláři vyjádření o loajalitě monarchii. Během října 1918 se však na Šluknovsku začala šířit všenněmecká hesla a čím dál častěji se objevoval požadavek na připojení severních Čech k Německu.

Šluknovský výběžek se vzhledem ke své geografické poloze stal součástí provincie Deutschböhmen oficiálně vyhlášené 29. 10. 1918. Již 27. října se uskutečnila porada zástupců politických okresů Šluknov, Rumburk a Varnsdorf, kteří tím reagovali na výzvu o zřízení politických výkonných výborů. Výsledkem porady byla dohoda, že v obcích vzniknou národní rady pro správu daného území. Okresní národní rady byly ustanoveny například 6. 11. v Lipové, 7. 11. ve Šluknově, nebo 9. 11. ve Varnsdorfu. Paralelně se vznikem národních rad, jakožto místní správy provincie, měly při nich vznikat i ozbrojené složky.¹⁰⁵ Byly vytvářeny zejména jednotky Volkswehru, nebo měšťanské gardy.

O československém převratu 28. 10. se zdejší němečtí obyvatelé dočetli v místních novinách.¹⁰⁶ Reagovali však na něj vcelku nezaujatě, protože se řídili rozhodnutími jejich, tedy německých, poslanců ve Vídni. Většina civilního obyvatelstva ale nové zprávy přijímala značně apaticky kvůli panující katastrofální situaci v regionu.¹⁰⁷ Lidé byli lhotejší

¹⁰³ KUČERA, Rudolf: *Muži října 1918*. Osudy aktérů vzniku republiky československé. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, Praha, 2011, str. 171.

¹⁰⁴ HÁJKOVÁ, Dagmar. HORÁK, Pavel. KESSLER, Vojtěch. MICHELA, Miroslav (ed.): *Sláva republice!* Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu. Academia, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha, 2018, str. 397.

¹⁰⁵ Dělo se tak na základě oběžníku zemské vlády v Liberci ze dne 6. 11. 1918.

¹⁰⁶ Například varnsdorfský Abwehr uveřejnil 30. 10. 1918 článek s názvem *Die Proklamation des Tschecho-slowakischen Staates in Prag*.

¹⁰⁷ SMETANA, Jan: *Děčínsko a Šluknovský výběžek na podzim 1938*. In: Vznik samostatného Československa a severní Čechy. Historický sborník Ústecka 1968. Ústí, 1968, str. 41-42.

k probíhajícím převratům, protože doufali v konec válečných útrap a možnost zajistit svou existenci. I když se na Šluknovsku propagovalo právo na sebeurčení, a v politických kruzích zde byl výrazně zastoupený nacionalistický směr, tak u obyvatel převažoval názor, že „za Čechy stojí vítězná Dohoda, za Deutschböhmen poražené Německo“. Dokonce se ojediněle objevily i výhrady, že „samostatná provincie postrádá jakékoli historické opodstatnění, což vyplývá i z její excentrické geografické polohy, komunikační sítě, ekonomické návaznosti a jiných, protože toto území je tradičně spojeno s českým vnitrozemím“.¹⁰⁸ O tom, že čeští Němci byli v otázce odtržení nejednotní, dokládá mimo jiné ve svých depeších zasílaných do Berlína německý velvyslanec ve Vídni hrabě Botho von Wedel. V depeši ze dne 14. 10. 1918 uvádí: „... velkou roli v tom hrají ekonomické zájmy, zejména obavy průmyslu, že jej zardousí silnější průmysl německý.“¹⁰⁹

Na Šluknovsku se v době války nacházelo minimum vojenských posádek. Jediná větší posádka sídlila v Rumburku. V době československého převratu zde sídlil český náhradní prapor 7. pěšího pluku. Ten hned ze svých řad propustil vojáky německé národnosti, 30. 10. vykonal demonstrativní pochod městem¹¹⁰ a 2. 11. složili vojáci přísahu Národnímu výboru v Praze. V ten samý den dorazila do Rumburku i sokolská delegace. Ke konci listopadu začaly přijíždět z vnitrozemí první československé oddíly vojáků, které měly za úkol převzít kontrolu nad Šluknovským výběžkem. Vzhledem k tomu, že neexistovala žádná větší vojenská síla, která by se československé armádě postavila na odpor, proběhlo obsazování relativně poklidně. Dne 26. 11. byl obsazen Rumburk, 3. 12. Varnsdorf, 9. 12. Mikulášovice a Dolní Poustevna a 21. 12. Šluknov. Československá armáda odzbrojovala jednotky Volkswehru, odstraňovala rakouské a německé znaky, rozpouštěla národní rady a přebírala státní úřady v obcích.¹¹¹ Českoslovenští vojáci ale nebyli přijímáni nadšeně, místní obyvatelstvo na ně pohlíželo s nedůvěrou. V tisku se začaly objevovat ironické komentáře týkající se přítomnosti československých jednotek: „Na nádraží v Rumburku a Krásné Lípě bylo Čechy zabaveno a zadrženo uhlí určené místním továrnám, čímž budou závody nuceny zastavit práci. Ovšem zůstává otázkou, jestli si naši sousedé chtějí podobnými opatřeními získat sympatie místních obyvatel“.¹¹² Představitelé zemské vlády provincie Deutschböhmen

¹⁰⁸ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 257.

¹⁰⁹ BRÜGEL, Johann Wolfgang: *Češi a Němci 1918-1938*. Academia, Praha, 2006, str. 104.

¹¹⁰ Při pochodu městem vojáci již nenesli na čepicích rakouské odznaky, nýbrž trikoloru.

¹¹¹ SMETANA, Jan: *Děčínsko a Šluknovský výběžek na podzim 1938*. In: *Vznik samostatného Československa a severní Čechy. Historický sborník Ústecka 1968*. Ústí, 1968, str. 43-51.

¹¹² KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 158.

si stěžovali na násilný postup československých orgánů, ovšem postup československých jednotek to nezastavilo a začátkem roku 1919 bylo území Šluknovského výběžku již pod kontrolou československé moci.

Jak bylo již naznačeno, životní podmínky na Šluknovsku těsně po skončení války byly katastrofální. Hospodářství bylo v rozkladu. Stěžejním problémem bylo nedostatečné zásobování. Vzhledem k tomu, že Deutschböhmen neměla ještě dobře vybudovanou správu a československé úřady zde zatím nefungovaly, bylo zajištění zásobování civilního obyvatelstva na obcích. Navíc se obyvatelé obávali znehodnocování měny, a tak ve velkém vybírali vklady z bank. Toto jednání se pak projevilo zásadním nedostatkem peněz v oběhu, takže obce musely začít vydávat nouzové bankovky. Situace se ještě zhoršila návratem tisíců mužů z fronty během listopadu a prosince 1918. V době krize pro ně nebyla práce, a navíc se stávali zdrojem radikalizmu kvůli jejich zážitkům z války. Zima na přelomu let 1918 a 1919 byla velmi tvrdá, avšak obyvatelé dostávali jen nízké příděly topiva a vzrůstající zásobovací potíže vedly k několika stávkám. Zastupitelé obcí a měst byli nuceni se obrátit na vládu republiky, aby pomohla situaci zvládnout.¹¹³

Obrázek 5: Nouzová bankovka, která platila v soudních okresech Šluknov a Lipová.¹¹⁴

Ve zprávě pro Presidium ministerstva vnitra ze dne 4. 11. 1919 je uvedena politická resoluce obcí Mikulášovice a Lobendava, kde „vytýkají nedostatky zásobovací, drahotu, lichvu a nezaměstnanost průmyslu a praví: Vláda vnutivší nás do hranic svého státu jest povinna

¹¹³ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 159.

¹¹⁴ Tamtéž str. 164.

starati se o nás. Zdá se, že se na tento výběžek země zcela zapomnělo, což však může mít vážné důsledky, neboť každá trpělivost má své meze.“¹¹⁵

Rok 1919 se nesl ve jménu opadávání zájmu o nacionalistickou problematiku a naopak zaměření většiny obyvatel na sociální otázky, kvůli kterým proběhly i některé stávky dělníků. Výjimkou byly volby do rakouského shromáždění, které byly na území Československa zakázány. V době zasedání rakouského shromáždění 4. 3. se v regionu konaly manifestace za možnost účastnit se voleb. Protesty byly organizovány hlavně sociální demokracií a ve městech se shromáždily až tisícové davy. Na rozdíl od jiných měst na severu Čech, na Šluknovsku nedošlo k přestřelkám a ani nebyl zásadně narušen klid. I na Šluknovsku se později 4. březen stal vzpomínkovým dnem.¹¹⁶

Přesto severní Čechy v roce 1919 dle situačních zpráv byly stále místem neklidu, který vyvolávaly izolované nacionalistické skupiny. V jedné ze zpráv pro Ministerstvo národní obrany se ohledně československých Němců uvádí: „*Následkem událostí na Slovensku, smýšlení Němců, kteří dříve ve většině zdáli se uklidnění a srozumění s republikou se silně zostřuje proti nám. Agitátoři velkoněmečtí a sociálně-demokratičtí v tajných schůzích štvou obyvatelstvo ku německé vzpouře.*“ Dále se zde uvádí, že učitelé ve školách mluví o národním sebeurčení a kážou proti republice, němečtí dělníci se připravují na stávky a snaží se do nich pod falešnými záminkami zatáhnout i české dělníky.¹¹⁷ V dubnu 1919 hlásili do Prahy zástupci československé správy na Šluknovsku, že objevovaly snahy o odtržení výběžku od republiky a připojení k Sasku.¹¹⁸ Následkem těchto neklid vyvolávajících akcí byla dne 17. 6. 1919 zaslána ministerstvu vnitra žádost okrskového velitelství v Rumburku, aby byl na Šluknovsku vyhlášen výjimečný stav a stanné právo.¹¹⁹

V létě, 15. června 1919, se konaly první obecní volby v Československu. V německy mluvících oblastech se v politickém boji střetl nacionalistický a sociálnědemokratický proud. Němečtí nacionalisté postavili svou kampaň na boji za německé sebeurčení. Naopak Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei (DSAP) vedla kampaň za zmírnění poválečné nouze.

¹¹⁵ Národní archiv. Fond Presidium ministerstva vnitra, inv. číslo 567, č. 9404/N. Zpráva pro Presidium ministerstva vnitra, ze dne 4. 11. 1919.

¹¹⁶ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 112.

¹¹⁷ VÚA – VHA, fond MNO-HŠ Oper. odděl. 1, inv. č. 1437, karton 26, *Informace o smýšlení Němců v severních Čechách*.

¹¹⁸ VÚA – VHA, fond MNO-HŠ Oper. odděl. 1, inv. č. 125, karton 1, *Tendence k připojení rumburského výběžku k Sasku*.

¹¹⁹ VÚA – VHA, fond MNO-HŠ Oper. odděl. 1, inv. č. 995, karton 6, *Výjimečná opatření ve Šluknovském výběžku*.

Vzhledem k přetrvávající špatné situaci na Šluknovsku a bídě tamního obyvatelstva, jehož úsilí bylo zaměřeno pouze na obstarávání základních životních potřeb, nebylo překvapením, že ve volbách zvítězila DSAP.¹²⁰

3.2 Proměna postavení Němců

Pro Němce z českých zemí znamenala Saint Germainská smlouva nejhorší eventualitu, která mohla nastat. Ztratili definitivně možnost připojit se k Německé říši a z privilegovaného národa v rámci Rakousko-Uherska se stali pouhou menšinou v cizím státě. Němci vnímali svoji pozici menšiny jako něco pokořujícího a nesmířili se s tím, že jim bylo vzato právo na sebeurčení.¹²¹

Součástí projednávání mezinárodní smlouvy v Saint Germain byl požadavek vznesený ze strany Dohodových mocností na ochranu menšin, a její ústavní zakotvení. Práva menšin ústava z roku 1920 skutečně obsahovala, a to v hlavě VI., v paragrafech 126 až 134, přičemž posledně jmenovaný paragraf prosadil T. G. Masaryk a vyzněl ve smyslu, že „*násilné odnárodňování může být zákonem prohlášeno za trestné jednání*“. Ústava z roku 1920 zaručovala veškerá tehdejší práva a svobody, ale pouze individuální, nikoli kolektivní, za účelem zabránit možnému uplatnění práva československých Němců na sebeurčení. Ale i tak, Československá republika byla jediným z nově vzniklých států po rozpadu monarchie, který respektoval závěry Saint Germainské dohody, ostatní státy to odmítly s poukazem na to, že se jedná o zásah do jejich státní suverenity, nebo o diskriminaci.¹²²

Již Emanuel Rádl, český myslitel a filosof, který se zabýval vztahem Čechů a Němců, na tento rozpor, že menšinám chybí národnostní práva, poukazoval ve svém díle: „*Národnostní právo je nutně právem kolektivním. Je třeba chránit celé národnosti, nejen jednotlivce, kteří se ochrany dovolávají. (...) Vládnoucí teorie učí, že smyslem češství je boj proti němectví a vskutku je politika naší republiky po světové válce z velké části válkou státu proti domácímu obyvatelstvu německému. Jak mohli Němci za těchto okolností stát uznat? Zvláště však drobná politická praxe ztěžovala a ztěžuje Němcům včlenění do státního života. Jsou pokládáni obecně za nevítaný, podezřelý, nebezpečný cizí živel, boj proti nim je pokládán za zásluhu o stát, ačkoli bylo až příliš jasno, že se Němcům ubližuje, vláda ani jednou se nepostavila jasně na stanovisko objektivní a ani jednou neodsoudila agitaci*

¹²⁰ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 259.

¹²¹ HOUŽVIČKA, Václav: *Návraty sudetské otázky*. Karolinum, Praha, 2005, str. 118.

¹²² TÓTH, Andrej. NOVOTNÝ, Lukáš. STEHLÍK, Michal: *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* FF UK, Praha, 2012, str. 217-218.

*protiněmeckou, zákony o ochraně minorit se vykládají jako zákony o ochraně států proti Němcům.*¹²³

Pro Československo byla jeho národnostní struktura neustálý problém, který mohl dokonce ohrozit jeho existenci. V rámci republiky neexistoval jasný většinový národ. Situaci napomohlo sice vytvoření umělého konstruktů československého národa, který spojením obou národností tvořil 65 % obyvatelstva země, ale nefungovalo to po celou dobu existence republiky.

Ačkoli se zpočátku objevovaly názory, že by se mělo Němcům v určitých ohledech vyjít vstříc, pokus českých Němců o secesi a připojení se k Německu vyvolal na české straně obavy, které napomohly radikálním nacionalistům výrazně zhoršit původní předpoklady pro řešení německého statutu v Československu. O uspořádání střední Evropy rozhodl výsledek Velké války a Němci se nemohli spojit se svými soukmenovci v Říši. Svým jednáním, postojem a odmítnutím prvotního jednání s československými politiky si uzavřeli možnost podílet se na vybudování státu, který byl konstruován na národním principu, nikoli národnostním. Němečtí politici se nemohli účastnit ani procesu přípravy ústavy.¹²⁴

Nedílnou součástí česko-německého ústavního sporu byl spor jazykový. Otázka státního či oficiálního jazyka nebyla přímou součástí „*Zákona ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky*“, tedy zákona č. 121/1920 Sb. Tento zákon pouze obsahoval v paragrafu 129 formulaci „*Zásady jazykového práva v republice Československé určuje zvláštní zákon, tvořící součást této ústavní listiny*“. Takže současně se zněním zákona č. 121/1920 Sb. byl v Národním shromáždění projednáván návrh zákona č. 122/1920 Sb., jímž byly po jeho schválení, resp. po jeho nabytí účinnosti 6. 3. 1920, stanoveny zásady jazykového práva v Československé republice. Poslanci Národního shromáždění si byli vědomi, že nejen československý národ, ale i československý jazyk je umělý konstrukt, a tak se konečné znění zákona vyhnulo slovu „jazyk“. Paragraf 4 jazykového zákona v konečné podobě tedy zněl: „*Úřady v onom území republiky, jež před 28. říjnem náleželo ku královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným, nebo ku království Pruskému, úřadují zpravidla po česku, na Slovensku zpravidla po slovensku*“.

¹²³ RÁDL, Emanuel: *Válka Čechů s Němci*. Melantrich, Praha, 1993, str. 91-129.

¹²⁴ KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918-38)*. Nakladatelství R, Praha, 1993, str. 26-29.

Tento zákon sice přiznával menšinám možnost používání vlastního jazyka v paragrafu 2: „*Soudy, úřady a orgány republiky, jichž působnost vztahuje se na okres soudní, v němž podle posledního soupisu lidu obývá alespoň 20% státních občanů téhož, však jiného jazyka než československého, jsou ve všech věcech, jichž vyřízení náleží jim na základě toho, že působnosti jich vztahuje se na tento okres, povinny přijímati od příslušníků jazyka této menšiny podání v témž jazyku a vydati vyřízení těchto podání nejen v jazyku československém, nýbrž i v jazyku podání.*“ Ale i tak se omezení jazykových práv podobalo jazykovým nařízením z doby monarchie, a německá reprezentace tento zákon považovala dokonce za krok zpět oproti monarchii.¹²⁵

Konflikty ohledně jazykového zákona dosáhly takové naléhavosti, že skupina senátorů vedená Dr. Hellerem a Niessnerem interpelovala v senátu. Důvodem stížnosti bylo, že v roce 1926 jazykový zákon vyšel ve Sbírce zákonů, aniž by dle dřívějších slibů byl ještě náležitě prodiskutován. V interpelaci se mimo jiné uvádělo: „*Nariadení obsahuje četná ustanovení, která odporují jednak smlouvě o ochraně menšin, jednak ústavní listině. Jiná ustanovení překračují daleko hranici, stanovenou jazykovým zákonem. Četná ustanovení jsou s to, aby státním občanům, kteří nejsou příslušníky české národnosti, způsobovala největší potíže, aby je hospodářsky poškozovala. Nečeští úředníci a zřízení ohrožováni jsou ve svých právech jazykovými šikanami. Obcím, okresům a samosprávným korporacím ukládají se závazky, které je nejen nesmírně zatěžují, nýbrž, které jejich spořádanou činnost v mnohých případech znemožní.*“¹²⁶

Základní ústavní rámec tedy sice zaručoval československým Němcům základní občanská práva, a v místech s alespoň 20% podílem na populaci i rozšířené používání německého jazyka, ale ani to nemohlo zabránit jejich hořkému pocitu z pro ně nové, podřadné role ve státě.

3.2.1 Němci na Šluknovsku a česká menšina

Jak již bylo několikrát zmíněno, Šluknovský výběžek byl oblastí s téměř 100%ním německým osídlením. Obyvatelé české národnosti se buď do této oblasti dostali jako partneři ve smíšených manželstvích, nebo od poloviny 19. století sem přicházeli z ekonomických důvodů. Šlo hlavně o dělníky, řemeslníky a živnostníky. Češi se koncentrovali zejména

¹²⁵ SVOBODOVÁ Lenka, *Občanská práva v Ústavě z 29. února 1920*. Praha 2009. Rigorózní práce, str. 84-86.

¹²⁶ Interpelace na 7. schůzi Senátu ze dne 18. 2. 1926. Dostupné na: https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/2vo/tisky/T0027_00.htm

v průmyslovém Varnsdorfu, kam čeští dělníci přicházeli od 90. let 19. století. Ale často tito dělníci, i když byli české národnosti, nepoužívali český jazyk a při sčítání lidu v roce 1910 se k české národnosti hlásilo pouze 8 lidí.¹²⁷

Výraznější počet Čechů přichází na Šluknovsko až v době první republiky. Šlo o státní zaměstnance, kteří zčásti nahrazovali propouštěné Němce. Češi obsazovali po Němcích místa na úřadech, poštách, vojenských postech, na železnici, celních úřadech, soudech, policii nebo u finanční stráže. Němci toto jednání brali jako národnostní ofenzivu proti svému etniku a vinili Čechy ze ztrát pracovních míst. Ovšem vzhledem k malému počtu Čechů na Šluknovsku, na mnoha postech zůstávali Němci, protože nebyl dostatek českých lidí, kteří by je nahradili.¹²⁸

Velké množství Čechů se přistěhovalo do Varnsdorfu, který se za první republiky stává okresním městem. Tudíž zde byla potřeba českých zaměstnanců pro okresní úřad, okresní soud, berní správu, berní úřad, důchodkový kontrolní úřad, inspektorát pohraniční finanční stráže, celní úřad, okresní četnické velitelství, poštovní úřady, a navíc Varnsdorf v té době měl již dvě nádraží. V roce 1930 se k československé národnosti zde hlásilo 1617 občanů.¹²⁹

Podle ustanovení zákona č. 122/1920 Sb. se na celý šluknovský region vztahovala dvojjazyčná komunikace, protože němčina byla potřebná k dorozumění s většinou tamního obyvatelstva. Ovšem dvojjazyčné úřadování bylo ze strany Němců neseno nelibě. Byl to zásah do jejich německého prostředí. Tam, kde Němci mohli zůstat na některých místech státní správy, byli nuceni skládat zkoušky z českého jazyka.¹³⁰ Nevítaná byla i nařízení o dvojjazyčných označeních, která nebyla Němci důsledně dodržována. Proto Češi obviňovali Němce, že se je snaží sabotovat, schválně píší české nápisy s chybami, nebo je úplně opomíjí.¹³¹ Ve Varnsdorfu se muselo řešit mnoho kauz týkající se dodržování jazykových nařízení. „*Například již v roce 1924 odmítl starosta města K. Richter odpovědět českým občanům na přípis podaný v českém jazyce. O dva roky později, v květnu 1926, poslal městský úřad ředitelství české obecné a měšťanské školy přípis v němčině. Ředitelství se ohradilo s odkazem na čl. 72, odst. 2 jazykového nařízení, že se školou má být komunikováno v jazyce státním. V únoru 1932 zjistil Okresní úřad ve Varnsdorfu, že budova městského úřadu je*

¹²⁷ MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 88.

¹²⁸ KARLÍČEK, Petr a kol. *Jiříkov*. Dějiny města. Jiříkov, 2014, str. 65.

¹²⁹ Kolektiv autorů: *Varnsdorf*. Město průmyslu a zahrad. Varnsdorf, 2003, str. 264.

¹³⁰ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 164.

¹³¹ KARLÍČEK, Petr a kol. *Jiříkov*. Dějiny města. Jiříkov, 2014, str. 66.

označena velkým německým nápisem „*Stadtamt*“, zatímco český název „*Městský úřad*“ je pouze na menší dvojjazyčné tabulce vedle vchodu.“¹³² Nejenom označení veřejných budov dvojjazyčně byl problém, Češi poukazovali na to, že veškeré nápisy, ať již orientační či upozornění, v ulicích a na silnicích jsou psány pouze v němčině. Obce také velmi často vydávaly vyhlášky pouze v němčině. Matriky úřadovaly v německém jazyce až do konce 20. let (Šluknov 1928, Rumburk, 1925), v některých obcích dokonce po celou dobu existence Československé republiky – příkladem může být Horní Jindřichov. Živnostenské a obchodní rejstříky též přecházely na zápisy v českém jazyce až od poloviny 20. let, ale telefonní seznamy a publikace typu Adressbuch nebo Volkskalender vycházely pouze v němčině.¹³³

Dle sčítání lidu provedeného Československým státem v roce 1921 bylo ve šluknovském okrese pouze 2,6 %, v rumburském okrese 2 % a ve varnsdorfském okrese 5,4 % Čechů. V roce 1930 již počet obyvatel české národnosti narostl – ve šluknovském okrese na 4,1%, v rumburském okrese na 3,9% a ve varnsdorfském okrese na 7,1%.¹³⁴ Přesto ještě i ve třicátých letech si Češi stěžovali, „že skutečně důležitá místa ve státní správě a soudnictví mají v rukou Němci, kteří pro české požadavky nemají a někdy nechtějí mítí pochopení.“¹³⁵ Přitom ale dle přiložených statistik ve třech okresech šluknovského regionu byl poměr českých a německých úředníků v berní správě 22 ku 14, u okresních soudů 22 ku 34 a u okresních úřadů 17 ku 23.¹³⁶

S příchodem českých obyvatel souvisí také zřizování nové soustavy českého školství ve šluknovském regionu. České školy byly v obcích Šluknovska zřizovány od roku 1919. Šlo především o obecní a měšťanské školy. Vedle nich byly založeny například ve Varnsdorfu roku 1922 česká živnostenská škola nebo v Rumburku české soukromé gymnázium.¹³⁷

Kromě českých škol byly na Šluknovsku taktéž zakládány české spolky. Během 20. let byl v obcích založen Sokol a národní jednoty. V Rumburku do poloviny 30. let bylo postupně založeno 7 českých spolků. Ve městě se mimo jiné v roce 1930 konal regionální sokolský slet,

¹³² Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 264.

¹³³ Výše uvedené dokumenty jsou všechny dostupné na <http://vademecum.soalitomerice.cz>

¹³⁴ MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 88.

¹³⁵ Národní archiv. Fond: Předsednictvo ministerské rady, inv. číslo 755. Zpráva o poměrech v Rumburku. *Dopis Národní jednoty severočeské ze dne 13. 11. 1931*.

¹³⁶ Národní archiv. Fond: Předsednictvo ministerské rady, inv. číslo 755. Zpráva o poměrech v Rumburku. *Statistiky státních zaměstnanců*.

¹³⁷ MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 88.

kterého se účastnili i Lužičtí Srbové.¹³⁸ Ve Varnsdorfu se konal v roce 1928 župní sokolský slet. Vedle sokola zde také vznikla Národní jednota severočeská,¹³⁹ která organizovala Čechy žijící v tomto městě a pomáhala dohlížet, zda se v německé oblasti dodržují československé zákony. Byla to právě Národní jednota severočeská, která často podávala stížnosti nad nedodržováním jazykových nařízení a stěžovala si na bezohledný přístup německých zaměstnavatelů vůči českým dělníkům. Její další častou kritikou byl i vlažný národní postoj některých Čechů a vyčítala jim, že posílají své děti do německých škol. Například 11. října 1934 byl pobočkou Národní jednoty severočeské zaslán přípis na Presidium Ministerské rady, ve kterém bylo konstatováno, že protestní schůze Svazu živnostenských společenstev proti předaňování a násilným exekucím v berním okrese Rumburk „bylo využito k štvání proti úřadům a Čechům“, a že o této schůzi referoval dne 5. 10. 1934 říšskoněmecký rozhlas v Mnichově a Kolíně s komentářem, že „na množství českých berních úředníků by mělo být učiněno trestní oznámení.“¹⁴⁰

3.2.2 Vzpomínky pamětníků

Můj praděd Alfred Kumpf se narodil do německé rodiny, ale protože po studiích odešel pracovat do českého prostředí, kde se naučil česky, a posléze se oženil s Češkou, byl jedním z československých Němců, kteří se dokázali identifikovat s Československou republikou. Také proto byl jediným členem rozvětveného rodu Kumpů na Šluknovsku, který nebyl odsunut.

„Otcova výchova se nesla v přísných tradicích výchovy ve středostavovských rodinách druhé poloviny devatenáctého století s přesahem do začátku dvacátého století. Otec byl věřící katolík, což jej provázelo celý život. Pražská léta „učednická“ jej odpoutala od německého zázemí v jeho rodišti. Práce „u Židů“ mu vstřípila do vědomí, že do obchodu a do rodiny nepatří politika. Služba v československé armádě a následně léta sblížení s rodinou matky v něm posílila češství a kritický vztah k sudetským Němcům, zejména pro jejich latentní nespokojenost se status quo po Velké válce, zvláště pak po uchopení moci nacisty v Německu, kdy tato nespokojenost plíživě narůstala a začala rozdělovat i vlastní Němce na radikální a umírněné a narušovat jejich občanské soužití.“

¹³⁸ SMETANA, Jan: *Rumburk. Město v českém Nizozemí*. Rumburk, 1999, str. 123.

¹³⁹ *Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910-1935*. Nákl. Národní Severočeské, Praha, 1936.

¹⁴⁰ Národní archiv. Fond: Předsednictvo ministerské rady, inv. číslo 755. Zpráva o poměrech v Rumburku. *Dopis Národní jednoty severočeské ze dne 11. 10. 1934*.

Velmi sporadické vazby naší rodiny na německé prostředí vycházelo z několika specifík. Především můj otec po absolvování Handelschule v Liberci byl prozřetelně svým otcem poslán do Prahy, aby se u Židů (nejprve obchod s textilem, pak firma Busch a spol., potravinové komodity na burze) naučil česky a pronikl pracovně do sociálně ekonomického prostředí první republiky. Po absolvování základní vojenské služby (v Užhorodu na Podkarpatské Rusi) nastoupil jako úředník – cizojazyčný korespondent na ředitelství ČKD Praha. Po několika letech v roce 1932 byl přeložen na vyšší ekonomickou pozici na pobočku ČKD Slaný. Tam se seznámil s mojí matkou. Tam se začala psát historie naší rodiny. Po sňatku v roce 1936 se rodina přestěhovala do Prahy a otec opětovně nastoupil na generální ředitelství ČKD jako vedoucí korespondenčního oddělení. V těchto letech rodiče jezdili jednou ročně na dovolenou do Šluknova. Po smrti otcovy matky však tyto cesty v podstatě ustaly. A to ze dvou důvodů. V té době již děda Anton žil s družkou, se kterou si moje matka lidsky nerozuměla. Podstatnější však bylo napětí, které se šířilo z hitlerovského Německa a které probouzelo u obyvatel Šluknovska opět protičeské nálady až prvky národnostního šovinismu.

Matka pocházela z pokrokové středostavovské české rodiny, ve které děti (5 dětí) mužské populace obdržely vysokoškolské vzdělání a děvčata středoškolské. Rodina byla velmi kulturně i umělecky založená. Matka jako dospívající dívka jezdila každoročně o prázdninách na Handl do Teplic za účelem výuky němčiny. Prostředí této rodiny mému otci velmi vyhovovalo a jeho vazby na Šluknov a tamější příbuzné značně oslabilo.“¹⁴¹

3.3 Období 20. let a jejich odraz na Šluknovsku

V období první poloviny dvacátých let v česko-německých vztazích dominovaly spory, od poloviny této dekády zejména díky hospodářské konjunktuře a prosazení aktivismu v německé politice bylo nakročeno k možnému alespoň částečnému urovnání česko-německých vztahů, což však zhatilo vypuknutí velké hospodářské krize a nástup nacismu v Německu.

3.3.1 Hospodářský vývoj a situace na Šluknovsku

Po skončení Velké války a vzniku Československé republiky nastaly problémy v hospodářství Českých zemí. Bylo nutné opustit válečnou výrobu a přejít opět na civilní výrobu. Probíhaly zde procesy jako Rašínova peněžní reforma, nostrifikace, pozemková reforma. Do toho

¹⁴¹ Rodinný archiv Kumpfů. Vzpomínky Petra Kumpfa st., dne 1. 7. 2018.

zasáhla svět poválečná krize, která se v roce 1920 objevila nejdříve v USA a poté se přesunula do Evropy. Nejvíce postiženou zemí bylo Německo, které v roce 1923 bylo zasaženo hyperinflací. V Československu nejhlubším bodem deprese byl rok 1922 a naopak od roku 1923 začalo mírné oživení. Hlavním projevem této krize byl nadměrný růst nezaměstnanosti.

Rozvoj hospodářství československého státu nastal po roce 1924, kdy konjunktura trvala až do roku 1929. Velké oživení zažíval především průmysl. Začalo se s technickou a technologickou modernizací, obnovil se vnitřní i mezinárodní trh a rozvíjel se export. Zvyšovala se životní úroveň i zaměstnanost.

Poválečná krize, která zasáhla celé území Československé republiky, ještě více zhoršila bídou situaci panující na Šluknovsku. V regionu na počátku 20. let přetrvávaly nepokoje, konala se shromáždění a stávky nespokojených dělníků. V jedné ze zpráv okresní správy ve Šluknově určené pro ministerstvo vnitra se informovalo, že hrozí nebezpečí ze strany „komunistických živlů“ a radikálních dělníků, kteří jsou mimo jiné ovlivněny saským prostředím, a proto má být na Šluknovsku zesílena vojenská posádka umístěná v Rumburku.¹⁴²

Zásobování dále vázlo, chyběly potraviny a uhlí. Lidé ve městech dokonce museli na ulicích žebrať o základní potraviny. Situace dosáhla kritického bodu, že zástupci „hladových okresů“ Rumburk, Šluknov a nově vzniklého Varnsdorfu žádali prezidenta republiky o audienci, aby s ním projednali zásobování. K prezidentovi se dostavila dne 27. 2. 1920 deputace okresních starostů z Varnsdorfu, Rumburku, Šluknova, Lipové, Jiřikova, Krásné Lípy a Mikulášovic. Prezidentovi byla předložena stížnost na zásobování tamních okresů. Zástupci obcí Šluknovska žádali pravidelné dodávky potravin a zdůrazňovali, že Šluknovsko je průmyslovou oblastí, a tak zde hrozily výtržnosti ze strany dělnictva. Masaryk se po vyslechnutí delegace rozhodl věnovat postiženým okresům částku 200 000 K, která byla předána formou šeku na účet Böhmische Eskomptebank-Filiale ve Varnsdorfu.¹⁴³

Dne 13. 3. 1920 odeslal varnsdorfský starosta Josef Gotha prezidentu Masarykovi děkovnou zprávu za zaslané finance. Během března 1920 Šluknovsko začalo být po železnici zásobováno většími a pravidelnějšími dávkami, zejména mouky a brambor.¹⁴⁴

¹⁴² Archiv KPR, fond KPR, inv. č. 275 /A, kart. 15, sign. D 6283/20, Šluknov, 1920.

¹⁴³ Archiv KPR, fond KPR, protokol R, inv. č. 299, kart. 4, Severočeské okresy, zásobování, 1920.

¹⁴⁴ Archiv KPR, fond KPR, inv. č. 272/C, kart. 14, sign. D 2881/20, Zástupci okresů Rumburk, Šluknov, Varnsdorf, zásobovací situace, 1920.

Dalším vážným problémem byla otázka rakousko-uherských válečných půjček. Němci a německé instituce do nich značně investovali, ale československá vláda je odmítala uznat. Nevypacení půjček mělo za následek i krach některých peněžních ústavů v severních Čechách. Příkladem může být šluknovská Spořitelna, kterou potkal takovýto osud. 27. září 1923 se na základě výnosu ministerstva vnitra dostala pod státní správu, jejím katastrofálním stavem se dokonce zabýval Senát ještě na své 57. schůzi 13. 12. 1926.¹⁴⁵

Po roce 1923 dochází i na Šluknovsku k oživení hospodářství a následné konjunktury. Naopak německá ekonomika se potýkala s obrovskými problémy a zejména hyperinflací. Proto se zlepšením situace ve výběžku byla nabídnuta pomoc sousednímu Sasku, kdy se některé obce jako například Mikulášovice dočasně ujímaly hladových dětí ze Saska.¹⁴⁶ Hospodářská konjunktura přinesla opětovný rozvoj textilnictví, strojírenství, výroby různého spotřebního zboží určeného hlavně pro export. Stoupala také výroba umělých květín typická pro tento region. S modernizací přichází také rozvoj sofistikované výroby, jako byla elektrotechnika. Na Šluknovsku se objevují firmy na výrobu elektrického vybavení domácností, elektrického topení a svítidel. Vznikají podniky na výrobu fotoaparátů a přístrojů pro optiku. Do oblasti Šluknovského regionu proniká opět v meziválečném období německý kapitál z Říše a jsou zde zakládány pobočky různých podniků. Významnou firmou byla například Berliner Kleinmotoren – Aktien – Gesellschaft (zkráceně „BEKAMO“) pro výrobu motocyklů solidních vlastností.

I na Šluknovsku vznikaly firmy, které díky své síle dokázaly „dobýt svět“. Příkladem mohou být Kunertovy pletárny. S podnikáním začala Kunertova manželka Mariev roce 1905. Po válce Julius Kunert prodal svoji truhlárnu, která neprosperovala, navázal na podnikání manželky a v roce 1924 založil firmu Julius Kunert & Söhne. Na počátku firma zaměstnávala pouze 18 lidí a vyrobila denně jen 300 párů punčoch. V roce 1929 však počet zaměstnanců stoupl na 800 a během jednoho dne dokázali vyrobit 15 000 párů punčoch. Firma byla tak úspěšná v podnikání, že se jí povedlo prorazit do světa včetně USA.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Zápis ze schůze Senátu, příloha č. 3. Dostupné na:

http://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/2vo/stena/057schuz/prilohy/priloh03.htm

¹⁴⁶ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 164.

¹⁴⁷ NĚMEC, Jan: *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska*. Rumburk, 2012, str. 90.

Obrázek 6: Logo firmy Kunert & Söhne z roku 1929.¹⁴⁸

Ve Varnsdorfu a jeho okolí fungovalo po roce 1923 přes 120 různě velkých závodů a továren. O pět let později, tedy 1928, v samotném městě bylo v provozu 71 továren, které zaměstnávaly 8 237 dělníků a zaměstnanců. Textilní průmysl skýtal ve varnsdorfském okrese přes 7 500 míst a strojírenství více než 1 000.¹⁴⁹

Pro Němce v Československu jako skupinu byla charakteristická moderní profesní struktura. Během období první republiky bylo téměř 57 % Němců zaměstnáno v průmyslu a řemeslech, z toho přibližně 37 % ve středních a velkých podnicích. Nejvíce mezi Němci byli zaměstnanci textilního a oděvního průmyslu. Navíc Němci díky vysoké úrovni vzdělanosti (vykazovali nejnižší procento analfabetů mezi národy v Československu) platili za kvalifikovanou pracovní sílu a z jejich řad byli vybíráni techničtí pracovníci hlavně v hornictví, hutnictví, energetice, chemickém, dřevařském a sklářském průmyslu a ve stavebnictví. Vedle již zmíněného vzdělání hrál velkou roli i silný potenciál ekonomických elit.¹⁵⁰

S tím souvisí i celková ekonomická struktura regionu. Výrazný podíl lidí zaměstnaných ve výrobním sektoru vytvářel dostatečnou efektivní koupěschopnou poptávku, která podporovala růst terciárního sektoru. Souběžně s nárůstem výrobních kapacit rostl segment služeb. Ještě v roce 1931, tedy před kulminací krize, bylo ve Varnsdorfu, nejlidnatějším městě regionu, 11 advokátů, 17 praktických lékařů, 3 nemocnice a 3 lékárny, 8 autoservisů, 35 dámských kadeřníků a 35 holičů, 49 krejčí, 50 ševců, 77 hotelů a hostinců, 21 kaváren a cukráren. Své služby zde nabízelo 11 pojišťovacích ústavů a 11 finančních ústavů.

¹⁴⁸ NĚMEC, Jan: *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska*. Rumburk, 2012, str. 91

¹⁴⁹ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 263.

¹⁵⁰ HOUŽVIČKA, Václav: *Návraty sudetské otázky*. Karolinum, Praha, 2005, str. 108.

Obdobnou strukturu měly i Rumburk a Šluknov. V Rumburku pracovalo 10 advokátů, 16 praktických lékařů, 31 dámských kadeřníků, 19 holičů, 33 krejčí a 30 ševců, fungovaly zde 2 nemocnice, 3 lékárny, 6 autoservisů, 42 hostinců a hotelů a 7 cukráren. Ve Šluknově bylo možné najít 3 advokáty, 5 praktických lékařů, jednu nemocnici a lékárnu, 19 dámských kadeřníků, 12 holičů, 37 hostinců a hotelů, 12 krejčí a 21 ševců, 3 autoservisy a 5 cukráren. Vedle toho se v každém jmenovaném městě nacházely desítky drobných obchodů s různým zbožím. Podobně tomu bylo i v ostatních městech a obcích. Profesní a sektorová struktura tak dokládá tehdejší vyspělost celého regionu.¹⁵¹

3.3.2 Vývoj německé politiky: od negativismu k aktivismu

Po vzniku Československa začaly na jeho území působit i německé politické strany. Byly to Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei (DSAP), Bund der Landwirte (BdL) – němečtí agrárníci, Deutsche christlichsoziale Volkspartei (DCVP) a Deutsche Nationalpartei, která spolu s nacionálně socialistickou DNSAP vytvořily takzvané Deutsche Wahlgemeinschaft (v češtině Německé volební společenství). Menšími stranami byly například Deutsche Gewerbeapartei (živnostníci) a Deutsche demokratische Freiheitspartei (DDFP). V roce 1921 k politickým stranám v Československu přibyla i Komunistická strana Československa, jejíž součástí byli i němečtí komunisté.

V parlamentních volbách, které se konaly v dubnu 1920, se stala nejsilnější německou stranou DSAP. Získala 43,5 % německých hlasů a v celostátním měřítku se dostala na druhou pozici v celém Československu. Její voličská základna se koncentrovala v průmyslových pohraničních oblastech, zejména v severních a severozápadních Čechách (Šluknovsko nevyjímaje). Druhou německou stranou se stalo Deutsche Wahlgemeinschaft s 20 % německých hlasů a za ním se umístil BdL, který získal 12,5 % německých hlasů. Ve volbách 1920 obsadily německé strany celkem 72 křesel z 281 v poslanecké sněmovně. O měsíc později, v květnu 1920, vytvořily německé strany DNP, DNSAP, BdL, DCVP a DDFP takzvaný Deutscher Parlamentarischer Verband (DPV, Německý parlamentní svaz), jeho jménem německý politik Lodgman von Auen vydal 1. 6. 1920 prohlášení, které určovalo politiku negativismu vůči ČSR.¹⁵²

¹⁵¹ *Adressbuch Niederland-Bote*. Deutsche Kalender für Heimat und Volk für Jahr 1932. Vydal Eduard Stracher, 1931. Dostupné na: <http://vademecum.soalitomerice.cz>

¹⁵² MAJEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848-1948*. Dějiny jednoho nacionalismu. Conditio humana, Brno, 2014, str. 191-196.

Německé strany využívaly svou přítomnost v parlamentu pro neustálé výpady proti republice. Útočily na vládní politiku a ztěžovaly některé legislativní práce. Roku 1920 došlo k další eskalaci česko-německého konfliktu. Velká část Němců, hlavně v severních a západních Čechách (včetně rumburského okresu) a v Opavském Slezsku odmítala rukovat do československé armády, přestože na základě zákona o vojenské službě měli povinnost rukovat. Při odvodech docházelo k incidentům, Němci dávali ostře najevo své nacionalistické přesvědčení. Nacionalistické vášně se přenesly i do ulic, oslavy 28. října se nesly v duchu protiněmeckých nálad, ze strany Čechů docházelo například k bourání pomníků Josefa II., naopak Němci se snažili odstraňovat vše české ve svých městech.¹⁵³

Ovšem již od roku 1921 se začaly projevovat rozpory v německém táboře. Proti sobě stála především sociální demokracie a nacionalisté, kteří se vzájemně kritizovali. Navíc se u Němců začalo projevovat vyčerpání z konfrontací, které proběhly od vzniku republiky. Vliv také měla mezinárodní situace, kdy Československo navázalo korektní vztahy jak s Rakouskem, tak s Německem. To vše oslabovalo německý negativismus.

Příležitostí ke vstupu do vlády se německým stranám stal konflikt mezi československými stranami ohledně ochranných cel na zemědělské výrobky. Aby se prosadila tato ochranná cla, došlo ke spolupráci mezi československými a německými agrárníky. Následoval vznik nového Švehlova kabinetu v říjnu 1926, kdy ve vládě dostali dvě křesla němečtí politici – agrárník Spina a křesťanský sociál Mayr-Harting. Ke spolupráci vedly německé strany pragmatické důvody, využily pouze šance, která by se nemusela opakovat, a dostaly se z izolace. V letech 1927-1928 nastal vrchol aktivismu. Němečtí nacionalisté v té době byli zatlačeni do naprosté opozice. Ovšem dosažením pomyslného vrcholu se německý aktivismus dostal na konec sil, protože vyčerpал možnosti svého fungování. „*Vstup dvou aktivistických stran do vlády ještě neznamenal, že se Němci žijící v ČSR jednou provždy vymanili z vlivu nacionalismu a smířili se s rolí menšiny ve státě.*“¹⁵⁴

Pro německou politiku byl typický její provincionalismus. Souvisí to i s identitou českých Němců, kteří byli vázáni na své území zabírající převážně pohraničí, a to v nich vyvolávalo komplex „uzavřené pevnosti“. Sudetští Němci, jak se později označovali, nebyli však v té době jednotnou skupinou. Etnicky se odlišovali dle oblastí, odkud přišli, tedy z Bavorska,

¹⁵³ KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918-38)*. Nakladatelství R, Praha, 1993, str. 44.

¹⁵⁴ MAJEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848-1948. Dějiny jednoho nacionalismu*. Conditio humana, Brno, 2014, str. 266.

Saska, Slezska a podobně. Primárním pojítkem se nestalo ani rakouské německé ani velkoněmecké, ale jejich soužití a potýkání se s Čechy.¹⁵⁵

3.4 Krize ve 30. letech a jejich projevy na Šluknovsku

Období relativní stability ve druhé polovině 20. let bylo vystřídáno velkou hospodářskou krizí, která znamenala opětovné zhoršení česko-německého soužití a vzrůst nacionalistických nálad. Když se v Německu dostal k moci nacionální socialismus, vyvolalo to u československých Němců znovu touhu po spojení se svými soukmenovci z Říše.

3.4.1 Velká hospodářská krize

Propuknutí velké hospodářské krize se datuje k 24. říjnu 1929, kdy došlo ke krachu na trhu s akciemi na newyorské burze. Díky provázanosti ekonomik ve světě se krize rychle rozšířila z USA do Evropy, Československo nevyjímaje. V Československu se již během celého roku 1929 objevovaly příznaky doznívající konjunktury. Navíc v roce 1931 se k hospodářské krizi přidala i úvěrová krize spojená s krachem dvou významných středoevropských bank. Oproti jiným státům krize v Československu byla hlubší a dlouhodobá. Krize zasáhla všechna odvětví ekonomiky, ale nejvíce byl postižen průmysl a s ním spjatý export. Problémem bylo, že průmysl orientovaný na spotřební zboží a závislý na exportu se koncentroval nejvíce v německém pohraničí, a proto Němci byli krizí výrazněji postiženi než Češi.¹⁵⁶

Důsledkem krize byl obrovský nárůst nezaměstnanosti, větší u Němců než v českém vnitrozemí, protože Němci měli vyšší podíl zaměstnanců v průmyslu. „V roce 1934 v Kraslicích dosáhla nezaměstnanost v rámci Československé republiky rekordní úrovně 36 %, v moravském Šternberku 30 %, v Rumburku 29 %, v Nejdku 25 %, ve Frýdlantu a Bruntálu 23 %, v Lokti a Karlových Varech 21 %.“¹⁵⁷ Krize postihla všechny společenské vrstvy a způsobila zhoršení životních podmínek, rozšířila se podvýživa a chudoba.

3.4.2 Šluknovsko zasažené velkou hospodářskou krizí

Šluknovský výběžek těžil stejně jako zbytek Československa z konjunktury ve druhé polovině dvacátých let, ale následně byl silně postižen velkou hospodářskou krizí. Na Šluknovsku,

¹⁵⁵ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918-1938)* I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). Libri, Praha, 2000, str. 91.

¹⁵⁶ RÁKOSNÍK, Jakub. NOHA, Jiří: *Kapitalismus na kolenou*. Dopad Velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Auditorium s.r.o., Praha, 2012.

¹⁵⁷ MAJEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848-1948*. Dějiny jednoho nacionalismu. Conditio humana, Brno, 2014, str. 287.

stejně jako ve většině německého pohraničí, se nacházel především spotřební průmysl. Odbyt jeho sofistikovaných produktů se při krizi zhroutil jako první. Nastal prudký pokles obrátů podniků, masivní propouštění, některé závody a podniky musely výrazně omezit svoji výrobu, mnoho z nich na počátku třicátých let zaniklo.

V rumburském okrese poklesla zaměstnanost v textilním průmyslu o 40 %. Ještě v roce 1935 zde stále bylo téměř 6 000 nezaměstnaných.¹⁵⁸ Ve Varnsdorfu se do roku 1934 snížil počet zaměstnaných na 6 333 osob a v samotném městě zůstalo pouze 61 továren.¹⁵⁹ V Jiřikově v říjnu 1930 bylo 744 nezaměstnaných, ale na konci roku stoupl počet na 1 530 a o rok později jich bylo přes 2 000. Mezi prvními nezaměstnanými byli především lidé pracující v Sasku.¹⁶⁰

Pro nezaměstnané organizovaly obce veřejně prospěšné stavby, jako byly například stavby silnic, cest a vodovodního zařízení, a pořádaly různé sbírky pro chudé. Na některé projekty přispívalo i ministerstvo sociální péče.¹⁶¹

Zhoršení životních podmínek a ztráta zaměstnání vedla mnoho lidí k radikalizaci. Už od roku 1930 se pořádaly stávky a demonstrace, obvykle organizované komunisty a sociálními demokraty. Protesty pokračovaly až do roku 1935, kdy ještě docházelo k velkým demonstracím a střetům s místními četníky.¹⁶²

K obratu v hospodářském vývoji došlo až kolem poloviny třicátých let. V některých odvětvích průmyslu přichází mírné zlepšení už v roce 1934, ale oživení přichází až s roky 1935-1936.

3.4.3 Politické důsledky hospodářské krize

Hospodářská krize nejen že poznamenala na dlouhou dobu československé hospodářství, ale zároveň připravila živnou půdu pro politickou krizi v česko-německých vztazích. Vedla k všeobecné radikalizaci mas a příklonu k extrémům.

V Československu trvala hospodářská krize déle než v Německu, kde již od roku 1932 docházelo k oživení následovanému dynamickým rozvojem. To působilo na československé Němce, kteří závistivě sledovali, jak se jejich soukmenovci mají na první pohled lépe než oni

¹⁵⁸ SMETANA, Jan: *Rumburk. Město v českém Nizozemí*. Rumburk, 1999, str. 118.

¹⁵⁹ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 263.

¹⁶⁰ KARLÍČEK, Petr a kol. *Jiřikov. Dějiny města*. Jiřikov, 2014, str. 66.

¹⁶¹ BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008, str. 90.

¹⁶² KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu*. Mikulášovice, 2016, str. 165.

sami, a vyvolávalo to v nich touhy po spojení všech Němců v Říši. Propaganda jak nacionalistů, tak přímo nacistů, hlásala, že v Československu jsou Němci úmyslně ničení hospodářskou krizí a stát přilepšuje pouze Čechům.¹⁶³

Došlo k radikalizaci a přeměně strany DNSAP, která využila krizové situace, aby zvýšila svoji aktivitu a navázala užší spolupráci s nacisty v Říši.¹⁶⁴ Kvůli propojení mezi DNSAP a Říší bylo zahájeno trestní řízení proti jejím poslancům. V roce 1933 bylo oficiálně oznámeno rozpuštění DNSAP a o něco později následoval zákaz této strany. V té době ale na politické scéně vzniká nový subjekt – Sudetendeutsche Heimatsfront v čele s předsedou Německého tělocvičného svazu v Československu Konradem Henleinem. Hlavním cílem SHF bylo „zajištění a rozvoj našich národních držav: naší domoviny, našich kulturních institucí, našeho hospodářství a našich pracovních míst.“¹⁶⁵ Vznik Sudetendeutsche Heimatsfront nebyl náhodou, šlo o vytvoření alternativy pro německé negativistické strany, kterým hrozila likvidace. Nebyla to jednotná organizace, existovaly v ní různé zájmové skupiny – nejvýraznější byli „Hakenkreuzleři“ a Kameradschaftsbund. SHF jednak pomohl rozkol na československé scéně, kdy ve vládě se nedokázali shodnout, jaký postoj zaujmout proti tomuto hnutí, jednak Henlein ve svém programu odmítal všenněmecká hesla a snažil se navenek přesvědčit československou politickou scénu, že je loajální republice. Hnutí si začalo systematickou prací budovat pevné pozice, neustále rozšiřovalo své řady, sbíralo informace o odpůrcích i o veškerých poměrech v republice. Sudetendeutsche Heimatsfront se snažila získat pod sebe i jednotlivé německé politické strany. Jediná strana, která se ostře vymezila proti tomuto hnutí a odmítla s jeho členy i jakkoli jednat, byla německá sociální demokracie. Naopak se čím dál víc sbližovala s československou sociální demokracií a pomáhala uprchlým německým antifašistům z Německa.¹⁶⁶

Velkým zlomem byly parlamentní volby z května 1935. Pro sudetoněmeckou stranu¹⁶⁷ hlasovalo 67,17 % německých voličů. Ostatní německé strany utrpěly naprostou porážku.

¹⁶³ KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918-38)*. Nakladatelství R, Praha, 1993, str. 116.

¹⁶⁴ Za tímto účelem vznikl roku 1929 Volkssport, polovojenská organizace podle vzoru SA. Ilegálně propojoval strany NSDAP a DNSAP, zajišťoval kurýrní službu a pašoval letáky NSDAP a SA, brožury a další propagační materiál z Říše. Její činnost byla ovšem sledována československou státní mocí, která se nakonec rozhodla organizaci zastavit a v roce 1932 byla zakázána její činnost.

¹⁶⁵ MAJEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848-1948*. Dějiny jednoho nacionalismu. Conditio humana, Brno, 2014, str. 312.

¹⁶⁶ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918-1938) II. Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Libri, Praha, 2002, str. 209.

¹⁶⁷ Do voleb vstupuje Sudetendeutsche Heimatsfront jako politická strana s novým názvem *Sudetendeutsche Partei, Vorsitzender Konrad Henlein*.

Kdysi silná německá sociální demokracie získala pouze 18,44 % hlasů. Byla to naprostá porážka německého aktivismu.

Vítězství SdP ve volbách roku 1935 mělo ještě jednu rovinu. Strana začala cíleně budovat sudetoněmectví jakožto novou identitu. Českoslovenští Němci, kteří původně byli naprosto různorodí, se začali stávat postupně sudetskými Němci.¹⁶⁸

3.4.4 Politický vývoj na Šluknovsku

Jelikož Šluknovsko bylo silně postiženo hospodářskou krizí, stalo se náchylným k radikálním a extrémistickým proudům. Situace využívali jak komunisté, kteří organizovali stávky, tak nacionalisté, kteří začali opět probouzet protičeské nálady. S nástupem nacismu v Německu se také na Šluknovsku objevují touhy po sjednocení všech Němců, zejména když čeští Němci na Šluknovsku, kteří měli historicky silné vazby na Sasko, viděli dynamický rozvoj, který Německo zažívalo od přelomu roků 1932 a 1933.

Hnutí Sudetendeutsche Heimatsfront vzniklo oficiálně 1. 10. 1933. Ke konci roku vznikají buňky tohoto hnutí v obcích na Šluknovsku, například v Jiříkově, Mikulášovicích, Šluknově, Rumburku, Varnsdorfu. Šluknovsko se během pár měsíců stane jednou z nejsilnějších základů pozdější Sudetendeutsche Partei. V Jiříkově už v únoru 1934 se do SHF přihlásilo 600 osob. Vliv na to nepochybně měla Henleinova návštěva Jiříkova 2. února 1934, kdy po jeho vystoupení vstoupilo do hnutí 120 tamních obyvatel.¹⁶⁹ Ve Varnsdorfu se k hnutí připojilo 3 000 lidí, což z tamní buňky udělalo nejsilnější organizaci SHF na celém sudetoněmeckém území.¹⁷⁰

Na vývoj nálady obyvatel na Šluknovsku měla hodně vliv skutečnost, že tamní obyvatelé vzhledem ke špatné hospodářské situaci hledali práci v sousedním Německu, kam v polovině třicátých let zamířilo mnoho nezaměstnaných šluknovských Němců. Nacistická konjunktura jim nejen poskytla práci, ale zároveň ovlivnila jejich ideje a mnoho Němců bylo nacistickým režimem fascinováno. Z Německa proudila na Šluknovsko i propaganda očerňující Československo – *„Československá republika tak pro značnou část německých nezaměstnaných představovala nejenom národnostní útlak a „české panství“, ale i stát, kde se*

¹⁶⁸ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918-1938) II. Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Libri, Praha, 2002, str. 537-538.

¹⁶⁹ KARLÍČEK, Petr a kol. *Jiřikov. Dějiny města*. Jiřikov, 2014, str. 67.

¹⁷⁰ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 267.

*hladovi a vláda, na rozdíl od sousedů, není schopna efektivně odbourat následky hospodářské krize.*¹⁷¹

Krátce po nástupu Adolfa Hitlera k moci se česká menšina ve Šluknovském výběžku poprvé setkala s projevy nacistické propagandy. 23. října 1933 Hitlerovi obdivovatelé ve Šluknově pomalovali domy a chodníky hákovými kříži.¹⁷²

Před volbami v květnu 1935 Sudetendeutsche Partei nezhálela a na Šluknovsku zahájila mohutnou kampaň. Henlein navštěvoval v rámci agitačních cest většinu obcí na Šluknovsku. Největšímu přivítání se mu dostalo ve Varnsdorfu. Zde se konaly mohutné manifestace na 1. máje a při návštěvě 7. května se jeho vystoupení zúčastnilo 12-14 000 sympatizantů z varnsdorfského okresu. Atmosféru podbarvovalo 2 000 zapálených svíček. V projevu předneseném před tímto shromážděním ostře útočil proti komunistické a sociálně demokratické straně a vyzýval obyvatele, aby odevzdali hlasy SdP, protože jako „*jediná bojuje statečně za jednotu všech Němců v Československé republice*“.¹⁷³ Následující dny zavítal Henlein do Mikulášovic a Šluknova, kde ho přivítalo obdobné množství přívrženců jako ve Varnsdorfu, kteří i přes chladné počasí vydrželi na náměstích do večerních hodin a vyprovázeli ho typickým „Heil-Rufen“.¹⁷⁴

Parlamentní volby vyhrála s nedostižným náskokem Henleinova strana. V Dolní Poustevně získala více než 2/3 hlasů, v Jiříkově obdržela 3008 hlasů (oproti sociální demokracii, která získala pouze 76), v Mikulášovicích a Rumburku absolutní většinu hlasů a ve Varnsdorfu jednoznačně zvítězila s 8983 hlasy oproti 1974 hlasů sociální demokracie.¹⁷⁵

I přes výraznou podporu nacionalistické, respektive nacistické politiky, se na Šluknovsku objevovaly sympatie k republice. Například v Jiříkově roku 1934 při oslavách 28. 10. „*Poprvé za celou dobu trvání československé republiky uctila většina zdejšího německého obyvatelstva tento významný den hromadným vyvěšením praporů ve státních barvách.*“¹⁷⁶ Šluknovsko také díky své geografické poloze sloužilo jako úniková cesta pro německé antifašisty, kteří prchali z Říše před režimem. Protože hranice je v této oblasti velmi členitá, nacházela se zde řada

¹⁷¹ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 167.

¹⁷² MAREK, Jindřich: *Hraničářská kalvárie*. Svět křídel, Cheb, 2004, str. 14.

¹⁷³ *Bekanntnis unter freiem Himmel. Konrad Henleins zweiter Besuch in Warnsdorf*. In Abwehr. Nationales Tagsblatt für die Deutschen in Böhmen, 9. 5. 1935. Muzeum Varnsdorf.

¹⁷⁴ *Henlein in Nixdorf und Schluckenau*. In Abwehr. Nationales Tagsblatt für die Deutschen in Böhmen, 10. 5. 1935. Muzeum Varnsdorf.

¹⁷⁵ Abwehr. Nationales Tagsblatt für die Deutschen in Böhmen, 21. 5. 1935. Muzeum Varnsdorf.

¹⁷⁶ KARLÍČEK, Petr a kol. *Jiříkov*. Dějiny města. Jiříkov, 2014, str. 67.

míst, která byla nedostatečně hlídána, a tudíž jimi mohli antifašisté prchnout přes hranice do Československa. Přestože na Šluknovsku byla silná podpora nacionalistů, našlo se i mnoho lidí, kteří ochotně pomáhali uprchlým antifašistům.¹⁷⁷

3.5 Shrnutí

Život obyvatel šluknovského regionu se po vzniku Československa změnil. Po čtyřech letech válečných útrap obyvatelé regionu museli přijmout nejen fakt porážky německé a rakouské říše Dohodovými mocnostmi, ale též nové státoprávní uspořádání na svém území. Přesto se s německou důkladností pustili do rekonstrukce všech sfér života. Po překonání poválečné krize region opět začal nabírat na ekonomické síle, místní podniky jednak navázaly na tradiční obory v regionu a jednak, zejména pod vlivem inovací ze sousedního Německa a s využitím německého kapitálu, se zde začaly objevovat sofistikovanější výroby ať již v oblasti strojírenství, dopravy nebo elektrotechniky.

Se zlepšováním hospodářské situace se zlepšovala i nálada obyvatel regionu a život se postupně vracel do starých kolejí. O co méně času museli obyvatelé věnovat zajištění základních potřeb, o to více ho opět věnovali spolkovým a rekreačním činnostem. Bohužel, velká hospodářská krize z přelomu 20. a 30. let tento trend přibrzdila a změna nálad obyvatel se odrazila i ve změně přístupu jejich politické reprezentace.

Politika německých stran prošla ve 20. letech specifickým vývojem, přičemž dominantním faktorem, ovlivňujícím tento vývoj, byla frustrace ze ztráty mocenského monopolu a ze sestupu z pozice privilegované vrstvy do pozice nechtěné menšiny. Odmítáním jednání od samého počátku o nalezení alespoň nějakého *modus vivendi* soužití s Čechy v jednom, jejich českém státě, se německá politická reprezentace stavěla do negativistické role. Únava z několik let trvajících politických potyček s českou reprezentací, a naopak zlepšující se hospodářská situace, kterou nejvíce pocítili právě Němci, a obzvláště ve šluknovském regionu, znamenala, že čeští Němci v následujících volbách podpořili politiky, kteří projevovali snahu nalézat kompromisy. Výsledkem byl vstup německých politiků do vlády. Bohužel toto období mělo krátké trvání a příchod hospodářské krize na konci 20. let spojený s poklesem životní úrovně přinesl přeskupení sil v německém politickém táboře. A po obrovském vzestupu nacionálního socialismu v Německu se nacionalistická vlna přelila i do Československa.

¹⁷⁷ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 267.

4. Cesta k Mnichovu a průběh roku 1938 na Šluknovsku

4.1. Vývoj v letech 1935-1938

4.1.1 Úspěch SdP ve volbách 1935

Parlamentní volby v Československu v roce 1935 jen potvrdily obrat v myšlení československých Němců a znamenaly zdrcující porážku pro aktivistické strany. Nespokojenost s dosavadním celkovým vývojem v rámci republiky přinesla SdP 1 249 530 hlasů, což byl stranický zisk v celé ČSR.¹⁷⁸

Na základě pověření prezidenta Masaryka sestavil svojí třetí vládu Jan Malypetr. Konrad Henlein vznesl požadavek na zahrnutí SdP do vládní koalice, protože chtěl definitivně odstavit aktivistické strany od politického vlivu. Naopak československé strany, dokonce na čas ve spojení i s komunisty, vyvíjely maximální úsilí, aby udržely aktivistické strany ve vládě. Jan Malypetr nominoval Ludwiga Czecha za DSAP (ministr zdravotnictví) a Franze Spinnu za BDL (bez portfeje).¹⁷⁹

Upřednostnění aktivistických stran vedlo pouze k další radikalizaci SdP v následujících letech. Jednou z jejích priorit byla totální eliminace německého aktivismu, který byl překážkou v naplnění dosud umě skrývaného cíle – vyčištění německého území od slovanského živlu a jeho následné připojení k Německé říši. DSAP, která se v minulé dekádě těšila největší podpoře československých Němců, zůstávala jediným vážnějším rivalem SdP. Proti vedení DSAP, které si plně neuvědomovalo rozsah hrozícího nebezpečí, se v druhé polovině 30. let zformovala opozice vedená Wenzlem Jakschem,¹⁸⁰ který správně rozpoznal sílí velkoněmecké sympatie u československých Němců. Varováním se pro DSAP stal osud sesterských sociálně demokratických stran v Rakousku a v Německu, které byly zakázány, a mnoho jejich členů bylo perzekuováno. Rostoucí počet Němců a Rakušanů, kteří museli uprchnout do Československa kvůli svým politickým názorům, byl jasným mementem.

¹⁷⁸ BRANDES, Detlef: *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*. Argo, Praha, 2012, str. 20.

¹⁷⁹ BRÜGEL, Johann Wolfgang: *Češi a Němci 1918-1938*. Academia, Praha, 2006, str. 369.

¹⁸⁰ Wenzel Jaksch zformuloval svůj program tak, aby oslovil co nejširší část německého elektorátu, jeho základním požadavkem bylo uznání Němců jako druhého státního národa se zdůvodněním, že vzhledem k počtu, hospodářské síle a kulturní vyspělosti na Němce nelze pohlížet jako na běžnou etnickou menšinu. Přesto zůstal zastáncem (novo)aktivismu.

4.1.2 Únorová dohoda

Po svém nástupu do funkce prezidenta republiky v prosinci 1935 Dr. Edvard Beneš vykonával několik cest do německých etnických oblastí, kde na jedné straně ve svých projevech přiznával, že se vlády dopouštěly chyb ve vztahu k Němcům, ale zároveň apeloval na zachování věrnosti demokracii. Přitom naznačoval možnosti hospodářské pomoci pohraničním oblastem reformy správního systému. Zásadně proti byl ale v otázce autonomie německých oblastí, jeho představy se ubíraly směrem k větší regionalizaci v rámci jednotného státu.¹⁸¹

Prezident a vláda se snažili nalézt kompromis s aktivistickými stranami vytvořit společný národnostní akční program. Na společném jednání koaličních českých a německých aktivistických stran 27. ledna 1937 byly německou stranou premiérovi předány požadavky, které měly zlepšit situaci Němců, zejména v pohraničních oblastech. Obava z rostoucího vlivu SdP přiměla československou vládu většinu požadavků akceptovat. Jednalo se o větší míru státních zakázek přidělovaných sudetoněmeckým podnikům z důvodu vysoké nezaměstnanosti, o zásadu proporčního etnického zastoupení ve veřejné službě, o zvýšenou podporu ochrany dětí a mládeže formou podpory německých kulturních zařízení, a v neposlední řadě přizpůsobení jazykových zkoušek dané činnosti a dvojjazyčnou komunikaci dle daných potřeb obyvatel, zejména v menších obcích. 18. února 1937 byla tato jednání stvrzena a vešla ve známost jako „Únorová dohoda“. Dohoda měla napomoci ke zlepšení napjatých vztahů mezi Němci a Čechy, ale v praxi se její naplnění nedařilo.¹⁸²

4.1.3 Vzestup SdP

Poslední vzepětí aktivistických stran v druhé polovině 30. let bylo mimo jiné i důsledkem krize SdP. Strana se musela vypořádat s nejednotou panující ve vlastních řadách. Jednou z hlavních příčin byl myšlenkový proud nazvaný spannismus¹⁸³, který byl konkurencí vůči upevňujícímu se nacionálnímu socialismu. Spannismus měl přívržence zejména v bývalých členech Kameradschaftsbundu. Tuto ideologii zpočátku vyznával i sám Konrad Henlein, ale

¹⁸¹ KUKLÍK, Jan. NĚMEČEK, Jan. ŠEBEK, Jaroslav. *Dlouhé stíny Mnichova*. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo. Auditorium, Praha, 2011, str. 20.

¹⁸² BRANDES, Detlef: *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*. Argo, Praha, 2012, str. 36-38.

¹⁸³ **Spannismus** byla ideologie rakouského sociologa Othmara Spanna, založená na totální kritice demokracie a individualismu, a na adoraci stavovského korporátního státu. Jeho přívrženci usilovali o německou politickou hegemonii v Československu, dosaženou demokratickými prostředky, ale při zachování existence Československého státu.

po intervencích z říše se nacionálním socialistům povedlo postupně eliminovat čelní spannovce a od roku 1938 bylo vedení SdP v rukách nacionálních socialistů.

Od léta 1936 je již zřetelný posun v politice SdP, zejména její vyostřený postoj vůči republice. Henlein, podporovaný samotným Hitlerem, začal stupňovat tlak na československou politickou reprezentaci. Již 21. 6. 1936 na sjezdu SdP v Chebu vyslovil důrazné požadavky na nedotknutelnost hranic „uzavřené oblasti německého osídlení“, vystěhování všech Čechů z těchto oblastí a na ústavní zakotvení statutu zvláštního právního subjektu pro německou Volksgruppe. Zároveň apeloval na československou vládu, aby revidovala svoji zahraniční politiku, zejména v postoji k Třetí říši. Nová strategie v politice SdP, v tu dobu již jednoznačně koordinovaná s Třetí říší, měla za cíl přenést sudetoněmeckou otázku na mezinárodní fórum a zde zdiskreditovat Československou republiku.¹⁸⁴

Tato dvojí hra SdP, kdy jednání o statutu německé menšiny bylo pouhým krycím manévrem, směřovala již zcela bezostyšně k vyvolání mezinárodní krize, během které bude německé pohraničí odděleno od Československa a státnost Československa bude zničena.

4.1.4 Vyvrcholení událostí v roce 1938

Přelomový rok 1938 může být charakterizován jako sled rychle po sobě jdoucích událostí, které skončily podpisem Mnichovské dohody a odtržením pohraničí od Československé republiky.

20. února 1938 přednesl v říšském sněmu Adolf Hitler projev, v němž označil „...přebudování Německa a převýchovu německého národa podle nacionálně socialistických principů za ukončené. Proto nastal čas, usoudil, aby říše převzala odpovědnost za „10 milionů Němců ve dvou sousedních státech“.¹⁸⁵ Tento projev byl veřejným vyhlášením toho, co dosud bylo pouze tajně zaznamenáno v protokolu pořízeném plukovníkem Hossbachem při jednání 5. 11. 1937.

První přišlo na řadu Rakousko, 12. března 1938 překročilo státní hranici 65 tisíc příslušníků Wehrmachtu, kteří zde byli spontánně vítáni. Po Anschlussu Rakouska nenávist sudetských Němců k Československé republice zesílila. A těž posílila pozice SdP. 17. března vyzval Henlein všechny sudetské Němce ke vstupu do SdP. V rámci tzv. agitačního týdne tisíce

¹⁸⁴ MAJEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848-1948*. Dějiny jednoho nacionalismu. Conditio humana, Brno, 2014, str. 340-341.

¹⁸⁵ Kolektiv autorů: *Rozumět dějinám*. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948. Gallery, Praha, 2002, str. 103.

agitátorů při cestách od domu k domu přesvědčovali Němce, aby se „zařadili do velké politické fronty sudetských Němců“. Kde neuspěli s apelem na vlastenecké city, tam přišly na řadu výhrůžky. Členství v SdP bylo předkládáno jako podmínka pro možnost nalézt práci v sousedních říšských zemích (Sasko, Bavorsko), nečleny strany čekalo sociální a ekonomické vyloučení. Výsledkem agresivní agitace bylo dobrovolné podřízení spolků¹⁸⁶ a nemarxistických stran SdP.¹⁸⁷ O hospodářském útisku těch, kteří nebyli členy SdP, pojednává například zpráva od senátora R. Bergmanna ze 7. 6. 1938, kde je uveden seznam podniků, ve kterých dochází k šikaně.¹⁸⁸

Po obsazení Rakouska zaměřil Hitler svoji pozornost na ČSR. Henlein dostal od Hitlera přímé pokyny, aby jeho strana kladla československé vládě nepřijatelné podmínky. Tato politika měla vytvářet neustále napětí a podávat tak pro západní státy obraz, že situace pro Němce v ČSR je neúnosná. V dubnu 1938 na sjezdu SdP v Karlových Varech vznikly tzv. Karlovarské požadavky.¹⁸⁹ Československá vláda i prezident Beneš se snažili útokům ze strany SdP čelit jednáními a pokusy o kompromis. Nakonec českoslovenští představitelé přišli s návrhem na změnu charakteru státu a vytvořením národnostního statutu, čímž by částečně akceptovali požadavky SdP.

Do vývoje však zasáhla květnová krize. Při oslavách prvního máje se v Sudetech začala situace opět radikalizovat, protože německé oslavy se nesly v duchu pronacistických manifestací. V tu dobu již Hitler počítal s přímým útokem na Československo, a to na základě směrnice Fall Grün. Hitler chtěl zajistit, aby vina za případný konflikt byla svalena na ČSR. K tomuto účelu byly vytvořeny a vycvičeny oddíly dobrovolníků Sudetendeutsche Freikorps, jejichž úkolem bylo vyprovokovat nepokoje v československém pohraničí. Československo v reakci na tyto nepokoje a vzhledem ke zprávám, že se německé jednotky daly do pohybu směrem k československým hranicím, vyhlásilo částečnou mobilizaci. Hitler ovšem své divize zastavil, a tak se mu do ruky dostal argument, že vojska dala do pohybu Praha.

Z mezinárodního hlediska se situace pro ČSR stávala téměř neřešitelnou, ale na vnitropolitické scéně se pokoušeli českoslovenští politici o neustálé jednání se

¹⁸⁶ Národní spolky, např. Svaz Němců, Německý kulturní svaz, Německý tělocvičný svaz, Ústřední svaz hasičstva a záchranných sborů a mnoho dalších se sdružily pod nově vzniklý zastřešující Sudetoněmecký svaz a též se plně podřídily SdP.

¹⁸⁷ BRANDES, Detlef: *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*. Argo, Praha, 2012, str. 63-82.

¹⁸⁸ VÚA – VHA, fond MNO-HŠ 1. Odděl. Organizační, inv. č. 5912, karton 233, *Zpráva Bergmanna o poměrech v severním pohraničí*.

¹⁸⁹ V programu byl mimo jiné požadavek na zrovnoprávnění německé Volksgruppe s českým národem či právo na přihlášení se k německému a k německému světovému názoru.

sudetoněmeckými politiky a o nalezení kompromisu. SdP však měla jen pokračovat ve hře na nesplnitelné požadavky a jednání co nejvíce vyhrocovat.

Krise v pohraničí vyvrcholila v září 1938, kdy na mnoha místech německojazyčného území vypuklo povstání. Jeho spouštěčem byl Hitlerův projev přednesený v Norimberku dne 12. září 1938. O týden později, tedy 19. září, byla prezidentu Benešovi předána britsko-francouzská nota, ve které byl požadavek na odstoupení pohraničí Říši. Přestože Československo 23. září vyhlásilo mobilizaci a povedlo se mu získat kontrolu nad většinou pohraničí, mezinárodní dějství se už odvíjelo primárně od jednání mezi Hitlerem a Chamberlainem, která nakonec vyústila v Mnichovskou dohodu.¹⁹⁰

4.2 Šluknovský region v roce 1938

Jak bylo již zmíněno v předchozí kapitole, na Šluknovsku měla SdP jednu z nejsilnějších pozic v celém pohraničí. Jedinými protivníky Henleinovy strany byli němečtí sociální demokraté a komunisté, kteří se dostali do naprosté defenzivy. Přesto neutekli do vnitrozemí, dál zůstávali v rodném kraji, a dokonce někteří z nich našli i odvahu narušovat některá henleinovská shromáždění.

Šluknovský region se teprve ke konci 30. let dostával pomalu z hospodářské krize. Sice některá odvětví průmyslu zažívala mírné oživení od přelomu let 1934-1935, ale mnoho oborů se z krize vzpamatovalo až po roce 1936. Navíc s rostoucím neklidem v pohraničí silně utrpěl turismus, který byl důležitý pro tamní oblast. V roce 1938 severní Čechy postihly menší epidemie a špatná úroda.¹⁹¹

4.2.1 Vojské opevnění a Šluknovský výběžek

Vzhledem k vyostřujícím se vztahům mezi Československem a Říší po nástupu nacistů k moci, respektive kvůli nepřátelsky naladěným sousedům, začala republika budovat opevnění na obranu hranic. Výstavba opevnění započala už v roce 1935.

V samotném Šluknovském výběžku se ovšem nestavěly pevnostní objekty. Hlavní pevnostní linie v Lužických horách se táhla od Dolského Mlýna a Srbské Kamenice, kolem obce Studený, přes vrch Křížový Buk, kolem železniční stanice v Jedlové k Nové Huti. Linie dále

¹⁹⁰ KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918-38)*. Nakladatelství R, Praha, 1993, str. 171-203.

¹⁹¹ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 169-170.

pokračovala kolem Nového Boru, Cvikova, Jablonného v Podještědí až ke státní hranici. Někdy se části opevnění u Šluknovského výběžku mezi Chříbskou a Dolním Podlužím říkalo Schöberlinie, dle hory Schöber jako nejvyššího bodu tohoto úseku. Pevnostní systém byl tvořen objekty lehkého opevnění vzor 37, tzv. „řopíky“, doplněné o protipěchotní a protitankové překážky.¹⁹²

Samotný výběžek nebyl opevněn z důvodu jeho geografické polohy. Ta byla strategicky nevýhodná, protože šluknovský region byl ze tří stran obklopen nepřátelským územím. V případě bojů v této oblasti hrozilo československým složkám obklíčení, k čemuž došlo v září 1938.

Obrázek 7: Linie opevnění u Šluknovského výběžku¹⁹³

Ve výběžku sídlila v Rumburku od roku 1921 stálá posádka tvořená III/42 praporem československé armády. Pro službu na hlavní opevňovací linii byly vybrány dva prapory tereziánského 42. pěšího pluku. Na konci února 1938 vznikl v Terezíně pro obranu opevnění

¹⁹² HAMÁK, Bedřich. BERAN, František: *Šluknovský výběžek. Přípravy obrany severních Čech v letech 1937-1938*. FORT print, Dvůr Králové nad Labem, 2001, str. 3

¹⁹³ <http://www.luzicke-hory.cz/mista/mp/00/opec.gif>, 27. 12. 2018

speciální útvar Strážní prapor XXII.¹⁹⁴ Tento prapor byl umístěn ještě spolu s muži z praporu č. XXIII. především v obcích Markvartice, Röhrsdorf (dnes Svor u České Lípy) a v Rynolticích.¹⁹⁵

Ostrahu hranice a potažmo zajištění bezpečnosti v regionu měla na starosti Finanční stráž. Tato instituce existovala již od roku 1842 a Československá republika ji při svém vzniku přezvala v plném rozsahu. Ve Šluknovském výběžku se nacházelo 10 % z celkového počtu 137 celních úřadů ČSR. Službu těchto úřadů zajišťovalo 6 inspektorátů FS (Zeidler, Hainspach, Šluknov, Filipov, Rumburk a Varnsdorf), které řídily celkem 21 oddělení. Nicméně početně se jednalo pouze o 101 mužů střežící velmi členitou hranici. To byl jeden z důvodů, proč v roce 1936 byla zřízena vládním nařízením č. 270/1936 Sb.¹⁹⁶ Stráž obrany státu, bezpečnostní sbor, jehož páteř tvořili příslušníci FS a četnictva. Tyto sbory byly doplňovány dalšími posilami z řad železničářů, dobrovolníků a záložníků armády.¹⁹⁷

4.2.2 Šluknovsko před zářím 1938

Šluknovský výběžek taktéž zachvátila vlna oslav 1. máje, která se nesla v duchu pronacistických manifestací. Ve všech městech byla vyvěšena nacistická výzdoba a pořádala se velká shromáždění přívrženců SdP. Ve Varnsdorfu se na oslavy „Dne práce“ sešlo na 12 000 obyvatel. SdP neponechala nic náhodě, a tak, aby podpořila účast na manifestacích, honorovala vlastní účastníky peněžitými odměnami. 1. máj byl slaven i antifašisty, ale jejich oslavy se nesly ve skromnějším duchu.

V rámci květnové krize, kdy Československo vyhlásilo částečnou mobilizaci 20. 5., byli povoláni záložníci pro obranu opevnění a pro zabezpečení státních hranic byly vyslány jednotky Stráže obrany státu (SOS). Na Šluknovsku sloužily tyto jednotky jako předsunutá stráž před hlavní linií opevnění. 21. května byla pro tyto jednotky vyhlášena pohotovost.¹⁹⁸

¹⁹⁴ HAMÁK, Bedřich. BERAN, František: *Šluknovský výběžek. Přípravy obrany severních Čech v letech 1937-1938*. FORT print, Dvůr Králové nad Labem, 2001, str. 39.

¹⁹⁵ VÚA – VHA, fond MNO-HŠ 1. Odděl. Organizační, inv. č. 6469, karton 252, *Strážní prapor XXII*.

¹⁹⁶ Stejnopis sbírky zákonů a nařízení státu československého, ročník 1936. Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1936.html> Dne 7. 4. 2019

¹⁹⁷ BENŠ, Jaroslav: *Finanční stráž Československa 1918-1938*. FORT print, Dvůr Králové n/ L, 2005, str. 8

¹⁹⁸ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-1, zpráva FS Rumburk.

Již od začátku května probíhaly v mnoha obcích otevřené německé provokace, také docházelo k ilegálním přechodům hranice – mladí muži z obcí přebíhali do Německa za účelem vojenského výcviku, pašování zbraní a přenosu informací a příkazů z Říše.¹⁹⁹

Ke konci května, kdy ještě doznívala krize, se na Šluknovsku konaly obecní volby. Jednalo se o poslední obecní volby, které byly vyhlášeny na území prvorepublikového Československa. Vítězem se stala SdP, která získala přes 90 % odevzdaných hlasů v okresech. Tím se politická správa na celém území Šluknovského výběžku dostala do rukou politiků z SdP.²⁰⁰

Na konci srpna projížděl Šluknovskem sám Konrad Henlein. 26. srpna navštívil město Mikulášovice, kde ho očekávaly stovky lidí. „*Domy na hlavní ulici byly slavnostně vyzdobeny a osvětleny, na náměstí před kostelem se shromáždili všichni představitelé města. Po pozdravu místního vedoucího Alfreda Zabela, představitelů města a úředníků, pokračoval Konrád Henlein v cestě do Vilémova.*“²⁰¹ Navečer 26. 8. navštívil Henlein Varnsdorf, který byl na jeho počest taktéž vyzdoben, a obyvatelé Varnsdorfu ho ve svém městě velmi srdečně přivítali.²⁰² O den později navečer projížděl Henlein Rumburkem, který byl na jeho počest slavnostně osvětlen. Cílem jeho cesty byla Tokaň u Doubice, kde se měl setkat s britským lordem Runcimanem. Toho sem pozval Ulrich Kinský, který byl majitelem českokamenického velkostatku.²⁰³ Následně Konrad Henlein spolu s lordem Runcimanem odjeli do Teplic, kde pokračovali v jednání o situaci sudetských Němců.²⁰⁴

4.2.3 Povstání henleinovců na Šluknovsku

V září panovala napjatá situace v celém výběžku. Rozmáhal se teror proti antifašistům. Začaly se množit nelegální přechody přes hranice, protože mnoho Němců utíkalo, aby nemuseli rukovat do československé armády. Ale uprchlictví z Československa nebylo novým jevem. Již v lednu 1938 byly v Německu z utečenců organizovány a cvičeny ozbrojené útvary.

¹⁹⁹ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-2, zpráva FS Königswalde.

²⁰⁰ CVRK, František: *Události podzimu 1938 ve Šluknovském výběžku*. In: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska. Roč. 8, č. 4, 1998, str. 43-44.

²⁰¹ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 170.

²⁰² *Konrad Henlein Freitag abends in Warnsdorf*. In Abwehr. Nationales Tagsblatt für die Deutschen in Böhmen, 27. 8. 1938. Muzeum Varnsdorf

²⁰³ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 124.

²⁰⁴ *Im Glauben und Vertrauen in den Endkampf! Der Führer des Sudetendeutschstums bei Lord Runciman*. In Abwehr. Nationales Tagsblatt für die Deutschen in Böhmen, 30. 8. 1938. Muzeum Varnsdorf

Jedním z míst koncentrace sudetských Němců byl Saubernitz u Budyšina. Tyto jednotky měly být později využity při „osvobození Sudet“.²⁰⁵

V Rumburku 11. 9. byla zorganizována českými a německými antifašisty přednáška na téma „*Demokracie a stát*“. Svolal ji český obchodník Hynek Vágner. Shromáždění ale bylo přerušeno skupinou asi 500 henleinovců, kteří se pokusili dostat na místo konání – do sálu v budově „Střelnice“. Setkání následně pokračovalo na jiném místě, ale došlo k dalším potyčkám s henleinovci, kteří pak pochodovali demonstrativně celým Rumburkem a křičeli nacistická hesla.²⁰⁶

Impulzem pro vypuknutí záříjového povstání byl Hitlerův projev ze dne 12. 9. Obce i města v německém pohraničí byla v tu dobu vylidněna, protože většina Němců poslouchala Hitlerovu řeč přenášenou rozhlasem. Vůdcova štvavá řeč, ve které zdůrazňoval podporu henleinovcům a slíbil jim i případnou vojenskou pomoc, zapůsobila velmi silně na nacistické přívržence. Ještě téhož dne vypukly na Šluknovsku nepokoje a demonstrace. Němečtí obyvatelé si na finanční stráž hlídkující na hranicích vynucovali volný odchod do Německa. Docházelo k výtržnostem a byly provedeny první útoky proti Čechům a Židům. Henleinovci také začali provádět první sabotáže, například přerušování telefonických linek.²⁰⁷ V noci ze 12. na 13. září 1938 propukly nepokoje v Rumburku, fanatičtí Němci ničili obchody a zapálili sklad dřeva na pile u rumburského nádraží.²⁰⁸

V Mikulášovicích se v noci ze 13. na 14. září uskutečnil velký protestní průvod. „*I přes nepříznivé okolnosti vyrostl počet účastníků až na 1500 osob. Účastníci, muži, ženy a sudetoněmecká mládež, pochodovali ve čtyřstupech z centra až do šestého okrsku a odtud zase do okrsku prvního. Pochodující pozdravili před školní budovou různým voláním „Sieg Heil“ okresního vedoucího Dr. Naseho. Nato celý velký průvod dorazil krátce před půl jednou ráno na náměstíčko u kostela. Znovu se touto pamětihodnou nocí rozezněly kostelní zvony. Všichni účastníci si nadšeně zapěli národní písně, aby se posléze bez incidentů a v klidu a pořádku celé shromáždění rozešlo. Četníky tu noc nebylo nikde vidět.*“²⁰⁹

²⁰⁵ CVRK, František: *Události podzimu 1938 ve Šluknovském výběžku*. In: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčína a Šluknovska. Roč. 8, č. 4, 1998, str. 47.

²⁰⁶ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 124.

²⁰⁷ CVRK, František: *Události podzimu 1938 ve Šluknovském výběžku*. In: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčína a Šluknovska. Roč. 8, č. 4, 1998, str. 45.

²⁰⁸ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-1, zpráva FS Rumburk.

²⁰⁹ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 171.

Dne 14. září vyhlásil Svaz pro průmysl generální stávku v celém Šluknovském výběžku. Jediná továrna, která výzvy neuposlechla, byla „Plauertka“²¹⁰ ve Varnsdorfu, která byla stále ovládána komunisty a sociálními demokraty. Z továren, kde měli hlavní slovo henleinovci, byli propuštěni čeští zaměstnanci a antifašisté. V Rumburku toho dne vypukly výtržnosti, které musely být potlačeny vojáky československé armády. Henleinovci se pokusili neúspěšně zapálit pilu u nádraží a o pumový atentát na pořádkového velitele.²¹¹

15. září byl v Německu oficiálně založen Sudetendeutsche Freikorps. Velením jednotky, která měla působit na Šluknovsku, byl pověřen Franz May, původně poslanec za SdP. Úkolem Freikorpsu bylo narušovat klid na hranicích a provádět teroristické akce ve spolupráci s tzv. ordnery, kteří zůstali doma. Ti byli organizováni v oddílech Freiwilliger Schutzdienst. Docházelo k útokům na úřady, přerušovala se komunikační spojení a k přestřelkám s československou ozbrojenou mocí. V Horní Poustevně museli četníci rozehnat velkou pronacistickou demonstraci, na které účastníci nesli prapory s hákovým křížem a zpívali nacistické písně. V Rumburku vyvolávalo přibližně 2 000 henleinovců nepokoje. Pokusili se o obsazení dělnické pekárny, kterou bránili němečtí antifašisté. Klid ve městě byl nastolen až po povolání posil četníků z České Lípy a Liberce. Československá vláda, aby zamezila dalšímu zhoršení již tak kritické situace, vyhlásila ve všech třech okresech na Šluknovsku stanné právo.²¹²

Pro obranu Šluknovského výběžku byl povolán prapor SOS z Liberce, jehož velitelem byl podplukovník pěchoty František Krlíš. Velitelství rot tohoto praporu se nacházela v Lipové, Rumburku a Varnsdorfu. S ostrahou jim měly vypomáhat i dvě roty praporu SOS Litoměřice, které byly umístěny do Krásné Lípy a Jetřichovic.²¹³

S hlídkami a udržováním pořádku pomáhaly československým složkám jednotky zvané Republikanische Wehr. Byla to polovojská organizace sestavená z německých antifašistů. Vznikla původně jako Rote Wehr neboli pořádková jednotka DSAP v druhé polovině 20. let. Název Republikanische Wehr dostala až v roce 1935. V roce 1938 jednotky RW přísahaly věrnost Československé republice a byly zásobovány československou armádou.²¹⁴

²¹⁰ Strojírenské závody, pobočka drážďanské firmy Arno Plauert

²¹¹ MAREK, Jindřich: *Hraničářská kalvárie*. Svět křídel, Cheb, 2004., str. 39.

²¹² CVRK, František: *Události podzimu 1938 ve Šluknovském výběžku*. In: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska. Roč. 8, č. 4, 1998, str. 47.

²¹³ HAMÁK, Bedřich. BERAN, František: *Šluknovský výběžek*. Přípravy obrany severních Čech v letech 1937-1938. FORT print, Dvůr Králové nad Labem, 2001, str. 63

²¹⁴ <https://www.vojsko.net/index.php/ceskoslovensko/2918-rote-wehr-republikanische-wehr>, 2.1.2019

Kvůli neustále se vyostřující se situaci započala 20. září evakuace rodin českých státních zaměstnanců. Taktéž němečtí antifašisté začali posílat své rodinné příslušníky do českého vnitrozemí. Zároveň ten den svaz německých průmyslníků vyhlásil ve Varnsdorfu, Rumburku, Krásné Lípě a dalších průmyslových městech na severu Čech opět stávkou.²¹⁵

Následujícího dne československá vláda oznámila, že na radu spojenců přijme požadavky Německa ohledně odstoupení rozsáhlých oblastí pohraničí. To vyvolalo další pronacistické demonstrace ve všech obcích Šluknovska a stalo se také podnětem k vygradování akcí během povstání.

Vrcholem povstání se staly události 22. září, kdy došlo k útokům po celém šluknovském regionu. I přes československou mobilizaci 23. září a několik akcí československé armády, výběžek zůstal pod kontrolou henleinovců a říšských Němců a Mnichovská dohoda pouze potvrdila panující statut quo.

V hraničním šluknovském okrese byla zřízena 4 bojová družstva SOS, definovaná jako Oddělení finanční stráže: OFS Königswalde (Království), OFS Fukov, OFS Rožany, OFS Šluknov. Tato čtyři oddělení tvořila šluknovskou četou SOS, čítající celkem 66 mužů, z toho 42 příslušníků Finanční stráže. Zbytek tvořili dobrovolníci z českých státních zaměstnanců, z řad německých sociálních demokratů a vojáci ze 4. pěšího pluku. Šluknovská četa byla součástí praporu SOS Liberec, který čítal celkem 1 848 mužů.²¹⁶

Oddělení Finanční stráže v Rožanech tvořilo družstvo SOS o síle 11 mužů, velel jim vrchní respicient Václav Louda a jeho zástupcem byl vrchní respicient Václav Procházka. Měli za úkol střežit mosty a státní hranici. 22. září 1938 byl Šluknovský výběžek přepaden oddíly SA a SS, doprovázenými místními ordnery a příslušníky Sudetendeutsche Freikorps. Třem mužům, resp. FS Antonínu Brechlerovi, dozorci Františku Klímovi a pom. dozorci Josefu Polákovi se podařilo ustoupit ke šluknovskému družstvu, ostatní byli zajati a odvezeni do Bautzen a později do Magdeburgu. Do Československa se vrátili po propuštění 19. října 1938. V poválečném hlášení Inspektorátu FS ve Šluknově vrchní respicient Procházka uvádí, že v oné době „...bylo smýšlení místního obyvatelstva silně nebo s nacismem sympatizující a nám v každém směru nepřátelské, což se vybíjelo v tom směru, že se chápali všech příležitostí, aby nám službu co nejvíce ztížili.“²¹⁷

²¹⁵ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-1, zpráva FS Horní Jindřichov.

²¹⁶ MAREK, Jindřich. BENEŠ, Jaroslav: *Šluknovská zrada*. FORT print, Dvůr Králové nad Labem, 2006, str. 5.

²¹⁷ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-2, zpráva FS Horní Rožany.

Přímo ve Šluknově působilo družstvo SOS o síle 15 mužů (9 příslušníků FS a 6 vojáků), kteří byli rozděleni do dvou hlídek. Jejich stanoviště byla pravidelně terčem útoků místních ordnerů. Vedle toho byla ve Šluknově četnická stanice, posílená o četnický pohotovostní oddíl ze Slovenska o síle 61 mužů.

Po Hitlerově štvavém projevu se ve městě rozezvučely tovární sirény, Němci vyšli do ulic a skandovali nacistická hesla jako: „Ein Volk, ein Reich, ein Führer“ či „Sieg Heil“ a podobně. Tyto manifestace probíhaly až do 22. září a českoslovenští občané bez ozbrojeného doprovodu se již nemohli objevit ve Šluknově na ulici. 22. září 1938 v poledních hodinách se ve městě objevily první uniformy SA. Okresní hejtman dr. Machek nařídil neklást odpor, a tak byli tamní četníci odzbrojeni. Asi 200 Němců, se zbraněmi ukořistěnými četníkům a spolu s nimi ordneři z Velkého Šenova a Zeidleru, kteří již byli vyzbrojeni německými vojenskými puškami, obklíčili kolem 16:15 hlídku SOS u rybníka Bochteich na silnici mezi Šluknovem a Rumburkem. Hlídka byla donucena deaktivovat nálože na střeženém mostě a poté byli zajati a odvezeni do Budyšina a posléze do Magdeburgu. Druhá hlídka na Židovském vrchu naopak dala najevo, že se bude bránit, pokud bude napadena, a ordneři se neodvážili zaútočit. Kolem 18:30 k nim dorazili 3 členové OFS Rožany s kulometem, kterým se podařilo ustoupit. Protože v okolí již nebyla žádná další významnější ozbrojená československá složka, dali se příslušníci SOS na ústup v bojovém útvaru, prošli západní částí Šluknova kolem několika hlídek ordnerů, kteří se ale neodvážili zaútočit. Kolem 21. hodiny při odpočinku u silnice Šluknov – Zeidler zahlédli 3 těžká nákladní auta a na každém sedělo 30 mužů ve stejnokrojích a říšskoněmeckých vojenských přilbách. Za obcí Zeidler se po 23. hodině k družstvu OFS Šluknov připojila část rozptýleného družstva OFS Velký Šenov s jedním raněným. Příslušníci SOS pokračovali v ústupu do 18. hodiny druhého dne, kdy se dostali k vojenskému opevnění mezi Chříbskou a Českou Kamenicí, kde přešli pod vojenské velení. Poté byli převeleni k ochraně nádraží Rybníště, kde byli 30. září kolem 22 hodiny přepadeni oddílem Freikorpsu, naštěstí se přestřelka obešla bez ztrát. Ztráty na straně Freikorpsu nebyly známy. Dne 1. října došlo k dalšímu přepadu, tentokrát již ztratili jednoho muže, který byl těžce zraněn a zajat, na straně Freikorpsu byli 3 mrtví, jeden těžce a jeden lehce zraněný. Po tomto incidentu byli všichni členové staženi do opevnění a 2. října spolu s vojenskými jednotkami ustoupili do vnitrozemí.²¹⁸

²¹⁸ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-2, zpráva FS Šluknov.

Oddělení finanční stráže v Königswalde čítalo 10 mužů, všichni české národnosti. 22. září se objevily na domech prapory s hákovými kříži, Němci byli neklidní, bylo jasné, že se něco stane. Dle příkazů okresního úřadu nesměli vojáci proti provokacím zakročít. Kolem 18. hodiny přišel na OFS četník Josef Bittner s výzvou, aby se vzdali, že odpor je marný. Po jeho odchodu příslušníci SOS spálili důležité písemnosti vojenského rázu a vydali se na ústup. Ustupovali lesem, protože všude byly hlídky ordnerů. S jednou hlídkou se střetli nedaleko Vlčí Hory. 23. září kolem 10. hodiny se družstvo dostalo do Chřibské, kde spolu s dalšími jednotkami, které ustoupily ze severu, se účastnilo znovudobývání pozic ve výběžku, ale později bylo staženo na pevnostní linii a následně po Mnichovu odveleno do vnitrozemí.²¹⁹

V Dolní Poustevně 22. září zazněly v poledne sirény, které svolaly obyvatelstvo města. Tamní Němci se pokusili vynutit volný průchod do Německa na hraniční hlídce. O hodinu později provedla skupina asi 15 příslušníků Freikorpsu útok na hlídku SOS, která byla umístěna na vrchu Bundeshöhe. Dva z československých vojáků byli zajati. Spolu s nimi byli do saského Sebnitz zavlčeni tamní poštovník a dva němečtí antifašisté. Jednotka SOS se po tomto útoku stáhla nejprve k Vlčí Hoře u Chřibské, ta ale byla již obsazena ordnery. Následující den zde bylo dokonce zpozorováno družstvo Wehrmachtu. Poté jednotka ustoupila do České Lípy. Po ústupu jednotky henleinovci odstranili pohraničí zátarasy, začali provádět domovní prohlídky s cílem dopadnout další antifašisty. Do Německa byli odvezeni němečtí antifašisté Herbert Ginzel a Karl Böhm a s nimi místní členové sociální demokracie Richard Schneider, Josef Engelmann a truhlář Hugo Steidl. Všichni byli odvezeni do vězení v Drážďanech. 25. září si v Horní Poustevně zřídila Sudetoněmecká strana velitelství na obecním úřadě a byly zde vztyčeny vlajky s hákovým křížem.²²⁰

V Jiříkově po prohlášení československé vlády ze dne 21. 9. vypukly oslavy. Byly vyvěšeny vlajky s hákovým křížem a místní celníci byli odzbrojeni. V tu dobu začali přes hranice pronikat ve větších počtech příslušníci Freikorpsu. Družstvo SOS z Jiříkova se rozhodlo ustoupit, i když jim byl dán rozkaz, že musí vydržet i v případě hrozby, že budou zajati.²²¹ Spolu s družstvy z Aloisova, Filipova a Rumburku se připojilo k ustupující rumburské posádce.²²² Ale železničáři sloužící v Jiříkově byli zajati a spolu s příslušníky jiných družstev SOS, kteří se neprobojovali k obranné linii v Lužických horách, byli internováni v Německu.

²¹⁹ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-2, zpráva FS Königswalde

²²⁰ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-2, zpráva FS Dolní Poustevna.

²²¹ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-2, zpráva FS Jiříkov.

²²² VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-2, zpráva FS Filipov.

I když 23. 9. proběhla mobilizace a mnoho Němců prchlo přes hranice do Německa, československá moc v obci nebyla obnovena.²²³

Taktéž v Mikulášovicích se 21. září začalo slavit. Domy byly ozdobeny prapory a vlajkami s nacistickými symboly. Do Mikulášovic pronikly jednotky Freikorpsu, které spolu s ordnery zajímaly československé vojáky a místní antifašisty. Do Německa byl odvezen například odpůrce nacistů sociální demokrat Anton Knobloch. Jedno z družstev z Mikulášovic se stáhlo do Krásné Lípy, kde ale bylo shromážděno 1 000 ordnerů, a tak byli také zajati a spolu s ostatními odvezeni do Magdeburku.²²⁴ V nedalekých Brtníkách došlo v podvečer 22. září k přestřelce mezi ordnery a družstvem SOS č. 60, které se stahovalo z Velkého Šenova do Krásné Lípy. Během přestřelky bylo zabito osm Němců a jeden československý voják.²²⁵

V Rumburku po celé září probíhaly demonstrace henleinovců a provokativní pochody k hranicím. Dne 22. září vypukly ve městě nepokoje ve velkém měřítku. Mnoho sociálních demokratů a komunistů bylo zatčeno a odvečeno do Německa. Zdejší ordneři obsadili rumburskou státní policejní expozituru, okresní úřad a nádraží, odzbrojili tamní finanční stráž a obsadili celní úřad. V příhraničních městech, kde se nacházely přechody do Německa, dokonce zasahovala SS, která napomáhala henleinovcům s obsazováním strategických míst. Ještě téhož dne překročila skupina říšských Němců z SA hranice v Seifhennersdorfu a vydala se směrem na Rumburk. Ve spolupráci s místními ordnery a SdP pod vedením Eduarda Nöldnera odzbrojovali hlídky SOS ve městě.²²⁶ Problém však představovala československá vojenská posádka sídlící v Rumburku. Šlo o 2. prapor 42. pěšího pluku, ke kterému se postupně připojovaly zbytky jednotek SOS, kterým se povedlo uniknout z obklíčení. Českoslovenští vojáci ale byli odříznuti od velení, protože ordneři přerušili telefonické spojení. A tak velitel posádky vypustil poštovní holuby se zprávou, že posádka město opustí a ustoupí k pevnostní linii spolu se zbytky družstev SOS.²²⁷ Když se tak stalo, přítomní říšští Němci předali slavnostně starostovi nacistický prapor a na poště se začalo razítkovat heslem „Den osvobození“. Po obsazení Rumburku do výběžku pronikli další říšští Němci, kteří se vydali směrem na Krásnou Lípou. Během dne 22. září se henleinovcům povedlo získat kontrolu nad celým Šluknovským výběžkem. Českoslovenští vojáci i příslušníci SOS byli

²²³ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-2, zpráva FS Aloisov.

²²⁴ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-2, zpráva FS Mikulášovice.

²²⁵ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-2, zpráva FS Velký Šenov.

²²⁶ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-1, zpráva FS Horní Jindřichov.

²²⁷ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-1, zpráva FS Rumburk.

nucení všude ustupovat.²²⁸ Neustále však mezi ustupujícími zbytky jednotek a henleinovci docházelo ke střetům. Na silniční křižovatce u Jiřetína pod Jedlovou došlo k přestřelce mezi 17členným družstvem SOS a henleinovci. Během boje padl jeden příslušník SOS, jiný byl těžce raněn a jeden zajat a následně zavražděn. Také v nedalekém Dolním Podluží došlo k přestřelce. Henleinovcům se povedlo dostat až k předpolí pevnostní linie v Lužických horách.²²⁹

Během noci z 22. na 23. září dostali vojáci v opevnění od hlavního štábu československé armády rozkaz k útoku o páté hodině ranní, aby se obnovila československá státní suverenity na Šluknovsku. Velitel měl k dispozici celý pěší prapor, několik motorizovaných čet a družstva SOS, kterým se povedlo probít ze Šluknovska. Ještě za tmy byl zahájen útok. Sice v místě křižovatky silnic Jiřetín-Rumburk-Dolní Podluží byly jednotky zastaveny palbou z henleinovského kulometného hnízda, ale v jiných úsecích českoslovenští vojáci pokračovali v útoku. Kolem 8:00 ranní byla osvobozena Chřibská od Freikorpsu i říšských Němců z SS a SA. Na pomoc Čechoslovákům dorazil do Jedlové improvizovaný obrněný vlak č. 33, který napomáhal s rozbíjením hnízd odporu. Ještě před 10. hodinou obsadili českoslovenští vojáci Krásnou Lípou. S podporou tanků byl odpoledne okolo 17. hodiny zahájen postup na Varnsdorf.²³⁰

Během dne 23. září, kdy byla vyhlášena československá mobilizace, se Šluknovský výběžek dostal pod kontrolu československých ozbrojených jednotek. Výrazně jim při tom pomáhali antifašisté z Republikanische Wehr. Avšak následující den se armádní jednotky opět stáhly k hlavní pevnostní linii a ve výběžku zanechaly pouze družstva SOS. Henleinovci proto obnovili výpady proti československým jednotkám. Hned 25. 9. obsadili opět železniční stanice mezi Chřibskou a Varnsdorfem. O den později musely československé jednotky učinit výpad do Krásné Lípy, kde v nemocnici leželi ranění českoslovenští vojáci a němečtí antifašisté. Bojové akce pokračovaly až do konce září. 28. září obsadil Freikorps opět Varnsdorf a v noci ordneři vyhodili do povětří železnici směrem na Dolní Podluží. V okolí Rumburku se střílelo ještě 30. září.²³¹

Ve Varnsdorfu ke vzpouře došlo 22. září po příjezdu vlaku ze Žitavy. Kolem 10. hodiny ozbrojení ordneři obsadili železniční budovy a zajali 6 československých vojáků. V poledne

²²⁸ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-1, zpráva FS Krásná Lípa.

²²⁹ VÚA – VHA, fond č. 308, Inspektoráty finanční stráže, složka č. 308-194-6, zpráva FS Dolní Grunt.

²³⁰ BENŠ, Jaroslav: *Finanční stráž Československa 1918-1938*. FORT print, Dvůr Králové n/ L, 2005, str. 97.

²³¹ MAREK, Jindřich: *Hraničářská kalvárie*. Svět křidel, Cheb, 2004.

bylo nuceno 13. družstvo SOS opustit celnici ve Varnsdorfu VII. a ustoupit směrem k vnitrozemí. Na křižovatce v Dolním Podluží byli napadeni henleinovci. V boji padli Jan Teichmann a Václav Kozel, přežil jen Miroslav Bernard. Henleinovci ve Varnsdorfu obsadili státní policejní úřad, četnické stanice a poštu. Odpoledne ve 13 hodin byla přepadena ordnery tamní filiálka Národní banky. Zajali 5 československých vojáků a ukořistili 30 milionů korun československých.

Obrázek 8: Zajetí čeští četníci ve Varnsdorfu, dne 22. 9. 1938²³²

Varnsdorf byl osvobozen navečer 23. září československými jednotkami, které se k němu probily. V ulicích města došlo k dalším přestřelkám, ale ještě téhož dne velitel skupiny hlásil 42. pěšímu pluku: „*Zmocnili jsme se Varnsdorfu. Město je pevně v našich rukou...*“ Vojáci zatkli okresního hejtmána Czizeka a některé další prominentní členy SdP a začali pátrat po ukrytých zbraních henleinovců. V noci z 23. na 24. září se však armáda stáhla zpět k pevnostní linii, a tak město bylo opět ovládnuto povstalcí. Varnsdorfský okres byl tedy v době podpisu Mnichovské dohody též pevně v rukách henleinovců.²³³

Celková bilance povstání ze dne 22. 9. 1938 vypadala hrozivě. Jednotky SOS ztratily dle zpráv velitele praporu SOS Liberec 432 mužů. Dohromady henleinovci z toho výběžku zajali 627 zajatců. Jednalo se o 128 příslušníků FS, 80 četníků, 7 policistů, 165 českých železničářů,

²³² CVRK, František: *Události podzimu 1938 ve Šluknovském výběžku*. In: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčína a Šluknovska. Roč. 8, č. 4, 1998, str. 42.

²³³ CHALOUPEK, Václav: *Varnsdorfské hrdinové*. Črty ze vzpomínek příslušníků jednotky SOS Varnsdorf. Fond pro postavení pomníku padlým varnsdorfským hrdinům, 1945.

79 pošťáků a 115 německých antifašistů a 53 československých vojáků. Všichni tito zajatci byli odváženi vlaky přes Budyšín do koncentračního tábora v Magdeburku.²³⁴

4.3 Shrnutí

Rok 1938 nejen ve Šluknovském výběžku, ale na mnoha dalších místech s většinovým německým obyvatelstvem, znamenal vyústění vývoje 30. let. Celková politická a hospodářská situace Československé republiky napomohla radikalizaci německého hnutí. S ideologickou podporou německého nacionálního socialismu a s přímou podporou soukmenovců z Říše dokázala SdP sjednotit téměř všechny Němce v Československu. Výjimkou tvořili němečtí antifašisté, zejména z řad sociálních demokratů a komunistů, kteří za své odvážné postoje tvrdě zaplatili.

Bohužel radikalizaci Němců napomáhala i neúčinná a často polovičatá opatření československé vlády, která tím sama dávala SdP argument pro osočování z úmyslného bojkotu německé menšiny.

I ve šluknovském regionu, tak jako na jiných místech, SdP dokázala ovládnout veškerý tisk, s výjimkou deníku sociální demokracie Nordbömischer Volksbotte, čímž získala možnost ovlivňovat širokou veřejnost a zároveň omezovat vliv demokratů a antifašistů. SdP též drtivě zvítězila v komunálních volbách na přelomu května a června ve všech obcích regionu a ovládla tamní radnice (na Šluknovsku více než 90% hlasů). Hitlerovy štvavé projevy proti Československu jen posilovaly nacionalistické nálady Němců v regionu. Napětí mezi zradikalizovanými Němci a minoritou německých antifašistů a československých občanů narůstalo a v září 1938 vyústilo v ozbrojené střety s mocenskými složkami státu, které se neobešly bez obětí. Ozbrojené složky státní moci (FS, četnictvo, SOS) byly napadány, odzbrojovány, jejich příslušníci zatýkáni a odvlékáni do Německa, nebo donuceni k ústupu do vnitrozemí.

Československé armádě se sice podařilo s použitím těžkých zbraní na krátkou dobu region znovu obsadit, ale po rozkazu vrchního velení se jednotky stáhly zpět. Šluknovský region byl tak de facto plně v německých rukách a přestal být součástí Československé republiky ještě před konáním Mnichovské konference. Němci ve Šluknovském výběžku dosáhli svého, stali se součástí Třetí říše – a to se všemi důsledky, které jejich úsilí v budoucnosti přinese.

²³⁴ MAREK, Jindřich: *Hraničářská kalvárie*. Svět křidel, Cheb, 2004, str. 74.

5. Šluknovsko součástí Říšské župy Sudety a za druhé světové války

Mnichovskou dohodou bylo Německé říši odstoupeno československé pohraničí s většinovým německým osídlením. Sudetským Němcům se splnilo jejich přání „*Heim ins Reich*“. Připojením pohraničí však zároveň Němci přešli z demokratické republiky do totalitního systému, což se projevilo ve všech aspektech jejich života. Necelý rok trval život sudetských Němců v Říši, když 1. 9. 1939 vypukla válka. Ta znamenala definitivní vystřízlivění Němců z víry v nacionální socialismus a vyvrcholení česko-německých vztahů, které po skončení konfliktu měly být definitivně vyřešeny.

5.1 Šluknovsko v rámci Říšské župy Sudety

5.1.1 Příchod Wehrmachtu

Vojenské obsazování pohraničí německým Wehrmachtem započalo 1. 10. 1938. Šluknovský výběžek byl spolu s Frýdlantským zaražen do II. pásma, které obsadila 2. 10. armádní skupina pod velením generála von Bocka.

První němečtí vojáci vkročili na území Šluknovska již 1. 10., u Sebnitz překročili hranici a vstoupili do sousedící Dolní Poustevny.²³⁵ Ostatní obce na Šluknovsku se „osvobození“ dočkaly následující den. Vojáci německé armády byli ve všech obcích slavnostně vítáni a Němci je vnímali jako osvoboditele od nepřátelského československého státu. Jeden mikulášovický dopisovatel do Rumburger Zeitung popisoval situaci následovně: „*Od časného rána měli lidé jenom jediné téma a jediný úkol: připravit všechny ozdoby na slavné a srdečné přivítání německých jednotek!*“ a „*Na veřejných budovách všude vlají vlajky s hákovými kříži. Už tu nejsou žádné české nápisy na dopravních ukazatelích a orientačních tabulích, žádné české nápisy na přepážkách poštovních úřadů, na dráze, všude. Před dvaceti lety to byla první věc, kterou Češi udělali.*“²³⁶

Když Wehrmacht obsadil postupně všechna vytyčená pásma, která měla být odstoupena Třetí říši, zavedl na území Sudet vojenskou správu. Branná moc se měla postarat o zajištění klidu a zároveň připravit podmínky pro zavedení civilní správy. Svoji činnost po příchodu armády zde zahájilo Gestapo a tzv. operační oddíly (Einsatzkommando), které měly pomoci vybudovat policejní aparát a pomoci gestapu s pronásledováním odpůrců režimu. Směrnice

²³⁵ BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008, str. 93.

²³⁶ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 179.

s vytyčenými úkoly vydával pro tyto jednotky sám Reinhard Heydrich. Vojenská správa trvala až do 20.10. Na žádost armády rozkázal Konrad Henlein likvidaci Freikorpsu, který byl rozpuštěn 8.10. Následně obce vydávaly vyhlášky o povinnosti odevzdat všechny nelegálně držené zbraně a pod kontrolu úřadů se dostaly i pásy s hákovými kříži, které musely být registrovány.²³⁷

Těsně za Wehrmachtem následovaly jednotky organizace Nationalsozialistische Volkswohlfahrt, tedy organizace pro sociální výpomoc a dobročinnost. Jejím úkolem bylo zmírnit nouzi sudetských Němců, kterým hlavně zajišťovala rozdávání potravin. Již 7. 10. přijel na Šluknovsko pomocný vlak „Bavorsko“, což byla významná propagandistická akce. Později Konrad Henlein zdůrazňoval, že jen NSV poskytla pomoc v hodnotě 41 milionů RM.²³⁸

Obrázek 9: Wehrmacht pochodující ve Varnsdorfu²³⁹

5.1.2 Návštěvy Adolfa Hitlera

Propaganda hrála ve Třetí říši významnou roli. Proto ihned po připojení československého pohraničí k Říši uskutečnil Adolf Hitler triumfální cesty po nově získaném území. Hned 3. 10. navštívil Chebsko a následný den Karlovarsko. 5. října se sice musel vrátit do Berlína, kvůli problémům v projednávání vymezení tzv. V. pásma, ale ještě tu noc odjel vlakem do Görlitz.

²³⁷ Kolektiv: *Sudety pod hákovým křížem*. Albis International, Ústí nad Labem, 2002, str. 45-50.

²³⁸ ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Argo, Praha, 2001, str. 69.

²³⁹ Kolektiv: *Sudety pod hákovým křížem*. Albis International, Ústí nad Labem, 2002, str. VIII.

Odtud se chystal navštívit následujícího dne severní Čechy. Před půl desátou dorazil vlakem do saského Löbau, kde se jeho uvítání zúčastnili velitel armádní skupiny Fedor von Bock, Konrad Henlein či Reichsführer SS Heinrich Himmler. Z Löbau se auty vydali na Šluknovsko. Přesně v 10:00 kolona překročila bývalou státní hranici poblíž obce Fukov. První navštívenou obcí byl Šluknov. Zde na náměstí byl Vůdce přivítán tamními německými obyvateli a zapsal se do městské pamětní knihy. Po Šluknově navštívil Rumburk, kam směřovalo mnoho obyvatel Šluknovského výběžku, aby mohlo „poděkovat vůdci za osvobození“. V Rumburku na náměstí pronesl kratší projev. Jeho cesta dále nepokračovala do Varnsdorfu, ale na Krásnou Lípou a Chřibskou, a to z důvodu návštěvy Schöberlinie, úseku československého opevnění v Lužických horách. Po prohlídce opevnění směřoval přes Českou Kamenici, Kamenický Šenov, Cvikov, Nový Bor až do Frýdlantu. Ještě v téže měsíci vyšla jako upomínka propagační publikace „*Hitler befreit Sudetenland*“,²⁴⁰ která mapovala Hitlerovy cesty. Vyšla nákladem asi 135 000 výtisků.

Obrázek 10: Hitler přijíždí do Chřibské, dne 6. 10. 1938²⁴¹

Podruhé severní Čechy navštívil Hitler v rámci předvolební kampaně před doplňovacími volbami do Reichstagu. Hitler odcestoval do Liberce a zde pronesl projev, který byl do jednotlivých obcí přenášen rozhlasem. Při této příležitosti nad Varnsdorfem proletěla vzducholod' Graf Zeppelin.

Poslední návštěva Sudet proběhla v březnu roku 1939, kdy Hitler projížděl přes Rumburk, aby odcestoval do Prahy vyhlásit Protektorat Böhmen und Mähren.²⁴²

²⁴⁰HOFFMANN, Heinrich: *Hitler osvobozuje Sudety*. Naše vojsko s.r.o., Praha, 2011.

²⁴¹Kolektiv: *Sudety pod hákovým křížem*. Albis International, Ústí nad Labem, 2002, str. XIV.

²⁴²DVORSKÝ, Ivo: *Hitlerovy návštěvy nejsevernějších Čech*. In: Děčínské vlastivědné zprávy, Časopis pro vlastivědu Děčína a Šluknovska. Roč. 10, č. 4, 2000, str. 29-34.

5.1.3 Nová správa

Konrad Henlein byl 1. 10. 1938 Hitlerovým výnosem jmenován říšským komisařem pro sudetoněmecká území. Po zrušení vojenské správy 20.10. Henlein převzal své úkoly vyplývající z funkce říšského komisaře. Před zřízením samotné župy se stal i župním vedoucím NSDAP. Území získaného československého pohraničí bylo velmi členité a geograficky nejednotné. Proto Hitler ve výnosu o způsobu začlenění obsazeného pohraničí českých zemí do Říše z 21. 10. oddělil okrajová území – jižní Čechy, označované jako Pošumaví, byly připojeny k bavorské župě, jižní Morava k Podunají a Hlučínsko k Hornímu Slezsku. Samotnou župu Sudety tedy tvořily západní a severní Čechy a Opavsko. Tento útvar byl pak dále dělen na tři vládní oblasti se sídly v Liberci, Opavě a Karlových Varech. Říšská župa Sudety vzniká oficiálně 30.10, ale k jejímu definitivnímu ustanovení dochází až zákonem z 25. 3. 1939, kde se poprvé oficiálně objevuje její název.²⁴³

V čele župy Sudety stál Konrad Henlein jako říšský místodržitel. Zodpovídal se pouze samotnému vůdci. Na rozdíl od Říše se zde nemusel řešit problém zemské vlády. Pod říšským místodržitelem stáli vládní prezidenti sídlící v Ústí nad Labem, Karlových Varech a Opavě. Podle župního zákona se území Sudet rozdělilo na venkovské a městské okresy, v jejichž čele stáli landráti. Na Šluknovsku byly zachovány okresy Šluknov, Rumburk a Varnsdorf. Všechny tři podléhaly vládnímu prezidentovi z Ústí nad Labem.²⁴⁴

Samospráva byla zachována pouze naoko, ve skutečnosti to byl určitý typ státní správy. Neprobíhaly již volby do úřadů, nýbrž starostové a úředníci byli jmenováni. V Dolní Poustevně byl 5. 10. 1938 odvolán tamní starosta a jeho nástupcem se stal nacist August Liebsch. Ten byl definitivně potvrzen až 30. dubna 1939.²⁴⁵ V Mikulášovicích se stal starostou Johann Weber. Při první schůzi představitelů města 26. 10., které se účastnili i hosté z Říše, Weber slavnostně poděkoval vůdci Hitlerovi i Konradu Henleinovi za „osvobození“ sudetských Němců.²⁴⁶ Největší města – Rumburk, Varnsdorf a Šluknov – se staly sídly landrátů (zemských radů). Všechny tři byly vedeny jako venkovské okresy. Na základě zákona o členění sudetoněmeckého území ze dne 25. 3. 1939 byl rumburský venkovský okres vytvořen z původního politického okresu, ale s menšími změnami. Obec Studánka mu byla odňata a byla podřízena Varnsdorfu. Naopak rumburský okres získal Staré

²⁴³ Kolektiv: *Sudety pod hákovým křížem*. Albis International, Ústí nad Labem, 2002, str. 92-93.

²⁴⁴ ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Argo, Praha, 2001, str. 120-128.

²⁴⁵ BERAN, Václav, HOUFEK, Václav, OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008, str. 95.

²⁴⁶ KARLÍČEK, Petr, NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 179.

Křečany, Filipov, Jiříkov, Panský ze šluknovského soudního okresu a Brtníky ze soudního okresu Lipová. V Rumburku se okresním vedoucím NSDAP stal bývalý vedoucí berlínského kanceláře SdP Friedrich Bürger. Později za války, kdy docházelo k redukci byrokracie, byly v roce 1943 šluknovský a varnsdorfský Landrat „uvedeny do stavu klidu“ a jejich činnost převedena dle výnosu říšského komisaře pro obranu BKV č. 114/41 (ze dne 16.3.1943) na rumburský Landrat.²⁴⁷ Ve Varnsdorfu byl ve funkci starosty potvrzen dosavadní Johann Rott. Landrátem se stal dr. Berger, který už předtím spravoval politický okres.²⁴⁸

Vedle toho byla na území župy Sudety budována říšská struktura policejních a justičních úřadů. Kontrolu nad policejními orgány na Šluknovsku dostaly nejbližší říšské centrály v Sasku – hlavně v Pirně a Bautzen. Do vyšších funkcí byli obsazováni říšští Němci.²⁴⁹

Připojením Sudet k Říši započalo podřizování všech oblastí života „jednotné linii“. SdP byla sloučena s NSDAP, s tím že, sudetští Němci se museli o členství ucházet individuálně a byli prověřováni, zda mají správné politické přesvědčení. Na sudetském území bylo zavedeno říšské zákonodárství, a tak byly do praxe uvedeny mimo jiné i norimberské zákony. Dále bylo nutné vypořádat se s tamním veřejným životem – z pohledu Říše bylo potřeba zrušit dosavadní spolkový život na Šluknovsku a zavést na jeho území pouze povolené nacistické organizace, které vedle bezpečnostních složek zajišťovaly dohled nad smýšlením obyvatelstva.

5.1.4 Doplnovací volby do Reichstagu

Doplnovací volby vyhlášené pro Říšskou župu Sudety se konaly 4. 12. 1938. Neměly praktický význam, protože Reichstag v té době už nefungoval jako zákonodárný orgán, ale význam voleb tkvěl v politické rovině, protože byly vnímány jako symbol ztotožnění se německého obyvatelstva s myšlenkami Třetí říše. Před jejich uskutečněním byla vedena na sudetoněmeckém území obrovská, ale zároveň i zastrašovací předvolební kampaň. Nacisté chtěli, aby výsledky voleb dopadly jednomyslně. Sám vůdce Adolf Hitler podruhé navštívil Sudety, aby v Liberci pronesl projev. Předvolební období bylo také doprovázeno různými slavnostními nástupy v závodech, průvody SA a Hitlerjugend či spontánními shromážděními.

Sudetští Němci ve skutečnosti poprvé poznali, co znamenají totalitní volby. Na první pohled volby vypadaly jako plebiscit o připojení pohraničí k Říši, ale reálně se jednalo pouze

²⁴⁷ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 127-128.

²⁴⁸ Kolektiv autorů: *Varnsdorf*. Město průmyslu a zahrad. Varnsdorf, 2003, str. 300.

²⁴⁹ KARLÍČEK, Petr a kol. *Jiříkov*. Dějiny města. Jiříkov, 2014, str. 71.

o možnost poděkování vůdci za „Anschluss“ Sudet. Voliči mohli buď zaškrtnout větší kolonku „JA“ s kandidátkou NSDAP, kdy pod ní byla napsána pouze tři jména: Adolf Hitler, Konrad Henlein, Karl Hermann Frank, nebo zaškrtnout výrazně menší kolonku „NEIN“. Případně odpůrci režimu mohli vhodit neplatný hlasovací lístek do urny.²⁵⁰

Na celém území říšské župy Sudety bylo nakonec odevzdáno 98,79 % hlasů pro „JA“. Našli se ovšem i stateční lidé. Na Šluknovsku se nejvíce odpůrců nacistického režimu nacházelo ve městě Jiříkov – zde proti kandidátce hlasovalo 25 osob a 20 lidí vhodilo do urny neplatný lístek.

Tabulka výsledků voleb ve šluknovském okrese:²⁵¹

OBEC	„JA“	„NEIN“	NEPLATNÝ LÍSTEK
Šluknov	3893	2	2
Staré Hrabčcí	3054	2	4
Jiříkov	5257	25	20
Císařský	1393	-	-
Království	1719	21	-
Filipov	1348	2	3
Lipová	1652	1	-
Velký Šenov	3198	2	2
Mikulášovice	4650	1	-
Dolní Poustevna	1790	4	3
Lobendava	1116	-	-

Ve Varnsdorfu k volbám smělo přijít 15 420 voličů, z čehož se dostavilo 15 052 osob. Pro kolonku „JA“ hlasovalo 15 025, pro „NEIN“ pouze 12 a 15 varnsdorfských občanů vhodilo neplatný hlasovací lístek.²⁵²

²⁵⁰ ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Argo, Praha, 2001, str. 93-98.

²⁵¹ KARLÍČEK, Petr a kol. *Jiříkov. Dějiny města*. Jiříkov, 2014, str. 71.

²⁵² Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 302.

5.1.5 „Glajchšaltizace“ a německá jurisdikce

Termín „glajchšaltizace“ je označení procesu, kdy v nacistickém režimu veškeré roviny života byly ovládnuty organizacemi, ve kterých bylo povětšinou členství povinné. Na území Šluknovska, stejně jako jinde na připojených územích, byly zavedeny masové organizace SS (Schutzstaffel, vojenská organizace pod velením Reichsführera SS Heinricha Himmlera, které podléhaly všechny bezpečnostní složky) a SA (Sturmabteilungen, paramilitární organizace NSDAP), Hitlerjugend a Bund Deutscher Mädel jako organizace pro mladistvé, Nationalsozialistische Frauenschaft pro ženy, nebo DAF (Deutsche Arbeitsfront), což byla organizace sdružující zaměstnance i zaměstnavatele.²⁵³

Kromě zavádění nových organizací byl před nacisty úkol vypořádat se s dosavadním bohatým spolkovým životem na Šluknovsku. Pro posuzování sudetoněmeckých organizací byl vytvořen úřad likvidačního a prolongačního komisaře, zvaného Stillhaltekommissar (STIKO). Do této funkce byl jmenován Albrecht Hoffmann, původně vedoucí říšské kanceláře NSDAP. Jeho úkolem bylo přehodnocovat jednotlivé spolky, z nichž některé měly historickou tradici. V první řadě byly rozpouštěny komunistické, sociálnědemokratické či židovské organizace. Některé spolky byly začleněny do říšských organizací. STIKO působil do roku 1939. Do té doby prověřil přes 66 000 organizací v Sudetech a povolil jen 14 000.²⁵⁴

Se zavedením norimberských zákonů na území Sudet byly spojeny i povinnosti dokládat původ. Sudetští Němci byli nuceni předložit genealogické doklady, kterými museli dokázat rasovou čistotu v několika generacích. V roce 1939 byla státem zavedena euthanasie v rámci programu T-4. Šluknovskému výběžku byl nejbližší zámek Sonnenstein u Pirny, kde docházelo k vraždám invalidů a dlouhodobě nemocných lidí.²⁵⁵

Jako druhosledové jednotky po armádě přijely do Šluknovského výběžku bezpečnostní složky, které měly za úkol potírat všechny odpůrce a nepřátele nacistického režimu. Zaměřily se hlavně na Židy, komunisty a sociální demokraty a případně zbylé Čechy. Mnoho uprchlých levicově orientovaných Němců bylo po obsazení Sudet nuceno vrátit se zpět na Šluknovsko z vnitrozemí. Tisk v té době již ovládaný nacisty zkresleně informoval o jejich strádání v českém vnitrozemí, a že to byl důvod, proč se vrátili zpět. Na navrátilce však zpravidla již čekalo Gestapo a následovalo zatčení. Například mikulášovický zastupitel za KSČ Josef

²⁵³ Kolektiv: *Sudety pod hákovým křížem*. Albis International, Ústí nad Labem, 2002, str. 109-110

²⁵⁴ ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Argo, Praha, 2001, str. 139-145.

²⁵⁵ BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008, str. 95.

Strnad byl hned po návratu zatčen a odvezen do Drážďan a během války prošel koncentračními tábory v Dachau a Buchenwaldu.²⁵⁶

V Rumburku nacisté zastavili vydávání místních novin „Rumburger Zeitung“ hned 9.10. Důvodem bylo, že jejich majitel Julius Pfeifer, byť byl silný nacionalista, odmítl vstoupit do SdP. Tím se stal protivníkem nacistů a jeho tisk byl zrušen. Jedinými novinami, které vycházely v Rumburku, byly „Rumburger Anzeiger“, které vydával G. Schubert.²⁵⁷

5.1.6 Ekonomika

Připojení Sudet k Říši bylo náležitě doprovázeno velkou propagandou, která hlásala, že Říše zachránila sudetské Němce od krize, jejíž důsledky byly v těchto oblastech stále patrné. Na druhou stranu Říše měla vlastní ekonomické zájmy s tímto územím. Připojením Sudet získala nové výrobní kapacity, které mohla využít ke zbrojení. Sudetoněmecké firmy naopak čelily nové výzvě – musely obstát v tvrdé konkurenci proti říšským firmám. Ekonomické provázání s Říší bylo též spojeno s velkou administrativní zátěží, všechny podnikající fyzické i právnické osoby se musely přeregistrovat v souladu s ekonomickou legislativou říše.²⁵⁸

Jedním z dalších opatření, které nacisté provedli na území Sudet, bylo zavedení říšské marky. Jedna RM se rovnala 8,33 Kč. Tento kurz byl nastaven nevýhodně pro sudetské Němce, zejména z důvodu nižší cenové úrovně oproti Říši. Mělo to za následek hromadný výkup sudetského zboží říšskými Němci, což přispělo ke zhoršení zásobovací situace v Sudetech. V rámci glajchšaltizace byla započata výstavba Sudetoněmecké hospodářské komory pro průmysl a obchod a od 17. října 1938 byly všechny pracovní síly převedeny pod organizaci DAF. Ta v podnicích organizovala porady s cílem sjednotit platové stupně, protože se vůči říšskému systému objevily stovky odchylek. Jedna z takových velkých porad se uskutečnila v Kunertově továrně ve Varnsdorfu.

10. října byly Sudety oficiálně zapojeny do takzvaného 4letého plánu. V něm si nacisté kladli za cíle redukovat nezaměstnanost a podpořit hospodářský vývoj v Sudetech. Tamním podnikům byly zadávány veřejné zakázky, Říše poskytovala finanční pomoc Sudetům

²⁵⁶ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 180.

²⁵⁷ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 127.

²⁵⁸ *Zápisy firem akciových HRB Šluknov, 1938-1945*. Fond Zemský soud (říšský) Česká Lípa, inv. č. 35. Dostupné na: <http://vademecum.soalitomerice.cz>

ve formě speciálních říšských úvěrů. Zároveň ale mnoho sudetských podniků nebylo schopno obstát v konkurenčním boji s říšskými podniky a mnoho si jich neudrželo samostatnost.²⁵⁹

V otázce řešení nezaměstnanosti můžeme uvést příklad Mikulášovic, kde místní úřady začaly spolupracovat s městem Bautzen. To nabídlo pracovní místa kvůli výstavbě říšské dálnice. A tak ještě během října 1938 odjelo několik desítek mikulovických občanů na stavbu říšskoněmecké dálnice do Bautzenu.²⁶⁰

Židovské obchody a živnosti byly během října 1938 uzavřeny. Všechny firmy s židovskými vlastníky byly arizovány. Ve Varnsdorfu pod nucenou správu přešlo asi 40 podniků. V Rumburku potkal tento osud firmy Brüder Bacher & Co, Patzelt a Böhm nebo rumburský pivovar.²⁶¹

5.1.7 Nálada sudetských Němců

U většiny sudetských Němců po odtržení Sudet od Československé republiky přetrvávala euforie z jejich „osvobození“. Při každé příležitosti se konaly různé oslavy, manifestace či masová shromáždění. Zasedání představitelů obcí probíhala taktéž slavnostnějším způsobem.

V Mikulášovicích zorganizovali 17. října 1938 školskou slavnost na Volkshöhe a zúčastnili se jí žáci všech mikulášovických škol. Dle tisku se tato akce konala na „*místě někdejší sociálně demokratické „rudé bašty“, kde ještě před dvěma týdny rudý ksindl osnoval své vražedné plány*“. Součástí programu byly i děkovné projevy učitelů Richtera a Röttiga vůdci, Henleinovi a všem bojovníkům za sudetské Němce. Shromáždění bylo ukončeno trojitým zvoláním „Sieg Heil“.²⁶²

Rok 1939 před vypuknutím války byl taktéž bohatý na oslavy. V březnu se připomínala památka padlých obětí ze 4. 3. 1919. Němci oslavovali zánik zbytku Československé republiky a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava 15-16. 3. 1939, zákon o definitivním

²⁵⁹ ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Argo, Praha, 2001, str. 161-169.

²⁶⁰ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 181.

²⁶¹ NĚMEC, Jan: *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska*. Rumburk, 2012.

²⁶² KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 181.

zřízení říšské župy Sudety 25.3., nebo vůdcovy narozeniny 20.4. Opět se konaly mohutné manifestace na 1. máje.²⁶³

Ovšem již během prvních měsíců pod Říší přišlo mírné vystřízlivění sudetských Němců. Se smíšenými pocity byla přijímána „glajchšaltizace“, která znamenala velké zásahy do jejich života. Dokonce se objevila i negativní kritika podřizování se jednotné linii. Samotný vztah sudetských Němců s říšskými také nebyl ideální. Sudetští Němci s nelibostí nesli, že na důležité pozice jsou obsazováni Němci z Říše – například do úřadů, na železnici či do různých stranických funkcí. Na druhé straně říšští Němci vnímali sudetské Němce mnohdy jako méněcenné, což u nich vyvolávalo pocity nedocenění.²⁶⁴

5.2 Druhá světová válka

Když bylo zahájeno 1. 9. 1939 tažení proti Polsku, bylo většinou německým obyvatelstvem ve šluknovském regionu přijato s nadšením a podporou, ale toto nadšení se nedalo srovnávat s euforií při vypuknutí první světové války. Válka znamenala velký zásah do života sudetských Němců. Hospodářství bylo převáděno primárně na válečnou výrobu a civilní výroba byla zatlačena do pozadí, byl postupně zaváděn přidělový systém. Sudetští Němci byli odváděni do armády, s tím že někteří byli považováni za nespolehlivé kvůli jejich minulosti či postojům, přesto se někteří naopak vyznamenali v bojích. Na území Šluknovska taktéž vznikaly koncentrační tábory, zejména pro válečné zajatce, popřípadě odvečené civilisty z dobytých území. Území Sudet bylo až na výjimečné bombardování nedotčeno do konce války, kdy až v roce 1945 se přes ně převalila fronta.

Již s počátkem války zahájili nacisté přesídlovací politiku. Ta se týkala i samotných Němců, protože se počítalo v budoucnu s další německou kolonizací. Nejdříve ale byli do Říše přesouváni z ciziny obyvatelé německého původu, například z Polska, italského Tyrolska atd. Na Šluknovsko byli takto přesídleni Němci z Volyně. První vlak s nimi dorazil v polovině ledna 1940 do Varnsdorfu, kde byli nadšeně přivítáni. Dočasně byli umístěni ve škole v 6. okrese, než se pro ně našlo bydlení. Ve Varnsdorfu nakonec zůstalo přes 250 volyňských Němců. V polovině září 1940 byli do Varnsdorfu přivezeni Němci původem z Besarábie. Konkrétně jich ve městě zůstalo 167. Ubytování našli v Německém domě, kde se o ně staraly členky NS Frauenschaft.²⁶⁵ Do Mikulášovic byli odvezeni přesídlení Němci ze Sovětského

²⁶³ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 303.

²⁶⁴ ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Argo, Praha, 2001, str. 150-151.

²⁶⁵ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 304.

svazu. Město je dočasně ubytovalo v budově zrušené nemocnice. Aby se přesídlenci lépe integrovali, byly pro ně pod dohledem NSDAP pořádány různé kulturní akce.²⁶⁶

5.2.1 Válečná ekonomika

Šluknovský region byl pro válečnou ekonomiku jednou z důležitých oblastí vzhledem k vysoké koncentraci průmyslových podniků. Civilní výroba byla postupně omezována a čím dál víc podniků se orientovalo na výrobu potřebných produktů pro válku.

Varnsdorfská „Plauertka“ musela zvýšit svoji výrobu obráběcích strojů, po kterých stoupla za války poptávka. Továrna na obuv Franze Kadowksyho šila boty pro Wehrmacht. Textilní podnik Eduard Diessner v Jiřikově vyráběl pláště k uniformám pro armádu. Ve stejné obci se nacházela původně továrna na klavíry, která za války byla přeměněna na podnik vyrábějící granáty, rezervní palivové nádrže pro letadla a kavalce. Ve Šluknově bylo mnoho firem přeměněno na muniční továrny. Šluknovský podnik produkující dříve motocykly Čechie-Böhmerland se přeorientoval na součástky pro letadla Junkers. Stuhárny nacházející se zejména ve Velkém Šenově a Lipové šily různé doplňky pro Wehrmacht. V Dolní Poustevně byla dokonce nacisty zakázána výroba umělých květín a místo nich podniky začaly s výrobou maskovacích sítí a dalšího výstrojního materiálu. V Rumburku byla v původně textilních podnicích zavedena výroba leteckých optických přístrojů.²⁶⁷

Ani Šluknovsku se v průběhu války nevyhnuly hospodářské problémy. S postupem doby začal být nedostatek surovin i pracovních sil. Bylo nutné šetřit se surovinami, které byly potřebné pro válku, například pohonnými hmotami, uhlím, obuví, látkami či mýdlem. Začalo se pozorně dohlížet na výkup starého materiálu, kovů a dřeva. Také se věnovala velká pozornost zásobování a vyživovací úřad se staral o zajištění potřebných potravin pro německé dělníky v podnicích.

Nacističtí funkcionáři několikrát podnikli akce na podporu válečné výroby. Na jaře 1940 navštívil několik varnsdorfských závodů, včetně „Plauertky“, župní vedoucí DAF Hubert Birke. Na shromážděních dělníků vyzdvihoval význam sudetoněmeckého průmyslu a vyzýval ke zvyšování výroby. Obdobnou akci absolvoval Konrad Henlein, který v létě 1941 objížděl

²⁶⁶ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 185.

²⁶⁷ NĚMEC, Jan: *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska*. Rumburk, 2012.

celé severočeské pohraničí. Také on navštívil několik varnsdorfských podniků a pronášel povzbuzující projevy před dělníky.²⁶⁸

Vzhledem k nedotčenosti sudetského území válkou byla na jeho území v průběhu války přesouvána válečná výroba z Říše, která byla ohrožována bombardováním Spojenců. Jednalo se hlavně o strojírenské a chemické závody.²⁶⁹

5.2.2 Koncentrační tábory

Se vzrůstajícím počtem odvedených německých mužů do války se objevovala nutnost doplňovat chybějící pracovní síly v průmyslu. Ty byly získávány hlavně z řad válečných zajatců z celé Evropy – Polska, Francie, Belgie, Sovětského svazu. Po útoku na Sovětský svaz k nim přibyli i sovětsí civilisté. Další pracovní sílu získali nacisté prostřednictvím tzv. Total Einsatz. Téměř každá obec na Šluknovsku, kde bylo potřeba udržet v chodu průmyslovou výrobu, měla minimálně malý pracovní tábor.

Ve Šluknově pod Křížovým vrchem byl zřízen pracovní tábor pro zajaté Belgičany. Později k němu přibyl ještě jeden pro polské a ukrajinské dělnice, které zde byly nasazeny na nucené práce.²⁷⁰ V Dolní Poustevně vznikl tábor v září 1941 pro sovětské zajatce. Měl kapacitu 25 lidí a nacházel se v blízkosti nádražní výtopny. Reálně zde bylo ubytováno přes 50 osob ukrajinského původu. Na jaře 1942 vznikl ještě druhý tábor v centru obce bývalém hotelu Gartler, kam byli umístěni francouzští a čeští dělníci.²⁷¹ V Jiřikově, který byl velmi důležitý pro zbrojní výrobu, byli nasazeni váleční zajatci či dělníci z Polska, Francie, Belgie, Sovětského svazu a Protektorátu. Dokonce se sem dostalo i pár zajatých britských vojáků, kteří zde budovali plynovod. Většina nasazených byla ubytována v hostinských živnostech, které byly během války pozastaveny.²⁷² Do Mikulášovic byli posíláni zajatci z východní fronty. V roce 1941 byl vybudován velký tábor poblíž závodu firmy Grellit.²⁷³ V Rumburku vznikl zajatecký tábor v prostoru čtyř objektů rumburských kasáren již v roce 1940 a byli do něj posíláni polští a francouzští zajatí vojáci. V roce 1942 bylo na toto místo přivezeno asi 300 sovětských zajatců. Ti pracovali u firmy Thiele & Lumpe a na dráze. Vedle nich

²⁶⁸ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 304.

²⁶⁹ BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008, str. 96.

²⁷⁰ TRANTINA, Boris: *Historie Šluknova*. Tiskárna A.Gall, Šluknov, 2005, str. 22.

²⁷¹ BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008, str. 95.

²⁷² KARLÍČEK, Petr a kol. *Jiřikov*. Dějiny města. Jiřikov, 2014, str. 72.

²⁷³ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 185.

do Rumburku přibyli i sovětští civilisté na práci.²⁷⁴ Ve Varnsdorfu vzniká první pracovní tábor v roce 1941. Nacházel se v blízkosti starého koupaliště v 5. okrese a jmenoval se Eiche. Později byly vybudovány tábory i u několika varnsdorfských firem. Dle odhadů zde mohlo být postupně nasazeno až 10 000 dělníků – Češi, Francouzi, Rusové, Ukrajinci, Řekové či Poláci.²⁷⁵

Na konci války vznikly dva koncentrační tábory v Jiřetíně pod Jedlovou. První z nich byl pobočkou tábora Gross Rosen a byl zřízen v objektu bývalé tkalcovny v ulici Herren Gasse, dům čp. 82. Jeho obyvateli byly židovské ženy, které SS jednotky evakuovaly v březnu 1945 před postupující rudou armádou v Polsku. Druhý tábor v Jiřetíně byl pobočkou Flossenbürgu, ale jeho přesné umístění není dodnes známo. Z dochovaných informací je pouze známo, že v něm bylo ubytováno asi 30 vězňů a jeho činnost byla ukončena dva měsíce před koncem války.²⁷⁶

5.2.3 Sudetoněmečtí vojáci

Po připojení k Třetí říši se ze sudetských Němců stali říšští občané, a tudíž se na ně vztahovala i branná povinnost. Zpočátku byl Wehrmacht vnímán velmi pozitivně, protože byl symbolem osvobození pohraničí od československého státu, když na počátku října 1938 napochodoval do Sudet. Ovšem i v armádě se ukázaly rozdíly mezi říšskými a sudetskými Němci. Vojáci ze Sudet byli v armádě vystavováni často šikaně svých říšských soukmenovců. Při rukování do armády byli sudetští Němci buď klasifikováni jako politicky nespolehliví, například kvůli své minulosti v Československu, a tak byli přidělováni na posty v zázemí, kde byli pod kontrolou, nebo naopak byli nasazováni do prvních linií na frontách.²⁷⁷

Mezi Němci ze Šluknovska bychom však našli i vojáky, kteří se během války vyznamenali. Dokonce se mezi nimi objevili i nositelé nejvyššího vojenského vyznamenání – Rytířského kříže Železného kříže (Ritterkreuz des EisernenKreuzes). Toto vyznamenání získali mikulášovičtí rodáci Franz Grohmann, který dosáhl hodnosti SS Hauptsturmführera a vyznamenal se během bojů s jednotkou pancéřových granátníků z SS divize „Das Reich“ ve Francii v roce 1944, nebo Oberwachtmeister August Pietschmann, který vyznamenání získal během obranných bojů v Kuronsku v říjnu 1944. Výrazným mikulášovickým rodákem

²⁷⁴ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 128.

²⁷⁵ Kolektiv autorů: *Varnsdorf*. Město průmyslu a zahrad. Varnsdorf, 2003, str. 305.

²⁷⁶ ŠTIKA, Jan: *Příspěvek k historii koncentračních táborů v Jiřetíně pod Jedlovou*. In: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska. Roč. 11, č. 4, 2001.

²⁷⁷ ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Argo, Praha, 2001, str. 294.

byl Oskar Schäfer, který nastoupil k SS. Prošel boji v Polsku, Francii i Sovětském svazu. V roce 1943 absolvoval tankistickou školu a byl mu svěřen oddíl s označením Schwere SS Panzer Abteilung 303, se kterým bojoval na východní frontě a bojoval s ním v sovětské viselsko-oderské ofenzivě, takže se přímo zapojil do obrany Berlína. Během bojů o Berlín se dokonce dostal i do Führerova bunkru, kde mu podával hlášení. Ještě na konci dubna 1945 byl vyznamenán SS Brigadeführerem Wilhelmem Mohnkem, velitelem obrany vládní čtvrti. Bitvu o Berlín se mu nakonec povedlo přežít, i když byl těžce raněn.²⁷⁸

5.2.4 Život za války na Šluknovsku

První vítězná tažení německé armády během druhé světové války byla přijímána s nadšením a oslavována. Například oznámení o kapitulaci Francie bylo doprovázeno oslavnými shromážděními s hudbou a průvody Hitlerjugend.

První zásah války do života obyčejných Němců bylo zavedení přidělového systému v roce 1939. S postupem války, jak byly přiděly zmenšovány, byli obyvatelé Šluknovska čím dál víc odkázáni na samozásobitelství – pěstovali ovoce a zeleninu a chovali drobné zvířectvo. Častými prohřešky, které musela policie řešit, byly krádeže jídla, nebo jeho pašování.²⁷⁹

Se zmenšujícími se přiděly, a naopak se zvyšujícími se odvody mužů na frontu a s přibývajícím jménem padlých se začala proměňovat nálada civilního obyvatelstva. Dokonce i válka proti Sovětskému svazu byla vnímána rezervovaně. Hlášení funkcionářů do Berlína o situaci v Sudetech sice vyznívala optimisticky a byla v nich zdůrazňována odhodlanost a tvrdost německého lidu, ale ve skutečnosti mezi německými civilisty panovalo přání brzkého konce války.²⁸⁰

V obcích na Šluknovsku byly stejně jako za první světové války zřizovány lazarety a ošetrovny. Značný počet takovýchto zařízení byl v Jiříkově nebo v Rumburku, kde hlavní lazaret pro německé vojáky byl umístěn v sanatoriu ve Frankensteinu. Ve Šluknově byl lazaret zřízen v prostoru původně rekreačního areálu Karlthal (Karlovo údolí).²⁸¹

Postupně během války se život v Sudetech stal stereotypním. Němci museli plnit své pracovní povinnosti v procesu válečné výroby, zajistit obživu svým rodinám, účastnit se schůzí

²⁷⁸ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 186.

²⁷⁹ Kolektiv autorů: *Varnsdorf*. Město průmyslu a zahrad. Varnsdorf, 2003, str. 306.

²⁸⁰ ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Argo, Praha, 2001, str. 289-292.

²⁸¹ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 128.

a shromáždění, a hlavně věřit v konečné vítězství. Změna přicházela s blížícím se koncem války, kdy se v Sudetech začali objevovat němečtí uprchlíci před blížící se frontou, a území Sudet bylo ohroženo nálety Spojenců.

5.2.5 Konec války a osvobození regionu v roce 1945

Od konce roku 1944 byly i v severních Čechách takřka denně hlášeny letecké poplachy. Šluknovský výběžek byl téměř nedotčen bombardováním do konce války, proto se sem uchýlovali prchající Němci z východních oblastí, kam se blížila sovětská vojska. Vedle nich tu už od roku 1943 pobývali evakuovaní říšští Němci, hlavně ženy s dětmi a starší lidé, kteří museli opustit bombardované oblasti v Německu. V únoru 1945 se do okolních saských měst, jako byl například Sebnitz, nebo do samotného Šluknovského výběžku uchýlovali přeživší obyvatelé z vybombardovaných Drážďan. Apokalyptické výjevy z drážďanské noci byly vidět i na Šluknovsku. Takto je zaznamenal mikulášovický farář Josef Klaus: *„Nebe bylo krvavě rudé, nepřetržitě hřměly a blýskaly se střely, jako by měl nastat konec světa. Déšť papíru a popela se snášel na celé severní Čechy. Ve farní zahradě i na Tanečnici se našly s účty z drážďanské mrazírny, také ty od župního vedoucího Muschmanna. Polospálené bankovky byly nalezeny v Tomášovském lese. Při tomto bombardování mělo zahynout až tři statisíc osob včetně uprchlíků z východu, kteří se nacházeli v prostoru hlavního nádraží.“*²⁸²

Jedinými městy, která byla zasažena nálety, i když v malém rozsahu, byly Šluknov a Rumburk. Těsně před koncem války proletělo nad Šluknovem sovětské letadlo, které svrhlo na město několik bomb. Ty zasáhly domy čp. 532, u městských lázní čp. 612 a stodolu u domu čp. 629 a mírně poškodily vozovku v dnešní Smetanově ulici. Majetkové škody nebyly tak velké, ale protože ve městě přebývali němečtí uprchlíci, bylo i několik obětí náletu.²⁸³

O náletu na Rumburk podal svědectví Günther Wessner ze Sebnitz. V posledních dnech války byl ještě malý chlapec a 7. 5. 1945 jel vlakem navštívit svoji tetu, která bydlela v Rumburku. Během návratu domů zažil již zmíněný nálet na Rumburk: *„Jako obvykle jsem se uvelebil hned v prvním vagoně za lokomotivou. Náhle se ozvala siréna a křik: Hloubkový nálet, všichni ven! Rychle jsem vyběhl z vagonu a společně s ostatními cestujícími jsem se běžel schovat do protileteckého krytu v parku před nádražím. Poté, co muži strážící vchod do krytu*

²⁸² KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 185.

²⁸³ TRANTINA, Boris: *Historie Šluknova*. Tiskárna A.Gall, Šluknov, 2005, str. 22.

oznámili konec náletu, jsem běžel ke svému vlaku, ale ke své hrůze jsem zjistil, že je pryč. Za chvíli nám oznámili, že vlak byl z obavy před poškozením posunut stranou. Oddechl jsem si, ale vzápětí se opět rozezněla siréna. Hlubkový nálet! Co teď? Kryt byl daleko, já přeběhl koleje a běžel po ulici nad nádražím. Útočiště jsem našel při ženijním zátarasu. Odtud jsem mohl sledovat nízko letící letadla s rudou hvězdou, která páčila ze všech hlavní. Po několika minutách byl opět klid a my mohli vyjet. Konečně se náš vlak rozjel. Nádraží jsme projeli pomalu – bez páry a dýmu – to abychom neupozornili letce na náš vlak. Za zastávkou Karlovo údolí jsem se ohlédl z okna. Nad Rumburkem se valila černá mračna dýmu, kterým prolétávala letadla. Teprve po dlouhé době jsem se dověděl, že rumburské nádraží bylo bombardováno a vážně poškozeno. Ve Šluknově nás opět dostihli hloubkami, ale nechali nás projet. Zato na nádraží ve Velkém Šenově bylo hotové pozdvižení. Na sousední koleji stál vlak s uprchlíky seřazený z nízkých nákladních vagonů, na kterých přešlapovali koně se žebříňáky naloženými zachráněným majetkem lidí bez domova. Před chvílí se zde odehrál nálet hloubkařů, kterému padlo za obět' několik lidí. Nařikající zranění byli odnášeni k ošetření. Nevystoupil jsem. Na nádraží stála plačící babička s bratrem, který mne přijel na kole vyzvednout. V Horní Poustevně se zdálo být vše při starém. Vládl zde klid a mír, z vagonu byly vykládány konve na mléko. Nerušeně jsme dorazili do Dolní Poustevny, kde vlak zastavil, a my museli vystoupit. Nádraží v Sebnitz bylo již uzavřeno, poněvadž byl vydán rozkaz k vyklizení města. Na setkání s maminkou, která se o mne velmi strachovala, nikdy nezapomenu.“²⁸⁴

Šluknovský výběžek byl osvobozen v rámci takzvané Pražské operace ve dnech 8. - 9. května 1945. Na jeho osvobození se podílely jednotky 2. polské armády pod velením divizního generála K. Swierczewského a jednotky 28. armády 1. ukrajinského frontu, jehož velitelem byl generálporučík Lučinskij. První osvobozenou obcí se stala ves Severní (Hilgersdorf). Zde polské vojáky přivítal jediný Čech Antonín First. K menšímu střetnutí došlo u Lobendavy, odkud byli Němci vyhnáni směrem na jih.²⁸⁵

V Dolní Poustevně již 7. 5. 1945 ustupující německá armáda vyhodila do povětří muniční továrnu v blízkosti státní hranice. Výbuch poškodil několik domů v Dolní Poustevně. 8. května nacisté popravili v Dolní Poustevně 6 vězňů z pochodu smrti. Večer téhož dne vstoupily polské jednotky do Dolní Poustevny a zároveň obsadily i sousední město Sebnitz.

²⁸⁴ BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008, str. 97.

²⁸⁵ MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 90.

9. 5. stihli nacisté vyhodit do povětří železniční mosty, a tím přerušili spojení šluknovských obcí se saskými městy.²⁸⁶

V okolí Šluknova se 8.5. urputně bojovalo, nakonec ale v ranních hodinách 9.5. obsadily město jednotky 33. pěšího pluku polské armády.²⁸⁷

Po prolomení německé obrany na linii Mikulášovice – Rumburk 9. 5. zamířily polské a sovětské jednotky do obou měst, aby je obsadily. V Rumburku došlo k ostrým bojům, protože se na křižovatce mezi klášterem a spořitelnou opevnila jednotka SS. Ta byla rozprášena až přivolanými tanky. Současně s Rumburkem byl osvobozen i Varnsdorf sovětskými vojáky.²⁸⁸

O průběhu osvobození Mikulášovic nám zachoval zprávy místní rodák Jan Hampel: *„Vojáci se začali objevovat ve městě ve větší míře tak týden před koncem války. U našeho domu byla třeba taková menší jednotka s vojákama a s asi 10 autama. Vydrželi zde až do 8. 5. 1945. Někteří vojáci spali ve škole a jednoho z nich jsme dostali i k nám domů. Všichni však odjeli 8. 5. kolem poledne. Pak přijeli zase jiní a směřovali na Hinterhermsdorf. Ve stejný den kolem osmé večír sem dorazila zase další menší jednotka – mohla mít tak čtyři-pět aut. Prosvištěli však pryč. Myslím si, že předtím bojovali na frontě u Lobendavy a Severního. Proti nim stáli Poláci. Německé tanky taky stály ve Vilémově nedaleko křižovatky na Šenov a střílely odsud právě na Lobendavu. Děla ráže 88 zase stála poblíž dolního nádraží v místech, kde později postavili skokanský můstek pro lyžaře. Tyto jednotky ale ujely kolem osmé a deváté hodiny večerní. Pak projelo mnoho aut a kolem jedenácté hodiny najednou tanky. To byly ty z Vilémova. To se jednalo o poslední německá vozidla. Pak byl dlouho klid... A najednou kolem druhé hodiny ráno 9. 5. kolem našeho domu projely tři nebo čtyři tanky – zřejmě Poláci, ale možná také Sověti. A ti jeli rychle jak čerti. První vozy polské armády se ale ve městě objevily až v dopoledních hodinách. Jednalo se o vozy tažené koňmi, které pomalu směřovaly zezdola od Vilémova nahoru k nám.“*²⁸⁹

Jiříkov byl obsazen polskými vojáky z 37. pěšího pluku 2. polské armády v noci na 9. 5. Vzpomínky na konec války v Jiříkově popsala tamní obyvatelka Veronika Račanská: *„Konec války jsem zažila tady ve městě. Zrovna jsem byla u jedné paní v Horním Jiříkově. Začala být*

²⁸⁶ BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008, str. 99.

²⁸⁷ TRANTINA, Boris: *Historie Šluknova*. Tiskárna A. Gall, Šluknov, 2005, str. 22.

²⁸⁸ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 311.

²⁸⁹ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 188.

slyšet střelba. Bylo to snad v noci z 6. na 7. 5. Přišel k nám soused a divil se, že nemáme sklep. Pozval nás pak k sobě, protože jeho dům sklep měl. Stál tehdy nedaleko červeného konzumu. A pak se přiblížila fronta. Rusové tedy stáli u Kottaru, hned u Neugersdorfu, a stříleli přes Jiříkov do Rumburku. A za Rumburkem ještě stáli Němci a stříleli zase zpátky. Byla to hrozná noc. Ale nějak po druhé hodině ráno přišel jeden mladý muž od sousedů a říkal, že teď právě hlásili konec války. Měl totiž malé rádio, ze kterého se to dozvěděl. Ale ta hrůza a spoušť tady venku. A jen kousek od nás, od červeného konzumu, leželi tři mrtví muži. Zabití byli střelbou sovětského letadla. Nyní jsou pohřbeni na zdejším hřbitově. O něco později do města přišli polští a ruští vojáci. To byl konec války“.²⁹⁰

Celý Šluknovský výběžek byl obsazen 10. 5. 1945. Následně jednotky pokračovaly k jihu na Českou Lípou a dále do českého vnitrozemí směrem ku Praze.

5.3 Vzpomínky pamětníků ze Šluknova

5.3.1 Osud rodiny Alfreda Kumpfa

„Po vyhlášení Protektorátu se otec rozhodl pro návrat do domovské obce Šluknov. Odchod do Šluknova byl výsledkem rozhodnutí vyhnout se pražské kariéře ve službách Říše v Protektorátu. Krátkou dobu pracoval ve Vilémově ve firmě Gebrüder Hille – válcovny

Obrázek 11: Vojenská knížka Alfréda Kumpfa za jeho služby ve Wehrmachtu²⁹¹

²⁹⁰ KARLÍČEK, Petr a kol. *Jiříkov. Dějiny města. Jiříkov*, 2014, str. 73.

²⁹¹ Rodinný archiv Kumpfů. Dne 1. 7. 2018.

hliníkových folií a následně v kreditní bance v Rumburku, a to do doby, kdy v roce 1940 byl povolán v hodnosti vojína do výkonu vojenské služby Wehrmachtu. Pro zdravotní problémy a politickou nespolehlivost (služba v československé armádě a účast na mobilizaci v září 1938) byl zařazen jako administrátor do Pferdlazaret im Dresden. Rodina zůstala až do jara 1945 ve Šluknově. Na jedné straně rodina měla mimikry, matka uměla německy, otec narukoval do německé armády, starší bratr Alfred venku a ve škole hovořil německy (doma česky). Rovněž já, narozen 1941, jsem rozvíjel svoji mluvu dvoujazyčně. Děda Anton, který nám poskytl jako rodině azyl v jeho domku, se netajil svými sympatiemi k Třetí říši (na rozdíl od naší rodiny, kdy matka byla vyloženě česká vlastenka a otec bral změnu společenských poměrů jako neštěstí. Byl již příliš „Čechoslovákem“).

No a závěr naší šluknovské rodinné anabáze vyvrcholil na jaře 1945 – otec nezvěstný, hysterie německého obyvatelstva z prohrané války a hledání viníků, starší bratr nenastoupil jako školák do povinné Hitlerjugend – útekem do vnitrozemí, do Slaného k matčiným rodičům. Otce zastihl konec války v Norsku, kam se dobrovolně přihlásil v roce 1945, aby se nemusel zúčastnit obrany Berlína. K tomuto kroku ho vedly hrůzné zážitky z bombardování Drážďan v únoru 1945, kdy byl nasazen na záchranné práce. V Norsku padl do anglo-amerického zajetí.“²⁹²

5.3.2 Vzpomínky Helgy Hoškové

Paní Helga Hošková, rozená Ritschal, se narodila v srpnu 1939 před vypuknutím války. „Moje maminka a děda pocházeli z Mikulášovic. Dědeček mluvil šluknovštinou, ale maminka nechtěla, abych se jí učila. Tatínek se narodil ve Schmilce.²⁹³ On pracoval ve Šluknově a tady se s mamkou seznámil. Vzpomínám si, že maminka vyprávěla, že otcova rodina nepřijala ani ji ani nás děti. Tatínek za války byl parašutistou a už se nevrátil. Vůbec se nenašlo, kde skončil. Maminka říkala, že ještě několik málo měsíců před skončením války, že se ozval. Vím, že byl někde na ostrově Kréta, to si pamatuju. Oni ho sestřelili jako parašutistu, když potom byl zraněný, tak přišel sem do Šluknova a léčil se v Karlově údolí. Za války jsme s maminkou žili ve vnitrozemí v Poděbradech a do Šluknova jsme se vrátili až v listopadu 1945.“²⁹⁴

²⁹² Rodinný archiv Kumpfů. Vzpomínky Petra Kumpfa st., dne 1. 7. 2018.

²⁹³ Schmilka je obec v Sasku, dnes součástí Bad Schandau

²⁹⁴ Rodinný archiv Helgy Hoškové. Dne 7. 7. 2018.

5.3.3 Vzpomínky Güntera Zenknera

„Narodil jsem se na počátku války s Ruskem 20. 6. 1941 ve Šluknově ve Fibichově ulici čp. 92, tenkrát Machgasse. Dům ještě stojí. Z války si pamatuji hlavně nálet 8. 5. 1945. Vím ještě dobře, že jsem ten den dopoledne přecházel s maminkou náměstí. Najednou začalo nad náměstím kroužit letadlo a maminka řekla: „Pojď se schovat na radnici. Chce asi něco shodit“. Stoupili jsme si do dveří radnice a čekali. Nic se však nedělo, letadlo zmizelo. Odpoledne začal nálet. Ranní letadlo bylo asi výzvědné. Na náměstí bylo plno uprchlíků ze Slezska s koňskými povozy. V té době jsme my kluci běhali venku a najednou začaly padat bomby. Sousedé pod námi nás vzali dovnitř do domu za dveře, ale my jsme se zvědavě dívali okénky na dveřích a viděli pilota letadla, jak úplně nízko přelétá náš dům. Vedlejší hospodářství dostalo plný zásah. Majitelé Schnarrerovi a jejich pacholek za to zaplatili životem. Jak dlouho nálet trval, neumím odhadnout. Když jsem od sousedů přišel domů, byl jsem překvapen, jak to u nás vypadalo. Všude ležely třísky a sklo, zrcadlo bylo rozbité. V dřevěných zdech našeho podstávkového domu byly škvíry od střepin bomb. Jako malý kluk jsem jenom zíral. Děkovali jsme bohu, že jsme zůstali živí. Když jsme se vzpamatovali ze šoku, vydali jsme se s maminkou k jejím rodičům. Když jsme přecházeli přes náměstí, leželi tam vedle vozů mrtví koně, mrtví lidé tam už nebyli. Nad tím vším lítalo perí z peřin roztrhaných, které na vozech vezli uprchlíci.“²⁹⁵

Obrázek 12: Rodný dům pana Zenknera²⁹⁶

²⁹⁵ Rodinný archiv Güntera Zenknera. Dne 25. 10. 2018.

²⁹⁶ Archiv autora práce, dne. 7. 7. 2018.

5.4 Shrnutí

Připojením Sudet, a tedy i šluknovského regionu k Říši, bylo završeno dvacetileté úsilí československých, teď již sudetských Němců, o znovunabytí ztraceného statutu. Historické trauma z porážky ve Velké válce a pádu z pozice privilegované vrstvy do role trpěné menšiny bylo vystřídáno euforií, při které bohužel došlo k explozi agrese a násilí vůči všemu neněmeckému. Toto bezprecedentní porušení lidských práv a vůbec jakýchkoli pravidel humanity svedlo sudetské Němce na cestu, odkud již nebylo návratu a zpečetilo jejich osud.

Sudetští Němci začali brzy poznávat, jak hořké plody přineslo jejich úsilí. Ze dne na den se vymanili z demokratického československého státu, kde sice trpěli frustrací ze svého postavení, kde se mnohdy cítili poškozováni ekonomicky nebo na svých jazykových právech, ale kde mohli v klidu žít podle svých tradic, a hlavně byli chráněni demokratickými institucemi, a dobrovolně vstoupili do svazku s totalitním režimem. Ti, kteří se neztotožnili s ideou nacionálního socialismu, to pocítili velmi záhy, mocenské složky Himmlerova a Heydrichova SS státu měly již s neutralizací odpůrců režimu několikaleté zkušenosti. Převážná většina sudetských Němců pak s počátečním nadšením, které ale také začalo brzy opadávat, následovala svého Führera až do hořkého konce.

Sudetští Němci se sice zbavili Čechů, ale říšští Němci s nimi mnohdy zacházeli hůře, byť si to oni sami nechtěli připustit. Na vlastní kůži začali poznávat rozdíl mezi životem v demokracii a totalitě. Přelila se sem i agresivita, kterou sami v roce 1938 uplatňovali na Čechách, teď ale se obrátila proti některým z nich.

Nacisté začali s hospodářskými změnami na území Sudet, ale necelý rok nestačil na obnovu hospodářství silně zasaženého krizí, a tak nedošlo k naplnění očekávání, protože s příchodem války se situace opět začala zhoršovat.

Připojení Sudet bylo propagandisticky prezentováno okolnímu světu jako osvobození Němců od útaku, sám Vůdce z tohoto důvodu vykonal několik spanilých jízd po nových říšských územích, ale po obsazení zbytku Československa a vypuknutí války se sudetské oblasti ocitly na okraji jeho zájmu.

Šluknovský region se sice po dobu celé druhé světové války nestal bojištěm, ale válečné útrapy se mu nevyhnuly. Obyvatelé šluknovského regionu se tak již podruhé ve dvacátém století modlili za brzké ukončení tohoto válečného šílenství.

6. Poválečné období na Šluknovsku

Nacistická Třetí říše slavila ve 30. a na počátku 40. let značné úspěchy. Povedlo se jí dostát slibu, kdy sjednotila všechny Němce do jednoho státu. Rozpoutala novou válku a do roku 1941 ovládla většinu Evropy. Ale přecenila své síly a proti přesile Spojenců nedokázala obstát. Druhá světová válka skončila německou prohrou a zhroucením nacistického režimu. Německý národ upadl do ještě větší bíd než po konci Velké války a kolektivní vina za rozpoutání největšího válečného konfliktu v dějinách lidstva se dotkla snad všech lidí německého původu.

Po Velké válce čeští Němci sice ztratili možnost připojit se k Německé říši a stali se občany jin cizího československého státu, po druhé světové válce se ale ocitli v roli bezprávných lidí, kteří ztratili své občanství, svá práva a své majetky.

Poválečné vyhnání a vysídlení Němců z oblastí Sudet bylo logickým vyústěním událostí posledních let. Úvahy o snížení počtu německého obyvatelstva na území Československa se objevily již v druhé polovině 30. let jako reakce na stupňující se požadavky sudetoněmecké politické reprezentace, podporované nacisty z Říše. Československá politická reprezentace i sám Beneš byli ochotni odstoupit oblasti v západních a severních Čechách a v českém Slezsku s cca 900 000 německými obyvateli za podmínky, že Německo k tomu přijme další 1 milion sudetských Němců. V Československu by tak zůstalo přibližně 1,2 milionu Němců, polovina z nich byli sociální demokraté a Židé, kteří byli loajální ke státu. Jednalo se o tzv. Benešův „Pátý plán“.²⁹⁷ Mnichovská dohoda tyto plány definitivně pohřbila.

Ještě na počátku války zastával Beneš názor, že sudetský problém má být řešen z hlediska politických postojů a nikoli nacionálního. V té době se také scházel s představitelem sudetoněmeckého odboje Wenzelm Jakschem, který stál v čele „Treugemeinschaft der sudetendeutschen Sozialdemokraten“. Jaksch prosazoval v poválečném uspořádání federalizaci Československa. Naopak československý odboj již od začátku krize prosazoval nacionální řešení, a to vyhnání všech Němců z území československého státu. Po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha byla západními spojenci anulována Mnichovská dohoda, a tudíž otevřena možnost znovuoobnovení Československa v meziválečných hranicích. Definitivní příklon Beneše k nacionálnímu řešení nastal po období 2. stanného práva v Protektorátu. Zaujal protiněmecký postoj, nikoli jen

²⁹⁷ BRANDES, Detlef: *Cesta k vyhnání 1938-1945*. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska. Prostor, Praha, 2002, str. 21.

protifašistický. Od roku 1943 vyjednával Beneš se Spojenci souhlas s odsunem všech Němců z Československa. Jeho koncepce byla zhmotněna v tzv. 10bodovém plánu, kde bylo stanoveno, jaké bude postavení Němců, jaké budou zásady odsunu a vypořádání majetkových poměrů. Jasná podoba odsunu Němců z Československa byla však stanovena až na Postupimské konferenci v létě 1945.²⁹⁸

Po skončení války bylo postavení československých Němců upravováno pomocí prezidentských dekretů a různých vládních nařízení. Dekretem č. 5 Sb. ze dne 19. 5. 1945 byli všichni Němci prohlášeni za státně nespolehlivé obyvatele. Na německé obyvatele se začala vztahovat různá omezení a povinnosti. Museli nosit viditelné označení (širokou bílou pásku na rukávu s černým N), dostávali snížené potravinové příděly, museli odevzdat zbraně a rádiové přijímače. Nesměli se shromažďovat, na veřejnosti mluvit německy a při styku s úřady jim bylo nařizováno jednat pouze v českém jazyce. Platil pro ně zákaz návštěv divadel, biografů, parků a používání dopravních prostředků. Byla pro ně zavedena pracovní povinnost. Už nesměli uzavírat manželství s partnery českého původu, ztratili volební právo a byly jim zabaveny peněžní vklady. Nesměli například ani zamykat dveře svých bytů a domů.²⁹⁹ Všechna tato omezení a zákazy nebyla nepodobná těm, které nacisti uplatňovali zejména proti Židům.

Dne 2. 8. 1945, kdy končila Postupimská konference, byl vydán ústavní dekret prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. „o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské“. V něm bylo stanoveno, že „českoslovenští státní občané národnosti německé nebo maďarské, kteří podle předpisů cizí okupační moci nabyli státní příslušnosti německé nebo maďarské, pozbyli dnem nabytí takové státní příslušnosti československého státního občanství.“³⁰⁰

6.1 Odsun Němců a jeho průběh na Šluknovsku

Proces vyčištění československého území od obyvatel německé národnosti proběhl ve dvou fázích. První fáze je označována jako divoký odsun, kdy docházelo ke spontánnímu vyhánění Němců a byla doprovázena různými násilnostmi a excesy. Němečtí obyvatelé byli vyháněni za hranice, jen s minimem svých věcí a prostředků k přežití, a byli ponecháni svému osudu. Nejvíce takových akcí se uskutečnilo od května do léta 1945. Mezi nejvýraznější násilné

²⁹⁸ Kolektiv autorů: *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948.* Gallery, Praha, 2002, str. 158-174.

²⁹⁹ RICHTER, Karel: *Sudety*. Fajma, Praha, 1994, str. 174.

³⁰⁰ www.zakony.cz/zakon-SB1945033

události této doby patří „brněnský pochod“ nebo „ústecký masakr“. Druhá fáze se nazývá organizovaný odsun a jeho podmínky byly dohodnuty na Postupimské konferenci. Vysídlování Němců z Československa mělo probíhat za spolupráce s okupačními zónami v Německu, kam byli vysídlování umisťováni. Nedocházelo při něm k vražedným akcím, měla být dodržována zásada nerozdělování rodin, odsunovaným byla zajištěna zdravotní péče a na transporty dohlížel Mezinárodní červený kříž. Odsuny byly ukončeny na přelomu let 1946-1947, ale i v následujících letech odjelo ještě několik transportů do Německa.

Jak bylo řečeno v předešlé kapitole, Šluknovský výběžek byl dobyt polskými a sovětskými jednotkami. Pro pár zbylých českých obyvatel, pro válečné zajatce a totálně nasazené dělníky to znamenalo osvobození, pro německé obyvatelstvo ale začínalo období nejistoty. V zápiscích mikulášovického pátera Josefa Klause je počátek této doby popsán takto: *„Pomalu se klubal krásný májový den, který se však měl stát dnem hrůzy. Během bohoslužby se ze všech stran ozývala střelba. Jakmile starosta Zabel viděl, že Poláci a Rusové vnikají do domů občanů a rabují vše, co jim přijde pod ruku, prohnal si hlavu kulkou z pistole.“*³⁰¹

Během května byly na Šluknovsko postupně vysílány jednotky československé armády, která měla především zajistit ochranu hranic, ale také se podílet na vyhnání německého obyvatelstva. K tomu jí měly pomáhat partyzánské jednotky, v případě Šluknovska to byla skupina nazvaná „Národní mstitel“. Tito partyzáni, kteří dříve působili v oblasti Mělnicka, se později přeměnili v tzv. Revoluční gardy. První československé jednotky se ve šluknovském regionu objevily 15. 5. 1945. Pro ně byl ten den vydán následující rozkaz: *„Všechny Němce vykažte z území historických hranic. Pro udržení chodu zemědělství a průmyslu ponechte dostatečný počet dělníků.“*³⁰²

Proto velkou roli při odsunu Němců hrál charakter zdejšího hospodářství. Šluknovsko bylo silně industriálním regionem, a tudíž mnoho Němců dostalo povolení zůstat nebo odklad, protože byli potřební pro udržení chodu výroby v podnicích, lesnictví či na některých zemědělských usedlostech.

³⁰¹ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 192.

³⁰² MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 91.

6.1.1 Excesy a divoký odsun na Šluknovsku

Přestože Šluknovsko bylo téměř čistě německým regionem, ani jemu se nevyhnulo poválečné řádění Čechů, i když to nedosahovalo takových rozměrů jako v jiných oblastech.

Nejčastějšími akcemi byly popravy Němců, ať již za skutečné či domnělé přechovávání zbraní, nebo proto, že šlo o nacisty. V Dolní Poustevně byli takto popraveni Němci August Hofmann, Josef Kowarsch, Franz Winter, Otto Richter, Otto Müller, Raimund Huby a Franz Rache. Za údajné ukrývání zbraní bylo v Krásné Lípě popraveno vojáky I. praporu 2. pěšího pluku československé armády 10 německých mužů. Při obsazení obce Lobendava došlo k rabování a znásilňování žen, během dne 8. 5. byli zavražděni 3 Němci. Později byl zabit i starosta Josef Heltl a čtyři další obyvatelé německého původu. V Rumburku byl dne 21. 5. popraven Němec Kittel, který byl obviněn z příslušnosti k SS a údajné funkce dozorce v koncentračním táboře.³⁰³ V Dolním Podluží byli popraveni 3 Němci za přechovávání zbraní. Ve Šluknově byla dne 12. 8. uskutečněna poprava Heinricha Henkeho, lékárníka Sagnera, Reimunda Rämische a dalších Němců, taktéž obviněných z ukrývání zbraní. V místním internačním táboře, nacházejícím se v budově okresního soudu, byli Němci bití a Němky znásilňovány Ferdinandem Svobodou, který byl bezpečnostním referentem místní správní komise. Ve Vilémově byl 12. srpna zavražděn německý pár Lodeovi.

V období divokého odsunu stoupl výrazně počet sebevražd Němců. V Lobendavě si jich vzalo život 6, v Rumburku během jara spáchalo sebevraždu asi 30 Němců, ve Varnsdorfu 11.³⁰⁴

V Dolní Poustevně se první vyhnání Němců uskutečnilo počátkem června a týkalo se 400 osob. Následovaly další dva, které se týkaly dohromady 1 400 Němců.³⁰⁵ V Mikulášovicích se první odsun dotknul asi tisíce osob. Mezi nimi byl i bratr již citovaného pátera Josefa Klause, který průběh vyhnání popisoval následovně: *„Naproti domu stavitele Bauera byly postaveny stoly, u kterých seděli čeští úředníci s listinami odsouvaných. Každý se musel podepsat a odevzdat domovní klíč. Lidé museli procházet kolem vojáků a tito surovci sebrali lidem to poslední, co pěkného či cenného měli. Bohaté ženy se musely v budově bývalé nemocenské pojišťovny svléci do naha a podrobit tělesné prohlídce. Ani od vaginální prohlídky nebylo upuštěno – kusem dřeva se hledalo zlato a šperky. Stávalo se, že vojáci doslova trhali lidem*

³⁰³ Ve Vojenském ústředním archivu v evidenci příslušníků SS – strážných KT jeho jméno nefiguruje.

³⁰⁴ PADEVĚT, Jiří: *Krvavé léto 1945*. Academie, Praha, 2016, str. 240-342.

³⁰⁵ BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008, str. 100.

prsteny z rukou a neštíteli se ani starým lidem sedřít kůži, takže krváceli. Když moje žena přišla na to místo, tak už se v příkopech válely hromady prádla, šatstva a dek.“³⁰⁶

Na Šluknovsko dorazil 17. 6. pražský pěší pluk. č. 28, který zde vyhnal část Němců v minimálně dvou odsunech. V Rumburku si němečtí antifašisté stěžovali na způsob odsunu: *„České fašistické stvůry ... pod znamením sovětské hvězdy, kterou nosí, rabují byty, pronásledují německé obyvatelstvo, antifašisty i indiferentní bez rozdílu věku, od dětí v mateřském lůně až po 90leté starce je honí přes hranice. Také nemocné, churavé, invalidy a vysoce těhotné ženy vyhánějí.“* V jiné zprávě uvádí, že těm, *„kteří jsou vyhnáni z domovů, jsou odebírány ještě poslední groše a trochu těch potravin, které si směli vzít s sebou. Tak přecházejí většinou nevinní chudí lidé, k smrti uštvaní hranici do ruského okupačního pásma. Tam pak mají žít dál, oloupení o šperky, snubní prsteny, náušnice apod. a o součásti oděvu.“* Dle odhadů bylo během fáze divokého odsunu vystěhováno z okresu asi 7 700 osob.³⁰⁷

Z Varnsdorfu byli 28. 5. pod hrozbou trestu smrti odvezeni němečtí učitelé s rodinnými příslušníky. Týkalo se to odhadem 70-80 osob. Byli odvezeni přes Krásnou Lípou a Doubici ke hranici se Saskem. Byla to jedna z prvních vyháněcích akcí. Ke konci června českoslovenští vojáci zorganizovali pochod přibližně 1 500 Němců ze samotného města a přilehlých obcí. Celou kolonu 23. 7. odvedli přes Studánku, Krásnou Lípou a Doubici k hranici se Saskem. Českoslovenští vojáci odvedli Němce nejméně do hloubky 20 kilometrů do saského vnitrozemí. Na počátku července začala ve Varnsdorfu operovat 2. rota pohotovostního pluku Národní bezpečnosti. Ta měla na starost druhý odsun Němců, který se udál 19. 7. Odvedli asi 2 000 osob do Dürrhennersdorfu u Löbau a do Sohlandu v Sasku. Následujícího dne vyhnali do stejných lokalit dalších 3 000 osob.³⁰⁸

Na naléhání Spojenců bylo vyhánění Němců z Československa v létě 1945 zastaveno. Okupační zóny nebyly připravené na tolik vyhnaných lidí a na mnoha místech hrozilo vypuknutí humanitární krize. Dořešení německé otázky se proto odložilo do Postupimské konference, kde se vítězové dohodli na pravidlech odsunu, který měl započít v roce 1946.

³⁰⁶ KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 197.

³⁰⁷ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 136-137.

³⁰⁸ Kolektiv autorů: *Varnsdorf*. Město průmyslu a zahrad. Varnsdorf, 2003, str. 336-337.

6.1.2 Organizovaný odsun Němců ze Šluknovska

Ve Šluknovském výběžku byla pro zahájení organizovaného odsunu zřízena sběrná střediska. V každém okrese (Šluknov, Rumburk, Varnsdorf) se nacházelo jedno pro danou oblast. Do střediska byli přesouváni postupně všichni Němci, kteří měli být odsunuti. Při příchodu jim byly odebrány doklady, které jim správa tábora vrátila až v den transportu. Zároveň při vstupu do tábora byla provedena na Němcích lékařská prohlídka a jejich věci byly zkontrolovány. V táboře žili muži a ženy odděleně a všichni měli zákaz kontaktů s okolím. Během čekání na transport byli obyvatelé středisek zaměstnáni. Život v táborech upravoval „Domácí řád pro sběrné tábory.“³⁰⁹

O tom, že Němci měli být všichni bez rozdílu odsunuti z československého území, vypovídá i speciální transport. V únoru 1946 byl vypraven z Dolní Poustevny zvláštní transport 40 vážně nemocných a 76 přestárých osob, přičemž nejstarší účastníci Matyldě Quaiserové bylo rovných 90 let.³¹⁰

Organizovaný odsun ze Šluknova a blízkého okolí začal na jaře 1946 a při jeho první etapě bylo odsunuto ve třech transportech 988 osob německé národnosti (první transport 281, druhý transport 267 a třetí transport 440 osob).³¹¹

Z Mikulášovic byli Němci odsouváni od května do listopadu 1946. Protože Mikulášovice spadaly pod šluknovský okres, byli tamní Němci odvázeni do sběrného střediska ve Šluknově a odtud odesíláni do Německa. Na počátku listopadu zde zůstalo jen 540 německých obyvatel, z nichž 149 bylo označeno jako specialisté, téměř 300 osob bylo jejich rodinnými příslušníky a 90 osob ve smíšených manželstvích.³¹²

V Rumburku odsouvání Němců během roku 1945 probíhalo poněkud pomaleji. Při sčítání obyvatel k 15. říjnu se ukázalo, že ve městě zůstávalo ještě 20 330 Němců.³¹³ Na počátku října 1945 byl v objektu zvaném Buschmühle v Sukově ulici zřízen sběrný tábor. Zpočátku ale jeho fungování bylo ztíženo značnou nepřípraveností. Němečtí obyvatelé se zde hromadili, protože mezi transporty panovala dlouhá doba, a navíc kvůli zvyšujícímu se počtu

³⁰⁹ SOKA Děčín. Fond ONV Varnsdorf. *Oběžníky a vyhlášky týkající se bezpečnosti a Němců 1945-1946*. Inv. č. 85, K-8.

³¹⁰ BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008, str. 100.

³¹¹ SOKA Děčín. Fond ONV Šluknov. *Jmenný seznam osob transport 7. 4. 1946*. Inv. č. 78, K-19.

³¹² KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 197-198

³¹³ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 137.

Němců v táboře panovaly špatné hygienické podmínky.³¹⁴ Vzhledem ke zhoršeným podmínkám zásobování poskytoval pomoc odsouvaným Němcům bavorský Červený kříž, který je zásoboval potravinami. Například transportu ze dne 22. 4. 1946 dodal 1 800 kg chleba, 153 kg cukru, 54 kg margarínu, 120 kg potravin, 36 kg kafe, 1 200 kg brambor, 108 kg mouky, 18 kg soli, 18 kg zeleniny, 0,90 kg koření a 17 konví mléka.³¹⁵

Kvůli pomalu probíhajícím transportům byla zorganizována v Rumburku dne 13. 3. 1946 velká a bouřlivá demonstrace místního českého a slovenského obyvatelstva. Tato demonstrace iniciovala přístrojení postupu proti Němcům. Byly pro ně rozšířeny zákazy a začala platit nová pravidla pro označení – bílá páska musela být 10 cm široká a „*nošení jakýchkoli jiných pásek je nepřípustné. Veškeré tzv. antifašistické legitimace jsou neplatné*“.³¹⁶ Důsledkem vzrůstající nespokojenosti nového obyvatelstva regionu bylo zrychlení transportů. Z rumburského střediska bylo mezi 22. 4. 1946 až 24. 7. 1947 vypraveno dohromady 20 transportů, z nichž 4 směřovaly do americké zóny, 11 do sovětské, 3 do oblastního tábora Starý Habendorf a dva transporty do vnitrozemí. Těmito transporty bylo odsunuto 14 093 Němců.³¹⁷

Ve Varnsdorfu pro potřeby odsunu Němců využila místní správa bývalý tábor Eiche pro totálně nasazené za války. Zpočátku sloužil jako internační tábor, ale kvůli organizovanému odsunu z něj vzniklo sběrné středisko. Úředním lékařem se v tomto středisku stal MUDr. F. Kuba, který nejen, že se staral o zdraví německých obyvatel, ale také vystupoval proti přestupkům Čechů vůči Němcům a upozorňoval na „*nechutné zacházení s civilním obyvatelstvem ze strany zaměstnanců tábora*“. Do americké okupační zóny byly připraveny 3 transporty po 1 200 Němcích. První transport opustil Varnsdorf 23. 4. 1946 a přes Děčín-Podmokly, Žatec a Plzeň odjel do FurthimWald. Druhý transport odjel 10. 5. přes Cheb do Bambergu a Würzburgu. Poslední transport byl vypraven 27. 5. přes Děčín, Ústí nad Labem, Chomutov, Karlovy Vary a Cheb do Schirdingu. Do sovětské zóny bylo vypraveno 10 transportů. První vlak s odsouvanými Němci odjel z Varnsdorfu dne 16. 6. 1946 (1 200 osob), následovaly další 4 transporty v červenci (4 834 osob), 2 vlaky v srpnu (2 458 osob), 2 vlaky v září (1 294 osob) a poslední transport odjel dne 10. 10. 1946 (479 osob). Všechny vlaky mířily směrem na Pirnu a Magdeburg. Dále byly vypraveny z Varnsdorfu tři menší transporty – jeden do Kladna 9. 4. 1946 (na nucené práce, 450 osob), další

³¹⁴ SOkA Děčín. Fond ONV Rumburk. *Korespondence týkající se sběrného střediska Buschmühle 1946-1947*. Inv. č. 202, KT-31.

³¹⁵ SOkA Děčín. Fond ONV Rumburk. *Korespondence vysídlení Němců 1945-1948*. Inv. č. 199, KT-30.

³¹⁶ SMETANA, Jan: *Rumburk. Město v českém Nizozemí*. Rumburk, 1999, str. 139.

³¹⁷ SOkA Děčín. Fond ONV Rumburk. *Korespondence vysídlení Němců 1945-1948*. Inv. č. 199, KT-30.

do Rumburku 3. 10. 1946 (doplnění transportu vypraveného z Rumburku, 250 osob) a poslední do Starého Habendorfu 15. 12. 1946 (kvůli likvidaci sběrného střediska ve Varnsdorfu, 174 osob). Dohromady bylo z Varnsdorfu odsunuto 14 739 Němců.³¹⁸

Po hlavní vlně odsunu v roce 1946 následovaly ještě další menší transporty v rámci tzv. dodatečného odsunu v letech 1947-1948 na základě výnosu Ministerstva vnitra ze dne 20. 11. 1947 č. B-300/21892-47 Ref. B. Němci v těchto transportech odjížděli na vlastní žádost, přičemž nejčastějšími uváděnými důvody byly slučování rodin a existenční důvody. Takto byly odsunuty do americké i ruské okupační zóny desítky osob německé národnosti.³¹⁹

Zvláštní skupinu vysídlenců tvořili Němci, kteří byli odsunuti do vnitrozemí, kde byli rozptýleni do čistě českých oblastí. Cílem bylo narušit zbytky německých „Sprachinsel“ v pohraničí a zároveň získat pracovní síly především do zemědělství. Dělo se tak na základě výnosu ze dne 4. 11. 1947 čj. B 300/20774-47-BN, kde stálo, že „*všechny práce schopné osoby musí být bezpodmínečně uvolněny pro přesun do vnitrozemí.*“ Ze Šluknovska byli Němci posíláni do okresů Kralupy nad Vltavou, Litoměřice, Mnichovo Hradiště, Mělník, Mladá Boleslav, Čáslav, Semily, Kladno, Krnov, Rychnov nad Kněžnou, Blatná a Milevsko.³²⁰

Ze Šluknovska byla v roce 1948 také vybrána skupina 145 německých mužů, kteří byli posláni na nucené práce do jáchymovských dolů. Byli tam odesláni na základě výnosu Ministerstva vnitra v Praze ze dne 9. 9. 1948 čj. D-300/34 taj /1948, kde bylo „*nařízeno připravit přesun německých pracovních sil do jáchymovských dolů.*“³²¹

6.1.3 Ti, kdo směli zůstat – antifašisté, specialisté, smíšená manželství

Vzhledem k několika set letému německo-českému soužití nebylo možné v praxi naprosto oddělit od sebe německé a české etnikum, i když poválečná atmosféra byla zaměřena silně protiněmecky. Nakonec byly dojednány tři kategorie Němců, kterým mohlo být umožněno zůstat v Československu. Šlo o antifašisty, kteří mohli prokázat své loajální postoje, potřebné odborníky, kteří měli pomoci zajistit chod hospodářství, než se za ně najdou náhrady, a členy smíšených manželství.

³¹⁸ SOkA Děčín. Fond ONV Varnsdorf. *Chronologické přehledy transportů 1945-1947*. Inv. č. 87, K-8.

³¹⁹ SOkA Děčín. Fond ONV Varnsdorf. *Dodatečný odsun, dobrovolné vystěhování*. Inv. č. 105, K-10.

³²⁰ SOkA Děčín. Fond ONV Šluknov. *Agenda odeslání Němců na nucené práce do zemědělství 1946-1948*. Inv. č. 102, K-9

³²¹ SOkA Děčín. Fond ONV Šluknov. *Seznamy Němců pro nucené práce v jáchymovských dolech 1948*. Inv. č. 103, K-9

Zásahy do smíšených manželství byly kritizovány především řadou starousedlíků českého původu. Ti žili v pohraničí již několik generací a byli ať už blízkými nebo vzdálenými příbuzenskými vazbami provázáni s tamním německým obyvatelstvem. Někteří z nich našli odvahu veřejně kritizovat pokusy o naprostou segregaci Čechů a Němců. Vytýkali nové správě a nově příchozím osídlencům neznalost místních poměrů. Z tohoto důvodu byl 25. 7. 1945 vydán oběžník Národního výboru v Praze pro úpravu zacházení s Němci ve smíšených manželstvích: *„Podle zjištění nepostupuje se vždy stejným způsobem při vystěhování Němců žijících ve smíšených manželstvích. Za účelem jednotného postupu buď na další postupována takto. Němce žijící ve smíšeném manželství s osobou národnosti české, jest spolu s dětmi vzíti v ochranu a prozatím upustiti od vystěhování. Pokud jde ovšem o osobu, na níž se vztahuje dekret presidenta republiky ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů, jest proti ní zakročiti trestně ve smyslu tohoto dekretu.“*³²²

Situace příslušníků smíšených manželství se začala mírně zlepšovat až od roku 1947, kdy bylo rozhodnuto, že německým partnerům československých občanů může být uděleno československé státní občanství na základě jejich chování.³²³

Němečtí antifašisté po konci války navázali ihned spolupráci s rodící se novou správou na dobytém území. Často spolupracovali s českými antifašisty na vydávání česko-německých novin. Ve Varnsdorfu vycházely od května do června 1945 dvojazyčné noviny Freies Warnsdorf / Svobodný Varnsdorf. Obdobné byly například děčínské noviny Rudý prapor / Rote Fahne. Dvojazyčné noviny se ale neudržely dlouho, protože záhy byl jejich tisk zakázán.³²⁴ Posuzováním antifašistů a jejich postojů byly pověřeny správní komise. Jak bylo uvedeno v tisku Národní fronty pro severní Čechy: *„Tyto komise budou nadále přezkoumávat činnost a chování osob, které se o antifašistický průkaz ucházejí, a na základě svého šetření vydání průkazu buď doporučí, nebo zamítnou. (...) Podkladem těchto akcí je výnos Ministerstva vnitra ze dne 16. května 1945.“*³²⁵ Pro německé antifašisty, kteří mohli dokázat svůj postoj před válkou, byla možnost podat žádost o zachování československého státního občanství dle paragrafu 2 ústavního dekretu č. 33/1945 Sb.³²⁶

³²² SOkA Děčín. Fond ONV Varnsdorf. *Oběžník a vyhlášky týkající se bezpečnosti a Němců 1945-1946*. Inv. č. 85, K-8.

³²³ SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my*. Antikomplex, Praha, 2011, str. 156-160.

³²⁴ SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 132.

³²⁵ *Stráž severu*. Deník Národní fronty v českém pohraničí. Ročník I., číslo 32, vydáno 4. 7. 1945. Dostupné na: www.digitalniknihovna.cz

³²⁶ www.zakony.cz/zakon-SB1945033

Ve Šluknově bylo registrováno 349 antifašistů, přičemž v rámci celého okresu bylo podáno celkem 3 559 žádostí, z nichž bylo 2 692 schváleno.³²⁷ V rumburském okrese žádalo o status antifašisty 968 osob³²⁸ a ve Varnsdorfu v téže věci bylo podáno 2 142 žádostí, vesměs se jednalo o členy bývalé DSAP.³²⁹

Antifašisté sice získali povolení zůstat v Československu, když získali zpět československé občanství, v praxi se ale k nim úřady a české obyvatelstvo chovalo stejně jako k ostatním Němcům. Leckdy museli antifašisté neustále a ponižujícím způsobem dokazovat svůj protinacistický postoj. To byl jeden z důvodů, proč se mnoho z nich rozhodlo pro dobrovolný odchod do Německa. Pro ně byly organizovány tzv. „Antifa-transporty“. Zásady týkající se „dobrovolného vystěhování osob německé národnosti antifašistického smýšlení“ upravovalo vládní usnesení z 15. 2. 1946 předané správním komisím prostřednictvím výnosů Ministerstva vnitra č. B/300/2774-46 Ref B. a č. B/300/1290Ref-B.³³⁰ Oproti ostatním Němcům měli antifašisté o něco lepší podmínky. Nebyli posíláni do sběrných středisek, v transportu byly speciální nákladní vagóny pro jejich movitý majetek. V Dolní Poustevně zůstalo z řad antifašistů pouze 19 osob z 8 rodin, které nemohly odejít kvůli jejich nepostradatelnosti v hospodářství.³³¹ V Rumburku, kde před nástupem nacismu měla sociální demokracie silnou pozici, bylo po válce registrováno v samotném městě přes 400 antifašistů a v celém okrese přes 1600. Dobrovolný odchod do Německa ale byl povolen necelé polovině. Poslední transport s antifašisty odjel z Rumburku dne 26. 8. 1946.³³² Z Varnsdorfu odjelo hned v září 1945 do sovětské zóny 45 rodin německých antifašistů a v prosinci je zvláštními transporty následovalo dalších 634 německých antifašistů. Následujícího roku v květnu odjelo do sovětské zóny 954 německých sociálních demokratů a 23. 9. 1 344 německých komunistů. Do konce září 1946 opustilo Varnsdorf ještě dalších 96 rodin antifašistů.³³³

Přibližně jednu třetinu ponechaných Němců v Československu tvořili tzv. specialisté, jinak nazývaní i jako nepostradatelní odborníci. Jelikož jednou z nejdůležitějších průmyslových oblastí Československa po válce byly severní a severozápadní Čechy, a v tamních podnicích pracovalo přibližně 200 000 Němců, bylo jasné, že alespoň značná část jich nebude moc být

³²⁷ SOkA Děčín. Fond ONV Šluknov. *Seznamy antifašistů*. Inv. č. 53, K-2.

³²⁸ SOkA Děčín. Fond ONV Rumburk. *Seznamy antifašistů*. Inv. č. 209, KT-32.

³²⁹ SOkA Děčín. Fond ONV Varnsdorf. *Seznamy antifašistů*. Inv. č. 91, K-9.

³³⁰ SOkA Děčín. Fond ONV Rumburk. *Korespondence vysídlení Němců 1945-1948*. Inv. č. 199, KT-30

³³¹ BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008, str. 100.

³³² SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999, str. 139.

³³³ Kolektiv autorů: *Varnsdorf*. Město průmyslu a zahrad. Varnsdorf, 2003, str. 338-339.

odsunuta, aby se udržela výroba.³³⁴ Šluknovsko bylo silně průmyslově založeno, a navíc se zde nacházela sofistikovaná výroba, která vyžadovala dělníky a mistry s dlouholetou praxí.

Hospodářským specialistům německého původu se často stávalo, že byli odvedeni do sběrného střediska, aby byli následně odsunuti do Německa, ale část z nich byla propouštěna na žádosti správců podniků, kteří si byli vědomi jejich důležitosti. Také nebylo ojedinělé, že Němci specialisté využívali své nepostradatelnosti a povedlo se jim vyjednat propuštění rodinných příslušníků ze sběrných středisek, a tím je ochránit před odsunem.³³⁵

Ve zprávě ze dne 27. 4. 1948 bylo Ministerstvo vnitra informováno, že „v mnohých a to ve většině průmyslových podnicích spočívá tíha výroby převážně na dělnících německé národnosti, jelikož jednak pracují ve svém oboru od útlého mládí a tyto práce velmi dobře ovládají, jednak morálka dělníků jiné národnosti není na takové výši, jak by to zájem věci vyžadoval a v neposlední řadě proto, že bývalí neb dosavadní národní správci nesnažili se nechat zapracovati české dělnictvo.“³³⁶ Z tohoto důvodu nemohlo být území Šluknovska po druhé světové válce naprosto očištěno od německého živlu.

Pro Němce, kteří zůstali ve svých domovech po odsunu, nebyla atmosféra zrovna přívětivá. Averze vůči původním obyvatelům výběžku neustále rostla. Rozdmýchával ji především tisk, někteří představitelé politických stran a část nově příchozích Čechů. Ve Varnsdorfu noviny Hraničář posměšně komentovaly odsun: „A Němci jdou a jdou... druhý a třetí transport těch, kteří u nás nebyli spokojeni a chtěli domů – do Říše. My jim dnes vyhovujeme a konečně docela rádi, protože jsme na tento okamžik čekali celá staletí.“³³⁷

6.2 Vzpomínky pamětníků na poválečnou dobu

6.2.1 Vzpomínky Petra Kumpfa st.

„Zvláštní vztah se vytvořil za války mezi naší rodinou a sousedy Schreierovými v naší ulici ve Šluknově. Obě ženy měly muže ve válce. Schreier byl před válkou pekař. Oba měli společné to, že narukovali hned na začátku války. Schreier, protože byl asi levicově zaměřený a můj otec, protože měl za manželku Češku a prezenční službu a cvičení (ještě v roce 1938) odsloužil v československé armádě. Obě mladé dámy měly děti narozené v roce 1941, takže je spojovala starost o děti, domácnost, a i trávení volného času. Ve druhé polovině šedesátých

³³⁴ SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my*. Antikomplex, Praha, 2011, str. 168.

³³⁵ SOkA Děčín. Fond ONV Rumburk. *Korespondence ve věci vysídlení Němců*. Inv. č. 201, KT-31.

³³⁶ SOkA Děčín. ONV Šluknov. *Korespondence Němci 1948*. Inv. č. 79, K-19.

³³⁷ Kolektiv autorů: *Varnsdorf. Město průmyslu a zahrad*. Varnsdorf, 2003, str. 339.

*let se Schreierovi objevili ve Šluknově. Schreier se úspěšně etabloval v NDR. Jako antifašista dlouhodobě politicky působil v Apoldě v NDR. Jejich rodina pak v průběhu let byla několikrát v Čechách na dovolené, a to byly doby, kdy jsme se stýkali. Moje vrstevnice, Erika, provdaná Sporer (*1941) byla učitelka, tak jako její dvě dcery. Manžel byl mistrem v textilní továrně. Moje matka po otcově smrti v roce 1970 a smrti pana Schreiera byla koncem 80. let dokonce u nich na týdenní návštěvě v NDR (Apolda, Naumburg). Po smrti paní Schreierové a vzhledem k věku mé matky se tyto vztahy postupně vytratily.*

Pokud je mi známo, otec měl několik bratranců a tetu Hedvigu. Všichni byli odsunuti do východního Německa – ruské okupační zóny, a to nedaleko hranic do Sohlandu a okolí. Výjimku tvořil jeden vzdálený bratranec, který byl koncem světové války na západní frontě jako aktivní letec Luftwaffe zajat spojenci. Ten jako jediný se okolo roku 1962, v té době švédský občan, objevil ve Šluknově s moderním automobilem a mladou manželkou. Byl asi o deset let mladší než můj otec. Myslím, že s otcem si občas po této návštěvě dopisovali. V téže době nás navštívila také otcova teta, která měla další příbuzné ve Varnsdorfu. Korpulentní stará dáma hýřící dobrou náladou a vzpomínající na staré časy. Otec si dopisoval ještě s dalším bratrancem Emilem z rodu Dinebierů, kteří měli před válkou menší statek v Rosenhainu, tak jako rodina Kumpfů. To byla v podstatě jediná spojení naší rodiny s německou stranou, jak jsem to vnímal jako dítě a vnímám dodnes. Snad ještě zmínka o mém dědovi Antonovi. Ten byl zřejmě odsunut také „kousek za hranice“, neboť rok před jeho smrtí jsme se v roce 1949 vypravili z Lovosic, kde jsme tehdy bydleli, otec a já poprvé po válce do Šluknova a přes hraniční zemi nikoho v Sohlandu jsem svého německého dědu viděl naposledy. S otcem si vyměňovali názory pomocí psaných lístečků, které nějaký pohraničník anonsoval.

Jak jsem již uvedl, otce zastihl konec války v Norsku. Tam se účastnil jako tlumočnick při repatriaci německých zajatců Angličany a Američany s cílem separovat válečné zločince. Na vlastní žádost se vrátil za rodinou do Čech. V Plzni byl předán do ruského zajetí. Do října roku 1946 byl internován v zajateckém táboře v Praze – Motol, kdy si rodina „vymodlila“ jeho propuštění jako bezúhonného občana. V roce 1950 mu bylo navraceno československé občanství. Jako člen středostavovské společenské vrstvy obyvatel byl rozčarován poúnorovým vývojem. Pro rozsáhlou kvalifikaci a pracovní výsledky mu nový

režim někdy v roce 1951 dokonce nabídl členství v KSČ. Odmítnutí předurčilo mantinely života naší rodiny do poloviny šedesátých let.“³³⁸

Obrázek 13: Výměr o vrácení československého státního občanství Alfredu Kumpfovi z roku 1950.³³⁹

6.2.2 Vzpomínky Helgy Hoškové

„Když jsme přišli do Šluknova v listopadu 1945, neměli jsme vůbec nic, ani peřinu na přikrytí. Maminka sem šla za svým tatínkem, který bydlel ve Šluknově na malém náměstí. On se mezitím znova oženil, protože maminka mojí maminky zemřela v roce 1942. A manželka našeho dědečka nás nechtěla, protože máma přišla s námi, se třemi dětmi. My jsme sice bydleli v tom domě, kde bydlel náš dědeček, ale na půdě v jedné místnosti. Ze Šluknova jsme jako Němci měli být s maminkou odsunuti, ale protože dědeček byl potřebná pracovní síla, jeho podmínkou nástupu bylo, že bude moci zůstat i jeho rodina, a tak jsme zůstali ve Šluknově. Maminka nedostala práci, ona pracovala jako služka u národních správců uhelných skladů. V roce 1953 jsme museli zažádat o občanství. Ale my jsme zůstali tady. My jsme nikdy nepočítali s tím, že bychom někdy odešli. My patříme sem. Maminka nikdy neuvažovala, že by ze státu odešla, ani my jako děti jsme nad tím neuvažovali.“³⁴⁰

³³⁸ Rodinný archiv Kumpfů. Vzpomínky Petra Kumpfa st., dne 1. 7. 2018.

³³⁹ Rodinný archiv Kumpfů. Dne 1. 7. 2018.

³⁴⁰ Rodinný archiv Helgy Hoškové. Dne 7. 7. 2018.

6.2.3 Vzpomínky Güntera Zenknera

„Po válce pro nás Němce nastala velmi zlá doba, protože jsme neměli žádná práva a lidi, kteří přišli osidlovat pohraničí, někteří z nich toho plně využívali, protože si s námi Němci mohli dělat, co chtěli. Byli jsme označeni bílými páskami na rukávě, takže každý hned věděl, kdo je Němec. Často se v obchodech stávalo, protože potravin bylo málo, že Němcům oznámili, aby opustili obchod, že pro ně nic není. (...) Pamatuji si, že jsme často měli nudle pouze z mouky a vody zavařené v čisté vodě se zeleninou.

Vzpomínám si také, že babička s dědečkem, kteří bydleli proti věznici, vyprávěli, že se tam děly ošklivé věci. Že tam Němcům moc ubližovali. Vždycky, když šli partyzáni s puškou na rameni kolem jejich domku na Křížový vrch, vědělo se, že se zase bude popravovat. Jednou přišel k babičce a dědečkovi hrobník a stěžoval si, že už nemůže vydržet popravy, u kterých musel být. Stalo se, že někoho pouze postřelili, ale ve vykopaném hrobě ještě žil. Češi ho tam nechali bez pomoci zemřít.

První roky po válce byly nepříjemné a my děti jsme se pomalu chystaly do školy. Na první den ve škole mám docela nepříjemné vzpomínky. Se svým bratrancem jsme měli dohromady pouze jedno místo na sklopné sedačce lavičky, která ještě byla rozbitá. Většina spolužáků se k nám chovala dobře, až na nějaké výjimky. Na učitelský sbor si také nemohu stěžovat.

Postupně se vztahy mezi Němci a Čechy uklidňovaly. Vím, že v každém národě jsou dobří a špatní lidé a já nechci odsuzovat ani český ani německý národ. Pamatuji si ještě, že někteří nově příchozí Češi sebrali v domech majetek, který se jim líbil, a posílali ho do vnitrozemí. Byli i tací, kteří zde zkoušeli hospodařit a když se jim nedařilo, opět odešli. Většina menších a středních podniků, které převzali národní správci, také dlouho nefungovala. Pohraničí přišlo o mnoho zručných řemeslníků, a hlavně o mnoho pracovitých rukou. Šluknov bylo průmyslové město na vysoké úrovni, které mělo veškeré zastoupení, ale hlavně textilní průmysl, což se nikdy nedá vrátit.

Dnes jsem dávno důchodce a musím říct, že moje maminka (tatínek se nevrátil z války) a mí prarodiče i přes tu těžkou poválečnou dobu pro mě připravili krásné dětství, na které rád vzpomínám.“³⁴¹

³⁴¹ Rodinný archiv pana Güntera Zenknera. Dne 25. 10. 2018.

6.3 Důsledky odsunu pro Šluknovsko

6.3.1 Noví osídlenci

Pro Šluknovský výběžek byl odsun původního německého obyvatelstva velkým zásahem do zdejších struktur. Vzhledem k tomu, že ani za první republiky zde nevznikla výraznější česká menšina, bylo v regionu naprosto obměněno složení obyvatel. Z původního počtu německého obyvatelstva zde zůstalo necelých 10% (přibližně 10 000 osob), což v porovnání s jinými oblastmi pohraničí byla stále početná německá menšina. Vyhnáním Němců se zde zpřetrhaly všechny vazby, které zde fungovaly několik staletí. Mnoho rodin z tohoto regionu mohlo vysledovat svůj původ až do období velké kolonizace ve 13. století.³⁴²

Prvními příchozími osídlenci na Šluknovsko byli Češi, kteří odtud byli vyhnáni v roce 1938. S nimi přicházeli i čeští osadníci z nejbližších okresů. Příliv nového obyvatelstva započal hned s koncem války a kryl se s dobou divokého odsunu. Nově příchozí často využívali chaotické situace a mocenského vakua v pohraničí, aby si zabrali majetky po Němcích. Pro potřeby řízení a usměrňování tohoto živelného procesu byly výnosem ministra vnitra z 8. 6. 1945 zřízeny osidlovací referáty okresních národních výborů. Ty měly za úkol koordinovat odsun Němců a příchod nových přistěhovalců. Jako vrchní kontrolní orgán nad přesuny obyvatelstva vznikl Osidlovací úřad. Šluknovský výběžek spadl pod úřadovnu Osidlovacího úřadu v Liberci. Tento úřad měl pobočky v Rumburku, Šluknově i Varnsdorfu.³⁴³

Dle osidlovacích plánů měli oblast Šluknovského výběžku dosídlit především občané původem z okresů Chrudim a Vysoké Mýto. Čeští osadníci ale přicházeli i z okresů Havlíčkův Brod, Hradec Králové, Rychnov nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí. Část přišla ze středních Čech, hlavně z okresů Mladá Boleslav, Jičín, Nymburk, Kutná Hora a také z Prahy.³⁴⁴

Vzhledem hlavně ke kulturní provázanosti Šluknovského výběžku s oblastí Horní Lužice, objevily se snahy dosídlit tento region pomocí Lužických Srbů. Na Šluknovsko jich přišlo

³⁴² MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 185-186.

³⁴³ ČAPKA, František. SLEZÁK, Lubomír. VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Cerm, s.r.o., Brno, 2005, str. 29.

³⁴⁴ SMETANA, Jan: *Rumburk. Město v českém Nizozemí*. Rumburk, 1999, str. 135.

na 1 000.³⁴⁵ Byly pro ně dokonce zřizovány školy – do Varnsdorfu bylo roku 1946 přestěhováno Spolkové lužickosrbské reálné gymnázium, které původně vzniklo v České Lípě. Dále mohli Lužičtí Srbové navštěvovat ve Varnsdorfu i veřejnou obchodní školu, měšťanskou školu a učitelský kurz.³⁴⁶ Výzvy k přijímání, začleňování a k úzké spolupráci s Lužickými Srby se pravidelně objevovaly v deníku *Stráž severu*.³⁴⁷

Veškerý majetek Němců, jakožto „státně nespolehlivých osob“ byl vyvlastněn na základě dekretu č. 5 ze dne 19. 5. 1945 a byla na něj uvalena národní správa. Ta se vztahovala jak na zemědělské pozemky a usedlosti, tak na průmyslové podniky, živnosti a veškerý majetek dotyčných osob. Konfiskaci konkrétních majetků pak upravovaly dílčí dekrety – č. 12 ze dne 21. 6. 1945 o konfiskaci zemědělského majetku a lesních ploch a č. 108 ze dne 28. 10. 1945 o konfiskaci nezemědělského majetku.³⁴⁸

Na Šluknovsku došlo ke konfiskacím jak zemědělských usedlostí, i když těch byl malý počet, tak průmyslových podniků, živností a domů. Většina průmyslových podniků byla po válce nucena skončit s výrobou, buď z nedostatku pracovních sil, nebo neschopnosti prosadit se znovu na trhu. Z mnoha továren bylo demontováno vybavení a převezeno jinam, hlavně na Slovensko. Velká část továren byla postupně opuštěna a kvůli nevyužití dodnes chátrá či byla v minulosti zbořena. Některé podniky byly převedeny pod větší firmy, například v Rumburku mnoho objektů získala firma Bytex, ve Varnsdorfu dominovala Velvet. Několik průmyslových objektů našlo využití jako sklady, nebo se z nich staly menší dílny. Najdou se ale i průmyslové závody, které přežily poválečné dění a dodnes fungují – například nitárna Antona Fritsche ve Chřibské, varnsdorfská strojírna Arno Plauerta, která po válce začala vyrábět opět obráběcí stroje, ve Šluknově se v původní textilní továrně Wilhelma Webera začaly po válce vyrábět stroje, ve Vilémově dodnes fungují stuhárny Josef Schorisch a Stande & Co., ale pod jménem STAP Vilémov, ve Velkém Šenově se v objektu závodu Hille & Müller vyrábí galvanicky upravené ocele, v Mikulášovicích se po válce jediným nositelem tradice nožířství stala firma Ignaz Rösler's Söhne, přejmenovaná na MIKOV a v Dolní Poustevně přetrvala výroba umělých květín, byť pouze v jediném závodě Centroflor.³⁴⁹

³⁴⁵ WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“. Osidlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-52. Prostor, Praha, 2016, str. 285.

³⁴⁶ MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008, str. 91.

³⁴⁷ *Stráž severu*. Deník Národní fronty v českém pohraničí. Dostupné na: www.digitalniknihovna.cz

³⁴⁸ WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“. Osidlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-52. Prostor, Praha, 2016, str. 101.

³⁴⁹ NĚMEC, Jan: *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska*. Rumburk, 2012.

Jedním z následků odsunu Němců ze Šluknovska a usídlení nových slovanských obyvatel bylo i počesťování jmen obcí, jak je známe dnes.

Šluknovský výběžek se nikdy nepovedlo dosídlit v takovém množství, aby poválečný stav obyvatelstva odpovídal počtu obyvatel ve 30. letech. Přispělo k tomu jeho vzdálenost a odříznutá poloha od vnitrozemí Čech a neúspěch v obnovení hospodářské síly tohoto regionu. Noví osídlenci neměli takový vztah ke zdejšímu kraji jako původní němečtí obyvatelé, a protože výběžek začal chudnout po válce, začala se brzy tato oblast ještě více vylidňovat.

Název obce	Počet obyvatel 1930	Počet obyvatel 1950
Dolní Podluží	3504	1966
Dolní Poustevna	4809	1919
Doubice	846	282
Horní Podluží	2088	1025
Chřibská	4788	1864
Jiřetín pod Jedlovou	2961	992
Jiříkov	10078	4012
Krásná Lípa	9385	4368
Lipová	2963	987
Lobendava	3045	701
Mikulášovice	6755	3044
Rumburk	15738	9300
Rybniště	2424	1063
Staré Křečany	6021	2014
Šluknov	13479	6428
Varnsdorf	24742	15782
Velký Šenov	4635	2672
Vilémov	1471	847

350

³⁵⁰ <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015>

6.3.2 Fukov

Vesnice Fugau, česky Fukov, která je dnes téměř neznámá, se stala symbolem poválečného vývoje ve Šluknovském výběžku. Potkal ji osud zaniklé obce, když většina jejích obyvatel byla odsunuta a nepovedlo se tento vzdálený kout osídlit. Byla největší obcí v děčínském okrese, která po válce zanikla.

Fukov se nacházel v nejsevernějším cípu Šluknovska, který je zaražen do saského území. Jediné spojení poskytovala cesta do Šluknova. Od 19. století kolem vesnice vedla saská železnice, ale u obce nikdy nevznikla železniční stanice. Vzhledem k jeho geografické poloze se několikrát uvažovalo o připojení „Fukovského výběžku“ k Sasku, ale tamní obyvatelé v každém referendu tuto volbu odmítli.

První zmínka o vesnici je z roku 1410. Od raných dob hlavní obživou obyvatel se stalo tkalcovství. Když v 19. století byla zavedena tovární výroba, fukovští obyvatelé byli zaměstnáni ve šluknovských podnicích, nebo za prací dojížděli do Saska do Taubenheimu nebo do Neusalza-Sprembergu. Jednou ze zajímavostí je, že se zde poměrně dlouho udrželo luteránství po třicetileté válce. Fukov byl rekatolizován až na konci 17. století oproti zbytku šluknovského regionu. Obdobně jako v jiných obcích, tak i ve Fukově se nacházelo několik spolků, například Spolek vojenských veteránů, Katolický a Hasičský spolek. Při pořádání místních oslav nebylo ojedinělé, že se na nich podíleli saští sousedi. Před Velkou válkou byla obec osídlena necelými osmi stovkami obyvatel. Se vznikem Československa i do Fukova přichází čeští státní úředníci, a pro jejich děti zde vzniká ve škole česká třída. V říjnu 1938 po připojení německého pohraničí k Třetí říši přes Fukov projel Adolf Hitler při své jedné z triumfálních cest. Ani fukovským mužům se nevyhnuly odvody do Wehrmachtu. Během druhé světové války jich padlo na bojištích 68. V květnu 1945 byl Fukov dobyt polskými vojáky.³⁵¹

Během let 1945-1946 byla většina obyvatelstva německého původu z obce vyhnána. Jejich majetky, živnosti i pozemky byly zkonfiskovány. Ve vesnici zůstalo pouze pár německých antifašistů a členů smíšených manželství. V rámci obrany hranic byla kolem vesnice vybudována hráz ostnatého drátu, která nejen, že zpřetrhala přirozené vazby na Sasko, ale ještě víc ztížila dostupnost tohoto místa. Odlehlost a špatná dopravní dostupnost se staly hlavním důvodem, proč obec nebyla nikdy dosídlena českými obyvateli. V roce 1949 zde žilo pouze 96 osob. V tomto roce také začínají první demoliční akce neobydlených budov. O rok

³⁵¹ HOŠKOVÁ, Helga: *Fukov / Fugau*. Vzpomínky na zničenou vesnici. Šluknov, 2010, str. 8-24.

později byl Fukov převeden pod správu města Šluknov. V roce 1952 bylo ve Fukově strženo 43 zemědělských usedlostí. Vzhledem k tomu, že do roku 1956 nevzrostl počet obyvatel, Okresní národní výbor v Rumburku rozhodl o vysídlení zbývajících pár obyvatel. Vznikl projekt „Akce Fukov“, kdy se opět jednalo o předání území, tentokrát státu NDR. K tomu ale nedošlo a v roce 1960 byly zbytky vesnice zničeny a obec Fukov vymazána z map.³⁵²

Dnes místo obce připomínají pouze torza původního osídlení. Nachází se zde kříž upomínající na dřívější kostel, pietně upravené místo, kde se dříve nacházel hřbitov, Boží muka, vodárna a most přes stále fungující saskou železnici.

Fukov ale nikdy nebyl úplně zapomenut. Od roku 1999 se pořádají vzpomínkové akce na tuto zaniklou obec, při které se scházejí původní obyvatelé z Fukova a jejich potomci. V plánu jsou i projekty na znovuoživení obce, které by dnešním obyvatelům České republiky připomněly život tamních lidí a jak německá vesnice Fugau vypadala.

Obrázek 14: Fukov dobová fotografie³⁵³

Obrázek 15: Místo, kde stával Fukov³⁵⁴

6.3.3 Šluknovští Němci v Německu

Téměř sto tisíc Němců ze Šluknovska bylo vyhnáno či vysídleno na území, které nemělo státní suverenitu, po válce bylo v zoufalém stavu, zničené bombardováním a pozemními boji jako nikdy předtím v jeho historii. Byl jim vyvlastněn majetek, byli vykořeněni ze svých domovů, ztratili svoje sociální postavení a svoji sudetskou identitu. Přesto se dokázali i přes všechny problémy začlenit do nově se formující poválečné německé společnosti.

Na svoji původní domovinu však nezapomněli. Příslivečná německá vlastnost organizovat se ve spolcích i zde sehrála svoji roli. Rozeseti po celém Německu již v roce 1950 založili

³⁵² JOZA, Petr: *Akce Fukov aneb konec jedné vesnice*. In: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska. Roč. 10, č. 2, 2000.

³⁵³ www.cestovinky.cz/clanek/fukov-ustoupil-hranicnimu-pasmu-dnes-ho-pripomina-dreveny-kriz, 22. 1. 2019

³⁵⁴ Archiv autora práce, dne 7. 7. 2018.

Němci vysídlení ze sudetských oblastí Sudetendeutsche Landsmannschaft Bundesverband e. V., (Sudetoněmecké krajanské sdružení, zkratka SL). Podobných spolků i pro vysídlence z ostatních oblastí vzniklo více než dvacet a v roce 1957 se sdružily pod zastřešující organizaci Bund der Vertriebenen (Svaz vyhnanců). SL se pak dále členil jednak podle místa současného bydliště členů, jednak na spolky podle místa jejich původu. Němci ze Šluknovského výběžku tak spadali do spolku Polzen-Neiße-Niederland (Šluknovský výběžek, Severočeská tabule), kam patřily domovské okresy (Heimatskreis) Böhmische Leipa, (Česká Lípa), Haida (Nový Bor), Dauba (Dubá), Deutsch-Gabel (Jablonné v Podještědí, Německé Jablonné) Zwickau (Cvikov), Friedland (Frýdlant), Gablonz (Jablonec nad Nisou), Niemes (Mimoň), Reichenberg (Liberec), Rumburg (Rumburk), Schluckenau (Šluknov) a Warnsdorf (Varnsdorf).³⁵⁵

Po vzniku Sudetendeutsche Landsmannschaft začali Němci původem ze Šluknovského výběžku sdružení ve spolku Polzen-Neiße-Niederland vydávat v 50. letech periodikum zvané *Unser Niederland – Blätter für die heimatvertriebenen Landsleute aus den Bezirken Warnsdorf, Rumburg und Schluckenau Mitteilungen der Heimatgruppen in der Sudetendeutschen Landsmannschaft*. V tomto periodiku vycházely hlavně vzpomínky, různé články týkající se původní vlasti, ať již o samotném kraji, jednotlivých obcích či památkách, dále noviny informovaly o aktuálním dění ve výběžku včetně ekonomické situace, osudech konkrétních osob, nebo o pravidelných setkáních vyhnanců.³⁵⁶

9. září 1967 převzalo německé město Weißenhorn kmotrovství (Pattenschaft) nad sdružením Heimatskreis Schluckenau. Weißenhorn byl v letech 1945-1946 jednou z destinací, kam byli umisťováni Němci ze Šluknovského výběžku.

³⁵⁵ www.sudeten.de, www.bund-der-vertriebenen.de, 22. 1. 2019.

³⁵⁶ SOkA Děčín, *Unser Niederland – Blätter für die heimatvertriebenen Landsleute aus den Bezirken Warnsdorf, Rumburg und Schluckenau Mitteilungen der Heimatgruppen in der Sudetendeutschen Landsmannschaft*

Obrázek 16: Oslava výročí kmotrovství ³⁵⁷

Vedle toho existují další sdružení, např. Bund der Niederländer e. V., se sídlem v Boblingenu, který rovněž sdružuje vysídlence a jejich potomky z domovských okresů Šluknov, Rumburk a Varnsdorf. Náplní tohoto svazu je domovská vlastivěda, péče o kulturní dědictví a snaha o porozumění mezi Němci a Čechy. Předsedou sdružení je Hans-Jürgen Rochelt, důvěrníkem pro Šluknovsko je Peter F. K. Schubert, pro Varnsdorfsko a Rumbursko Johannes Liessel.³⁵⁸

Členové spolků a svazů se pravidelně scházejí, pořádají různé kulturní a vzpomínkové akce, výstavy, a též realizují projekty obnovy památek ve svých domovských okresech, zejména kostelů. Takto byly za přispění Sudetoněmeckých sdružení renovovány kostely ve Starých Křečanech, Chřibské, Severní, Království, Mikulášovicích a Rumburku, kostel a hřbitovní kaple v Lipové, odlity nové zvony pro kostel ve Varnsdorfu, opraveny kostel a památník padlých ve Šluknově a v neposlední řadě též opraven náhrobek fukovského faráře Karla Wenzela.³⁵⁹

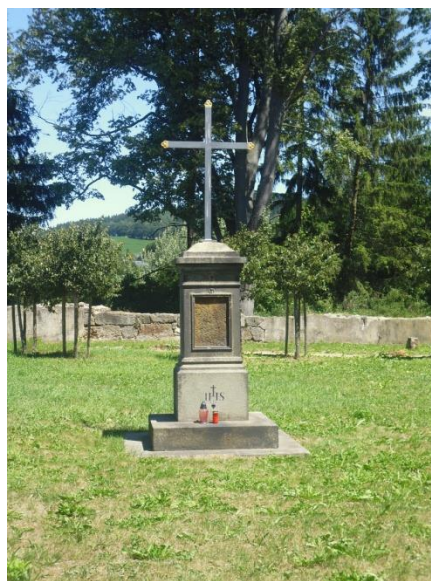
³⁵⁷ <https://www.augsburger-allgemeine.de/neu-ulm/Schluckenauer-gedenken-der-verlorenen-Heimat-id25579871.html>, 22. 1. 2019

³⁵⁸ <http://bdnev.de>, 22. 1. 2019

³⁵⁹ <http://www.sudetendeutsche-heimatpflege.de>, 22. 1. 2019

Obrázek 17: Náhrobek faráře Wenzela³⁶⁰

Obrázek 18: Dnešní podoba náhrobku³⁶¹

6.4 Shrnutí

Němečtí obyvatelé Šluknovského výběžku byli se svým regionem velmi spjatí. Jejich předkové tuto krajinu po staletí kultivovali a utvářeli k obrazu svému. Za sedm století se mnoha generacím podařilo vytvořit prosperující oázu a příjemné místo k žití. Bohužel dvěma generacím Němců v první polovině 20. století se „podařilo“ toto několikasetleté úsilí přivést ke zmaru a totální zkáze. Vyhnání skoro statisíce Němců z jejich šluknovské domoviny pro ně bylo a do konce života zůstalo obrovským traumatem.

Vysídlenci během krátkého období přišli o všechny plody své usilovné práce a práce svých předků. Jejich asimilace v nové domovině, ať již v sovětské okupační zóně, a tedy později v NDR, nebo v některé okupační zóně v západní části Německa, později ve Spolkové republice Německo, v začátcích též nebyla jednoduchá, i když se jednalo o lidi stejné kulturní úrovně, vzdělání a zejména stejného jazyka.

Dnes již žije velmi málo pamětníků té doby, ale svůj odkaz předávají dalším generacím. Vyhnanci či vysídlenci a jejich potomci na své původní domovské obce nezapomínají a stále je při různých příležitostech navštěvují.

³⁶⁰ <http://www.sudetendeutsche-heimatpflege.de>, 22. 1. 2019

³⁶¹ Archiv autora práce, dne 7. 7. 2018.

Závěr

Z geografického hlediska je propojení Šluknovského výběžku se zbytkem českých zemí jistou anomálií. Území je od Čech odděleno horským pásem a směrem k německým oblastem nemá přirozenou hranici. V dobách středověku skýtal mnohem méně příznivější podmínky k osídlení oproti úrodnému českému vnitrozemí, a proto souvislé osídlení výběžku vzniká až v dobách německé kolonizace. Omezené množství bonitní půdy nepostačovalo k základní obživě, a proto tamní němečtí obyvatelé byli ekonomicky přinuceni zajistit si obživu rozvojem řemeslných výrob, jejichž produkty směňovali za nedostatkové potraviny. Tradice řemeslné a posléze manufakturní výroby postupně vytvářela potenciál pro dynamický průmyslový rozvoj oblasti v 19. století. Pro obyvatele výběžku hrála zásadní roli již zmíněná otevřená hranice do německého prostoru, která umožňovala silné hospodářské a sociokulturní vazby, které přetrvaly až do 20. století.

Cílem této práce bylo zmapovat osud německy mluvících obyvatel Šluknovského výběžku v první polovině 20. století. Do 20. století vstupují Němci nejen ze Šluknovska jako privilegovaná vrstva v mnohonárodnostní Rakousko-uherské monarchii. Jejich politická, ekonomická a kulturní dominance ale začala být ohrožována vzestupem českého národa. Obava z tohoto ohrožení a vzestup vilémovského Německa byly důvody prvního rozkolísání identity českých Němců. Ve šluknovském regionu se tento fenomén projevil méně výrazně, vzhledem k téměř 100% etnické homogenitě nedocházelo ke střetům s českým etnikem. Navíc se jednalo o jeden z nejprůmyslovějších regionů monarchie a životní úroveň byla velmi podobná jako v sousedním Německu. Přesto nezůstávali stranou politického dění a proti vstřícnosti rakouských vlád vůči českým požadavkům bojovali politickými prostředky. Do relativně poklidného vývoje regionu zasáhla Velká válka. Obyvatelé Šluknovska sdíleli nadšení se svými rakouskými i německými soukmenovci. Čtyři válečné roky avšak přinesly obyvatelstvu útrapy, citelné snížení životní úrovně a uvrhly výběžek do katastrofální hospodářské situace.

První světová válka změnila politickou mapu Evropy. Uplatnění Wilsonovy teze o právu národů na sebeurčení bylo vztaženo pouze na státy a národy vítězné strany, naopak sjednocení všech Němců prostřednictvím nově vzniklého Deutschösterreich (včetně provincie Deutschböhmen) bylo pro spojence nežádoucí. Definitivním koncem nadějí na sjednocení všech Němců v jednom státu byla Saint Germainská smlouva podepsaná 10. 9. 1919.

Více než sto tisíc Němců ve Šluknovském výběžku se stalo součástí 3,5 milionové menšiny, která uvízla v pro ně cizím státu. Ztráta privilegovaného postavení, stigma poražených a ekonomický propad na straně jedné a přístup československého státu k nechtěné menšině na straně druhé byly příčinou, že se Němci nedokázali vyrovnat s novým poválečným uspořádáním a najít novou identitu v rámci Československa. Hospodářská konjunktura od poloviny 20. let umožnila Němcům ve Šluknovském výběžku návrat k předválečné životní úrovni, což na čas otupilo hroty německého nacionalismu a přivedlo na celostátní úrovni německou politickou reprezentaci k jednacímu stolu s československými politiky. Tato spolupráce vedla dokonce k účasti německých politiků ve vládě. Hledání nové identity bylo spojováno s požadavky na dosažení autonomie v rámci Československa. Lpění na území, které po staletí kultivovali jejich předkové, bylo silnější než myšlenka na opuštění Československa.

Tento nadějný vývoj byl přerušen Velkou hospodářskou krizí, která znamenala návrat k radikalismu a vypjatému nacionalismu. Vzhledem k tomu, že tato krize zasáhla zejména německý průmysl v pohraničí a znamenala výrazné snížení životní úrovně v těchto oblastech, vytvořila tak podmínky pro opětovné šíření radikálních myšlenek a nálad proti československému státu, který obviňovali z nedostatečné podpory. Šluknovsko, jako jedna z nejvíce postižených oblastí a zároveň jako území s těsnou vazbou na německé oblasti, se stalo během krátké doby jednou z nejsilnějších bašt henleinovského hnutí. Proto v září 1938 zde mohlo tzv. henleinovské povstání nabýt takových rozměrů, že se ještě před Mnichovskou dohodou podařilo vyhnat československé obyvatele a ovládnout tento výběžek navzdory československým ozbrojeným složkám.

Druhá polovina 30. let je spojena s vytvářením jednotné, sudetské identity, která se měla stát předstupněm identity říšské. Připojením sudetských oblastí k Říši bylo naplněno dlouhodobé úsilí o sjednocení všech Němců ve střední Evropě. Euforie z pocitu, že se stali obyvateli Říše, trvala necelý rok. Byla to příliš krátká doba na zotavení ekonomiky regionu a zároveň dost dlouhá na to, aby pocítili i negativní aspekty života v Říši. 1. 9. 1939 vypukla druhá světová válka, která pro obyvatele Šluknovského výběžku znamenala opětovné odvody do armády, přechod hospodářství na válečnou výrobu, snížení životní úrovně a oproti Velké válce i „nutnost věřit v konečné vítězství“. Druhá světová válka, kterou nacistická Říše prohrála, znamenala definitivní vyřešení česko-německých vztahů na území českých zemí. Šluknovsko se po osvobození v roce 1945 stalo opět součástí Československé republiky, obnovené v předmnichovských hranicích, kde se sudetští Němci stali nežádoucími obyvateli, které

československé obyvatelstvo už nebylo ochotno ani trpět. Většinu Němců ze Šluknovska čekal úděl vyhnanců z vlastního území, ale vzhledem k průmyslovému charakteru oblasti nešlo odtud vysídlit naprosto všechny obyvatele německého původu. Necelých 10 % původních obyvatel bez jakéhokoli politického a ekonomického vlivu na dění v regionu nedokázalo zabránit postupnému úpadku Šluknovska. Ten byl ještě více umocněn příchodem nových osídlenců, kteří osidlovali pohraničí s vidinou zbohatnutí a neměli k zemi takový vztah jako původní němečtí obyvatelé.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Státní okresní archiv v Děčíně

Fond ONV Varnsdorf

Fond ONV Rumburk

Fond ONV Šluknov

Unser Niederland – Blätter für die heimatvertriebenen Landsleute aus den Bezirken Varnsdorf, Rumburg und Schluckenau Mitteilungen der Heimatgruppen in der Sudetendeutschen Landsmannschaft

Digitalizované dokumenty dostupné na: <http://vademecum.soalitomerice.cz>

Adressbuch für die politischen Bezirke Rumburg und Schluckenau. Vydal Nowey & Schenider, 1923.

Register für freie Gewerbe. 1896-1904, *Freie Gewerbe-Register* 1909-1919, *Handwerksmäsiges Gewerbe-Register* 1909-1919. SOkA Děčín, Fond: Okresní úřad Šluknov (Zn. OKÚ ŠLU), pomocné číslo 2 a 4, NAD 975.

Register für freie Gewerbe. 1902-1919, *Register über konzessionierte Gewerbe.* 1902-1919. SOkA Děčín, Fond: Okresní úřad Rumburk (Zn. OKÚ RBK), pomocné číslo 3 a 12, NAD 97.

Adressbuch Niederland-Bote. Deutsche Kalender für Heimat und Volk für Jahr 1932. Vydal Eduard Stracher, 1931.

Zápisy firem akciových HRB Šluknov, 1938-1945.

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

Archiv KPR, fond KPR, inv. č. 275 /A, kart. 15, sign. D 6283/20, Šluknov, 1920.

Archiv KPR, fond KPR, protokol R, inv. č. 299, kart. 4, Severočeské okresy, zásobování, 1920.

Archiv KPR, fond KPR, inv. č. 272/C, kart. 14, sign. D 2881/20, Zástupci okresů Rumburk, Šluknov, Varnsdorf, zásobovací situace, 1920.

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv

Fond č. 308

Fond MNO-HŠ Oper. Odděl. 1

Fond MNO-HŠ 1. Odděl. Organizační

Kartotéka padlých v první světové válce – dostupné na <http://www.vuapraha.cz/node/69>

Muzeum Varnsdorf

Abwehr. Nationales Tagblatt für die Deutschen in Böhmen. (vydání ze dne 30. 10. 1918, 9. 5. 1935, 10. 5. 1935, 21. 5. 1935, 27. 8. 1938., 30. 8. 1938)

Národní archiv

Fond Presidium ministerstva vnitra

Fond Předsednictvo ministerské rady

Rodinné archivy

Rodinný archiv Kumpfů

Rodinný archiv paní Helgy Hoškové

Rodinný archiv pana Güntera Zenknera

Literatura

BENŠ, Jaroslav: *Finanční stráž Československa 1918-1938*. FORTprint, Dvůr Králové n/ L, 2005.

BERAN, Václav. HOUFEK, Václav. OKURKA, Tomáš: *Dolní Poustevna*. Ústí nad Labem, 2008.

BOROVÍČKA, Michael; KAŠE, Jiří, a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české (1890–1918). Svazek XII.b. Praha: Paseka, 2013.*

BRANDES, Detlef: *Cesta k vyhnání 1938-1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska*. Prostor, Praha, 2002.

BRANDES, Detlef: *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*. Argo, Praha, 2012.

BRÜGEL, Johann Wolfgang: *Češi a Němci 1918-1938*. Academia, Praha, 2006.

ČAPKA, František. SLEZÁK, Lubomír. VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Cerm, s.r.o., Brno, 2005.

DOMALÍP, Hynek: *Šluknovsko, vojenští vysloužilci a Velká válka*. Klub českých turistů, Krásná Lípá, 2012.

FASORA, Lukáš. HANUŠ, Jiří. MALÍŘ, Jiří: *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Matice moravská, Brno, 2006.

HÁJKOVÁ, Dagmar. HORÁK, Pavel. KESSLER, Vojtěch. MICHELA, Miroslav (ed.): *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Academia, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha, 2018.

HAMÁK, Bedřich. BERAN, František: *Šluknovský výběžek. Přípravy obrany severních Čech v letech 1937-1938*. FORTprint, Dvůr Králové nad Labem, 2001.

HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*. Historický ústav AV ČR, Praha, 2014.

HOFFMANN, Heinrich: *Hitler osvobozuje Sudety*. Naše vojsko s.r.o., Praha, 2011.

HOŠKOVÁ, Helga: *Fukov / Fugau. Vzpomínky na zničenou vesnici*. Šluknov, 2010.

HOUŽVIČKA, Václav: *Návraty sudetské otázky*. Karolinum, Praha, 2005.

CHALOUPEK, Václav: *Varnsdorfské hrdinové. Črty ze vzpomínek příslušníků jednotky SOS Varnsdorf. Fond pro postavení pomníku padlým varnsdorfským hrdinům*, 1945.

JABURKOVÁ, Iva. MÁGROVÁ, Klára: *Křížové cesty Šluknovska*. Římskokatolická farnost – děkanství Rumburk, 2011.

JAHODA, Štěpán: *Odsun Němců mezi léty 1945-1947 na Šluknovsku*. Praha, 2011. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Právnická fakulta.

JANČÍK, Drahomír. KUBŮ, Eduard: *Nacionalismus zvaný hospodářský*. Střety a zápasy o nacionální emancipaci / převahu v českých zemích (1859-1945)

JOZA, Petr. NĚMEC, Jan: *Historie a současnost podnikání na Děčínsku a Šluknovsku*. Žehušice: Městské knihy, 2012.

KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016.

KARLÍČEK, Petr a kol. *Jiřikov*. Dějiny města. Jiřikov, 2014.

KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918-1938) I*. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). Libri, Praha, 2000.

KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918-1938) II*. Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935). Libri, Praha, 2002.

KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914*. Argo, Praha, 1996.

KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství*. Češi a Němci 1780-1918. Praha, Karolinum, 2013.

KUKLÍK, Jan. NĚMEČEK, Jan. ŠEBEK, Jaroslav. *Dlouhé stíny Mnichova*. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo. Auditorium, Praha, 2011.

KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství?* Češi a Němci v Československém státě (1918-38). Nakladatelství R, Praha, 1993.

LAHMER, Robert: *Industrielle Briefe aus Nordböhmen*. Warnsdorf Ed. Strache 1886.

MAJEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848-1948*. Dějiny jednoho nacionalismu. Conditio humana, Brno, 2014.

MAREK, Jindřich. BENEŠ, Jaroslav: *Šluknovská zrada*. FORTprint, Dvůr Králové nad Labem, 2006.

MAREK, Jindřich: *Hraničářská kalvárie*. Svět křídel, Cheb, 2004.

MELICHAR, Jaroslav (ed.): *Vlastivěda Šluknovského výběžku pro školy a veřejnost*. Sdružení pro rozvoj Šluknovska, Šluknov, 2008.

NĚMEC, Jan: *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska*. Rumburk, 2012.

OTÁHALOVÁ, Libuše: *Souhrnná hlášení Presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915-1918*. Československá akademie věd, Praha, 1957.

PADEVĚT, Jiří: *Krvavé léto 1945*. Akademie, Praha, 2016.

RÁDL, Emanuel: *Válka Čechů s Němci*. Melantrich, Praha, 1993.

RÁKOSNÍK, Jakub. NOHA, Jiří: *Kapitalismus na kolenou*. Dopad Velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934. Auditorium s.r.o., Praha, 2012.

- RICHTER, Karel: *Sudety*. Fajma, Praha, 1994.
- RYDVAL, Jaroslav: *Šluknovsko 1898*, Ústí nad Labem, 2012.
- SKLENÁŘ, David: *Historie a současnost stuhařských firem ve Šluknovském výběžku*. Vilémov, 2015.
- SMETANA, Jan: *Rumburk*. Město v českém Nizozemí. Rumburk, 1999.
- SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my*. Antikomplex, Praha, 2011.
- SVOBODOVÁ Lenka, *Občanská práva v Ústavě z 29. února 1920*. Praha, 2009. Rigorózní práce. Univerzita Karlova. Právnická fakulta.
- ŠEDIVÝ, Ivan: *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*. NLN, Praha, 2014.
- TÓTH, Andrej. NOVOTNÝ, Lukáš. STEHLÍK, Michal: *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*. Od státu národního ke státu národnostnímu? FF UK, Praha, 2012.
- TRANTINA, Boris: *Historie Šluknova*. Tiskárna A.Gall, Šluknov, 2005.
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Svoboda, Praha, 1982.
- WIEDEMANN, Andreas: *„Pojď s námi budovat pohraničí!“*. Osidlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-52. Prostor, Praha, 2016.
- ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Argo, Praha, 2001.
- Kolektiv autorů: *Rozumět dějinám*. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948. Gallery, Praha, 2002.
- Kolektiv: *Sudety pod hákovým křížem*. Albis International, Ústí nad Labem, 2002.
- Kolektiv autorů: *Varnsdorf*. Město průmyslu a zahrad. Varnsdorf, 2003.
- Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910-1935*. Nákl. Národní Severočeské, Praha, 1936.
- Ottův slovník naučný*. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Svazek 21, Praha, 1904.
- Velká retrospektivní kniha o městě Šluknov*. G2 studio s.r.o., Plzeň, 2009.
- Vznik samostatného Československa a severní Čechy*. Historický sborník Ústecka 1968. Ústí, 1968.

Periodika

Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska. Roč. 21, č. 1, 2011.

Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska. Roč. 8, č. 4, 1998.

Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska. Roč. 10, č. 2, 2000.

Elektronické zdroje

<http://www.region-sluknovsko.cz/img/vybezek.png>

http://lobendava.chata-sumava.cz/public/gallery/Lobendava-25_1.jpg

<http://www.bildarchivaustria.at/Preview/10250795.jpg>

<http://www.luzicke-hory.cz/mista/mp/00/opec.gif>

<https://www.vojsko.net/index.php/ceskoslovensko/2918-rote-wehr-republikanische-wehr>

www.zakony.cz/zakon-SB1945033

www.zakony.cz/zakon-SB1945033

<https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015>

www.cestovinky.cz/clanek/fukov-ustoupil-hranicnimu-pasmu-dnes-ho-pripomina-dreveny-kriz

<https://www.augsburger-allgemeine.de/neu-ulm/Schluckenauer-gedenken-der-verlorenen-Heimat-id25579871.html>

<http://bdnev.de>

<http://www.sudetendeutsche-heimatpflege.de>

www.digitalniknihovna.cz(deník Stráž severu)

<https://www.senat.cz>

<http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1936.html>

Seznam obrázků

Obrázek 1: Mapa Šluknovského výběžku (dostupné na <http://www.region-sluknovsko.cz/img/vybezek.png>)

Obrázek 2: Podstávkový dům v Lipové, č. 424. (dostupné na http://lobendava.chata-sumava.cz/public/gallery/Lobendava-25_1.jpg)

Obrázek 3 Inzerát na válečnou půjčku ve WarnsdorferBote. (dostupné na <http://vademecum.soalitomerice.cz>)

Obrázek 4: Mapa Deutschösterreich (dostupné na <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/10250795.jpg>)

Obrázek 5: Nouzová bankovka, která platila v soudních okresech Šluknov a Lipová. (KARLÍČEK, Petr. NĚMEC, Jan: *Mikulášovice – Nixdorf*. Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice, 2016, str. 164)

Obrázek 6: Logo firmy Kunert & Söhne z roku 1929. (NĚMEC, Jan: *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska*. Rumburk, 2012, str. 91)

Obrázek 7: Linie opevnění u Šluknovského výběžku (dostupné na <http://www.luzicke-hory.cz/mista/mp/00/opec.gif>)

Obrázek 8: Zajatí čeští četníci ve Varnsdorfu, dne 22. 9. 1938 (CVRK, František: *Události podzim 1938 ve Šluknovském výběžku*. In: *Děčínské vlastivědné zprávy*. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska. Roč. 8, č. 4, 1998, str. 42.)

Obrázek 9: Wehrmacht pochodující ve Varnsdorfu (Kolektiv: *Sudety pod hákovým křížem*. Albis International, Ústí nad Labem, 2002, str. VIII.)

Obrázek 10: Hitler přijíždí do Chřibské, dne 6. 10. 1938 (Kolektiv: *Sudety pod hákovým křížem*. Albis International, Ústí nad Labem, 2002, str. XIV.)

Obrázek 11: Vojenská knížka Alfréda Kumpfa za jeho služby ve Wehrmachtu (Rodinný archiv Kumpfů)

Obrázek 12: Rodný dům pana Zenknera (archiv autora práce)

Obrázek 13: Výměr o vrácení československého státního občanství Alfredu Kumpfovi z roku 1950 (Rodinný archiv Kumpfů)

Obrázek 14: Fukov dobová fotografie (dostupné na www.cestovinky.cz/clanek/fukov-ustoupil-hranicnimu-pasmu-dnes-ho-pripomina-dreveny-kriz)

Obrázek 15: Místo, kde stával Fukov (archiv autora práce)

Obrázek 16: Oslava výročí kmotrovství (dostupné na <https://www.augsburger-allgemeine.de/neu-ulm/Schluckenauer-gedenken-der-verlorenen-Heimat-id25579871.html>)

Obrázek 17: Náhrobek faráře Wenzela (dostupné na <http://www.sudetendeutsche-heimatpflege.de>)

Obrázek 18: Dnešní podoba náhrobku (archiv autora práce)

Seznam tabulek

Tabulka č. 1 Obce ve Šluknovském výběžku

Tabulka č. 2 Počet padlých ve Velké válce

Tabulka č. 3 Výsledek voleb ve šluknovském okrese 1938

Tabulka č. 4 Porovnání počtu obyvatel po výměně obyvatelstva